

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Шевців Михайло Богданович

УДК 340.12: 347.96: 159.9

**ІНТУЇТИВНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.12 – філософія права

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник –
Сливка Степан Степанович
доктор юридичних наук,
професор

Львів – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ІНТУЇТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА.....	11
1.1. Джерела філософсько-правового дослідження інтуїтивної культури	11
1.2. Методологічні засади інтерпретації інтуїтивної професійності юриста	37
1.3. Інтуїтивна культура юриста як результат пізнавального досвіду.....	54
Висновки до першого розділу	63
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІНТУЇТИВНОЇ	
КУЛЬТУРИ ЮРИСТА	66
2.1. Аналіз природно-правового зумовлення інтуїції як системи сприйняття	66
2.2. Детермінанти розвитку інтуїтивної культури юриста	89
2.3. Концептуальні засади (принципи) та функціональні особливості інтуїтивної культури юриста	102
Висновки до другого розділу.....	130
РОЗДІЛ 3. ІНТУЇТИВНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА	
У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ПРОЕКЦІЇ	133
3.1. Прояви імперативу моралі в інтуїтивній культурі юриста	133
3.2. Інтуїція як спосіб самовираження юриста	146
3.3. Процес прийняття юристом інтуїтивного рішення	159
Висновки до третього розділу	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	182

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Філософія права як наука набуває все більшого розвитку у сучасній Україні. Дослідження у цій галузі зумовлені новими відкриттями у фізиці, природознавстві, психології та інших науках, які продукують наукові ідеї філософії, що становлять інтерес для філософії права. З'являються активні дослідження із синергетики права, біоетики, антропології й антропософії права та ін. Особливий інтерес для філософії права становить сфера правової інтуїції, інтуїтивної культури юриста.

В науці існує думка, що інтуїтивну культуру юриста характеризують духовно-синергетичні аспекти, які призводять до внутрішнього переконання у прийнятті правових рішень. Духовно-синергетичні дії правника визначають його внутрішній стан, налаштованість на правомірні дії. У такому контексті формується інтуїтивна культура юриста, яка функціонує на засадах позитивного та природного права. При цьому інтуїтивна культура юриста більше потребує природно-правових норм, які «швидше» й ефективніше впливають на його процесуальні дії.

Роль синергетики в інтуїтивній культурі підкреслюється сучасними дослідниками, оскільки наука доводить цінність нелінійних професійних дій, їх переваги в багатьох випадках над лінійними. Тобто інтуїція як підсвідомий інстинкт «спрацьовує» не тоді, коли має місце спроба скористатися нею, а тоді, коли настають певні умови, які зумовлені внутрішніми, психічними процесами особи юриста.

Практичний аспект актуальності дослідження виявляється в аналізі сучасного стану юридичної діяльності та насиченості потоків правової інформації. Це вимагає від юриста правомірної реалізації норм права за допомогою його розвиненої інтуїтивної культури.

Дослідженню інтуїції та інтуїтивної культури приділяли увагу багато вчених. Серед класиків філософської думки з розглядуваної назвемо таких мислителів, як: Аврелій Августин, П'єр Абеляр, Арістотель, Валентин Асмус, Фома Аквінський, Френсіс Бекон, Анрі Бергсон, Георг Гегель, Томас Гоббс, Гуго Гроцій, Едмунд Гуссерль, Рене Декарт, Демокрит, Альберт Ейнштейн, Іммануїл Кант, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Джон Локк, Микола Лосський, Станіслав Оріховський, Лев Петражицький, Платон, Симюель Пуфендорф, Жан-Жак Руссо, Бенедикт Спіноза, Християн Томазія, Йоган Фіхте, Джон Фортеск'ю, Семен Франк, Зигмунд Фройд, Артур Шопенгауер та ін.

Із сучасних українських філософів права слід відзначити В. Бігуна, В. Вовк, Т. Гарасиміва, В. Іріну, А. Козловського, М. Костицького, В. Ларіонову, А. Литвинову, С. Максимова, Н. Мельничук, А. Новикова, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, С. Рабіновича, О. Тихомирова, Т. Тюріну, П. Шипова, І. Шутака та ін.

В дисертації творчо використані здобутки згаданих та інших науковців, а також продовжено дослідження проблематики інтуїтивної культури юриста. Варто зауважити, що перший крок у цьому напрямі зроблено професором С. Сливкою. Науковець сформулював дефініцію інтуїтивної культури юриста, визначив її компоненти, основні принципи та функції. Однак, це питання потребувало подальшого ґрунтовного дослідження, де б зосереджувалася увага на методологічних засадах інтерпретації інтуїтивної професійності юриста, детермінантах розвитку його інтуїтивної культури, концептуальних засадах та функціональних особливостях інтуїтивної культури правника, варіантах її формування, можливостях впливу позитивно-правових детермінантів на правову інтуїцію законодавця тощо, на чому власне і зосереджено увагу у запропонованій роботі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідницької роботи кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ на тему

«Філософсько-правові та теоретично-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (Державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове обґрунтування використання інтуїції у професійній діяльності юриста.

Відповідно до поставленої мети було зосереджено увагу на вирішенні таких основних завдань:

- вивчити й узагальнити результати наукових досліджень проблеми інтуїтивної культури;
- розкрити методологічні засади інтерпретації інтуїтивної професійності юриста;
- висвітлити взаємозв'язок пізнавального досвіду та інтуїтивної культури юриста;
- проаналізувати раціональне та природне зумовлення інтуїції;
- встановити чинники впливу на формування інтуїтивної культури юриста та розкрити їх онтологічне значення;
- визначити концептуальні засади (принципи) та функції інтуїтивної культури юриста і дати їм філософсько-правове обґрунтування;
- показати прояви домінування імперативу моралі в інтуїтивній культурі юриста;
- розкрити феномен інтуїції як один зі способів самовираження юриста;
- дослідити місце і роль інтуїції у процесі прийняття правового рішення.

Об'єктом дослідження є інтуїтивна культура у природно-правовому просторі.

Предметом дослідження є інтуїтивна культура юриста як філософсько-правова категорія.

Методи дослідження. У дисертації застосовані основні наукові підходи, принципи і методи пізнання. Методологічною основою дисертаційного дослідження слугують положення і висновки теорії пізнання соціальних, у т. ч. правових явищ, теорії та філософії інтуїції, ідеї інтегративної юриспруденції.

У процесі теоретичного та практичного дослідження застосовувалися філософські, загальнонаукові та спеціальні методи:

- діалектичний – для дослідження проблеми сутності та природи інтуїтивної культури юриста;
- термінологічний – для формулювання понятійного апарату за напрямом дослідження, визначення детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста;
- історико-аналітичний – для вивчення історії об'єкта дослідження, а саме дослідження поглядів на проблему правового інтуїтивізму, інтуїції, культури, інтуїтивної культури тощо;
- порівняльний – для зіставлення та порівняння інтуїтивної культури з іншими видами правових культур;
- логічний – для формулювання дефініцій «інтуїція», «інтуїтивна культура», «інтуїтивна культура юриста», для послідовного та гармонійного викладу функціональних особливостей та концептуальних засад інтуїтивної культури юриста і таке інше;
- системно-структурний та функціональний методи – для дослідження й аналізу професійної діяльності юриста та правових явищ;
- методи тлумачення права (юридичної герменевтики) – для з'ясування змісту правових норм, які регламентують професійну діяльність юриста.
- психологічний – для застосування психологічних знань під час вивчення феномена інтуїтивної культури юриста.

У дослідженні застосовувалися також закони і методи аналізу та синтезу, дедукції, індукції та аналогії, порівняння та протиставлення у систематизації емпіричного матеріалу й отриманні власних теоретичних результатів для досягнення поставленої мети.

Теоретичною основою дослідження стали критично осмислені положення, аргументи та висновки, що містяться у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених різних історичних епох, зокрема:

– з філософії – А. Августина, Арістотеля, Г. Гегеля, Т. Гоббса, Г. Гроція, Р. Декарта, Демокріта, А. Ейнштейна, М. Лосського, Платона, Х. Томазія, Й. Фіхте, А. Шопенгауера та інші;

– з філософії права – А. Бергсона, Е. Гуссерля, Г. В. Лейбніца, І. Канта, Дж. Локка, С. Оріховського, Л. Петражицького, Б. Спінози, Т. Гарасиміва, А. Козловського, В. Ларіонової, П. Рабіновича, С. Сливки та інші;

– з психології – В. Бедь, Р. Грановської, Е. Клімова, І. Лебедева, А. Налчаджяна, Я. Пономарьова, В. Потапової, О. Степаносової, О. Столяренко, Б. Теплова, Т. Тюріної, З. Фройда, М. Холодної та інші.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці зроблено спробу здійснити цілісне дослідження і філософсько-правовий комплексний аналіз поняття інтуїтивної культури юриста. Філософсько-правова концепція поняття «інтуїтивна культура юриста» побудована з урахуванням сучасних вимог, нових ідей та потреб виконання юристом своїх професійних функцій.

Найістотніші результати дослідження, які відображають внесок дисертанта у розробку означеної проблеми, зводяться до того, що:

вперше:

– обґрунтовано природно-правове зумовлення інтуїції – як додаткової системи сприйняття правової реальності, що формується за допомогою наступних чинників: гени індивідуума, родинне виховання, сімейний мікроклімат, навколишнє оточення, школа та дошкільні навчальні заклади, навчальні заклади II-IV рівня акредитації, професійна діяльність, самоосвіта, розум (інтелект) та інше;

– обґрунтовано положення про те, що інтуїцію юриста можна розглядати у природно-правовому просторі (гармонії людини з природою), що забезпечує правильність застосування інтуїтивного мислення, та у надприродно-правовому просторі, що розширює пізнавальну діяльність юриста, формує нові імпульси пошуку пізнання правової дійсності та прийняття правового рішення;

– виведено та обґрунтовано детермінанти – як чинники, що формують інтуїтивну культуру юриста, до яких віднесено такі види: внутрішні (природні задатки) та зовнішні (професійна соціалізація), – а зовнішні види розділено на активні (процес навчання юриста) та пасивні (вплив середовища на особу правника);

– обґрунтовано концептуальні засади (принципи) інтуїтивної культури юриста, які поділяються на позитивно-правові та природно-правові, а функціональні особливості інтуїтивної культури юриста поділено на основні та додаткові.

удосконалено:

– дефініцію інтуїтивної культури юриста, під якою слід розуміти ступінь природно-правового, ірраціонального осмислення правового явища на основі отриманих знань та практичних навиків юриста з метою прийняття раціонального, логічного рішення;

– систематизацію джерел філософсько-правового матеріалу в межах правового інтуїтивізму;

– положення про те, що засади формування інтуїтивної культури юриста є результатом пізнавального інтелектуального досвіду.

набули подальшого розвитку:

– методологічні засади інтерпретації інтуїтивної професійності юриста;

– дослідження місця та ролі імперативу моралі в інтуїтивній культурі юриста;

– твердження про те, що з-поміж способів самовираження юриста за допомогою інтуїції можна виділити наступні: по-перше, в процесі розслідування інтуїція перевіряється практикою; по-друге, інтуїція є здатністю осягати істину шляхом прямого її спостереження; по-третє, у безпосередньому рівні пізнання інтуїція об'єднує чуттєве та раціональне;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані положення, пропозиції, рекомендації та висновки становлять і науково-теоретичний, і практичний інтерес, а також можуть бути важливими для

подальших наукових досліджень сутності, місця і ролі інтуїтивної культури юриста у структурі філософських та юридичних наук. Дисертація спрямована на розвиток філософії права, юридичної деонтології, поглиблення знань із теорії держави і права.

Результати дослідження можуть використовуватися у таких сферах: у навчальному процесі вищих навчальних закладів під час викладання таких дисциплін, як «Філософія права», «Теорія держави та права», «Юридична деонтологія», «Соціологія права», а також під час підготовки відповідних підручників, навчальних посібників та навчально-методичної літератури з цих навчальних дисциплін (Акт впровадження № 6 від 16 березня 2012 р.); у науково-дослідній сфері – для подальшого наукового пошуку напрямів розв’язання філософських проблем юридичної науки; у правовиховній сфері – з метою підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію представлено й обговорено на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Основні положення дисертаційного дослідження були висвітлені у доповідях і наукових повідомленнях на таких міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, як: Міжнародна науково-практична конференція «Теорія і практика застосування чинного законодавства в сучасних умовах» (м. Одеса, 12–13 лютого 2011 р.); Всеукраїнська наукова конференція ад’юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 26 вересня 2008 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Право на приватність: тенденції та перспективи» (м. Львів, 14 листопада 2008 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 17 лютого 2012 р.); звітна наукова конференція «Актуальні аспекти підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки» (м. Львів, 24 лютого 2012 р.); круглий стіл «Порівняльне правознавство: загальнотеоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 22 травня 2009 р.); круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 5 березня 2010 р.);

круглий стіл «Порівняльне правознавство: філософські, історико-теоретичні та галузеві аспекти» (м. Львів, 28 травня 2010 р.); круглий стіл «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (м. Львів, 10 грудня 2010 р.); круглий стіл «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Львів, 18 лютого 2011 р.); круглий стіл «Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти» (м. Львів, 14 квітня 2011 р.); III всеукраїнський круглий стіл «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини: ретроспектива, сучасні проблеми та наукове прогнозування» (м. Львів, 9 грудня 2011 р.).

Публікації. Основні результати дисертації знайшли своє відображення у 15 наукових публікаціях, три з яких – статті, опубліковані у наукових фахових виданнях, затверджених ДАК України, та 12 тез доповідей на науково-практичних конференціях, круглих столах тощо.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТУЇТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

1.1. Джерела філософсько-правового дослідження інтуїтивної культури

Дослідження проблеми інтуїції має велику філософську спадщину. Можна навести небагато філософсько-правових проблем, які б ще у своєму розвитку зазнавали таких якісних змін і піддавалися аналізу представниками найрізноманітніших сфер науки. Дискусійне питання щодо обґрунтування інтуїції найчастіше поставало у філософських працях представників матеріалізму та ідеалізму, з приводу чого утворювалися цілі покоління концепцій, при чому неоднозначних та несхвальних як з боку матеріалістів, так і ідеалістів. Щоб проаналізувати категорію «інтуїція», на нашу думку, слід звернутися до історико-філософської традиції, навести різноманітні теорії розуміння цього поняття, визначити його сутність, а також створити наукове діалектико-матеріалістичне уявлення про неї. Таким чином, саме історико-філософський аналіз місця інтуїції у природно-правовому просторі, на наш погляд, є найбільш доречним, при цьому слід не лише визначити спадкоємність в історичному розвитку концепцій інтуїції, але й зробити з огляду на такий аналіз важливі як в практичному, так і в теоретичному відношенні висновки, що підтвердять актуальність та наукову новизну інтуїтивної культури юриста на сучасному етапі розвитку філософсько-правової науки.

До прикладу, В. Іріна та А. Новіков розгорнули у своїх дослідженнях цікаву історично-логічну еволюцію теорії інтуїції в контексті становлення філософсько-правової концепції. На їх думку, під інтуїцією давні мислителі розуміли безпосереднє бачення реально існуючого стану речей. Абсолютна переконаність у правильності одержаних результатів шляхом інтуїтивного

пізнання була заснована на абсолютній довірі до чуттєвого та зорового сприйняття речей. Згодом такого роду сприйняття отримало назву «чуттєвої інтуїції». Простота і наочний характер отримання результату цим шляхом не лише не викликали дискусії, а й не потребували необхідності будь-яких наукових теорій для його обґрунтування [61, с. 6-32].

Слід зазначити, що одними з перших філософів, що спробували у своїх працях обґрунтувати інтуїцію – як філософсько-правову категорію – були давньогрецькі мислителі Платон та Арістотель. Проте чуттєвій інтуїції в їхніх працях майже не приділено уваги. Їхня інтуїція була формою абстрактного мислення і формою теоретичного знання, тобто вона набула статусу гносеологічної проблематики. Тільки в період Нового часу проблема інтуїтивного пізнання світу отримує першочергове значення.

У ролі повноправної та рівноцінної філософської концепції інтуїтивне сприйняття вступило в XVII ст. в епоху раціоналізму. Від натурфілософії Ф. Бекона матеріалістична лінія перейшла потім у спадок через Т. Гоббса до Б. Спінози. Проте цю спадкоємність не слід розглядати так вже прямолінійно, бо вона, поза сумнівом, бере свій початок і від фізики Р. Декарта, який зокрема стверджував: «Під інтуїцією я розумію не віру в хибне сприйняття за допомогою відчуттів і не обманливе судження хаотичного відображення, а результат ясного і уважного розуму, настільки простий і виразний, що він не залишає жодного сумніву в тому, що одержане інтуїтивним шляхом рішення є вірним, породжується лише природним інтелектом, розумом і завдяки своїй простоті достовірніше, ніж сама дедукція...» [48, с. 369].

Ми вважаємо, що світлий розум, інтелект людини є одними з основних компонентів, які впливають на правильність інтуїтивного рішення, проте не єдині, адже не слід забувати і про інші, не менш важливі фактори, що формують інтуїтивне мислення правника, зокрема такі, як гени, досвід, емоційний стан, тощо.

У зв'язку з розвитком правознавства і математики в XVII ст. перед наукою постає цілий ряд гносеологічних проблем: про перехід від одиничних

величин до загальних та необхідне наукове обґрунтування такого процесу, про відповідність та спорідненість даних математики і правових наук, про методи наукового пізнання, за допомогою яких визначається особливість математичного мислення, про природу математичних понять і аксіом, про спроби логічного і гносеологічного пояснення математичного пізнання тощо. Всі вони згодом зводяться до тези, за якою знання, що є в меншій мірі необхідним, може слідувати знанню, що є більш необхідним та загальним. У сучасний період виникає необхідність використання нових методів у теорії пізнання, які дозволили б визначити пріоритетність та ієрархічність виведених наукою законів. Інтерес до методів наукового дослідження підвищується не лише в правознавстві, але й у філософській науці, в якій з'являються раціоналістичні теорії інтелектуальної інтуїції. Основним поштовхом раціоналістичної концепції було розмежування знання на опосередковане і безпосереднє, тобто інтуїтивне, таке, що є необхідним елементом у процесі наукового дослідження. Поява безпосереднього знання, на думку раціоналістів, обумовлена тим, що в науковому пізнанні, особливо в математичному, ми стикаємося з такими ситуаціями, які в рамках цієї науки не можуть бути пояснені і беруться без доведення. Іншими словами, істинність їх не може бути опосередкована, а безпосередньо усвідомлюється розумом [172, с. 77-78].

Таким чином, істина – це як просторова величина у філософсько-правовій науці, що характеризується такими категоріями, як незмінність, повнота, цілісність, абсолютність, незалежність від жодних часових проміжків. Цей безпосередній спосіб вирішення того чи іншого роду завдання увійшов до історії як філософії, так і права – як вчення про інтелектуальну інтуїцію, тобто можливість досягнення ймовірно вірного рішення без жодного обґрунтування, доказів, іншими словами, за допомогою інтелектуального розуму.

Щоб проаналізувати категорію інтуїтивної культури юриста, вважаємо за необхідне звернутися до філософсько-правових поглядів деяких провідних світових філософів, правників, що часто у своїх працях звертали увагу на проблему інтуїції.

У світовій філософії досить часто виникнення правового інтуїтивізму пов'язують із іменем Р. Декарта. Тож розглянемо його наукове розуміння поставленої проблематики.

Р. Декарт (1596-1650 р.р.), чії наукові праці з правознавства та математики в той час нерідко ламали стереотипи та просували науку на декілька десятиліть вперед, став один із перших мислителів, який звернувся до інтуїції як до філософсько-правової проблеми. Як математик, він мав на меті здійснити науковий переворот у цій галузі. Для реалізації своєї мети він вирішив використати філософію, а саме звернувшись до дедуктивно-раціоналістичного методу наукового пізнання. Заперечуючи роль чуттєвого пізнання як джерела знання і критерію істини, раціоналізм XVII ст. зумовив гіпертрофоване ставлення до дедукції. Звідси і переконання Р. Декарта в тому, що від «самої себе» людина черпає набагато більший обсяг інформації, ніж від оточуючих. При цьому, він вважав, що «лише з найпростіших і найбільш доступних речей повинні виводитися найпотаємніші істини». Дорога досягнення цих істин не може бути нічим іншим, окрім «виразної інтуїції і необхідної дедукції» [48, с. 133].

Інтуїція, у розумінні Р. Декарта, – це вищий прояв єдності знання, причому в основному знання інтелектуального, адже саме під час інтуїтивного мислення людський розум мислить і споглядає одночасно. Р. Декарт тісно пов'язує інтуїцію з логічним процесом, при цьому ні в якому разі не зіставляє інтуїцію та дискурсивне знання. Ці види отримання інформації, в його розумінні, не виключають, а передбачають один одного. Інтуїтивне пізнання являє собою досконалий вид інтелектуального пізнання. Незважаючи на, в деякій мірі, скептичне ставлення до чуттєвого пізнання, Р. Декарт не може зовсім відмовитися від розгляду цієї проблеми. Однак, він прагне при цьому залишатися прибічником основних принципів раціоналізму. Саме раціоналістичний тип мислення дозволяє йому виокремити три основні джерела отримання інтуїтивного рішення, на яких базується пізнавальний процес, а саме: природжених здібностей, знань, досягнутих в результаті чуттєвого сприйняття,

та інформації, що була отримана за допомогою уявної діяльності. Переконав Р. Декарта як раціоналіста щодо неможливості отримання необхідного і загального знання за допомогою чуттєвого досвіду стало причиною піднесення значення інтуїції у пізнавальному процесі [48, с. 148].

Декартівське розуміння інтуїції в основному зводиться до визнання існування природжених ідей. Природжені ідеї у нього дають можливість людині лише отримувати знання, а інтуїція здійснює процес усвідомлення цього знання і свідчить про його істинність. Безперечно погоджуючись з науковим баченням проблеми інтуїції Р. Декартом, ми однак, на відміну від нього, не лише не ставимо під сумнів роль чуттєвого пізнання при здійсненні інтуїтивного мислення, а й надаємо йому статусу одного з найважливіших чинників, що формують інтуїцію.

Не менш важливим дослідником проблем правового інтуїтивізму являється видатний голландський філософ Б. Спіноза. Зупинимось лише на деяких аспектах його наукових тверджень щодо зазначеної вище проблематики.

Б. Спіноза (1632-1677 р.р.) – мислитель-матеріаліст XVII ст. На відміну від Р. Декарта, він запропонував інший матеріалістично-інтерпретований варіант раціоналістичного тлумачення інтуїції.

Спінозівське трактування інтуїції як вищого («третього») роду пізнання, що веде від адекватної ідеї про існування формальних сутностей до адекватного пізнання самої сутності речей, в деякій мірі збігається із інтуїцією Р. Декарта, який вважав, що природу матеріальних об'єктів «набагато легше пізнати, бачачи їх поступове виникнення, ніж розглядаючи їх у довершеному вигляді». А оскільки усвідомлення цих результатів здійснюється інтуїцією, то вона є вищою формою пізнання [48, с. 292]. Проте, на відміну від Р. Декарта, інтуїція у матеріалістичному забарвленні Б. Спінози вже не зводиться в основному до вроджених якостей індивіда, тобто розумові здібності певного індивіда не вичерпуються тільки різними формами пізнання предмета чи явища, а включають в себе й інтуїтивне мислення. Інтуїція в такому випадку являє собою вищий прояв раціональних здібностей людини, заснована на свободі сприйняття,

причому «річ сприймається цілісно через її сутність». Інтуїція у Б. Спінози – це свого роду прискорений умовивід, який виражений в особливій формі та відображає необхідну нам інформацію про сам предмет дослідження [143, с. 325].

Безперечним є той факт, що будь яка істина породжується у дискусії. Так само й еволюцію проблеми інтелектуальної інтуїції, в рамках раціоналізму, слід розглядати за допомогою порівняльного аналізу, у співставленні наукових думок яскравих представників того часу – Р. Декарта, Б. Спінози, Г. Лейбніца.

Спершу спробуємо проаналізувати спільні моменти у розумінні інтуїтивного мислення Б. Спінози та Р. Декарта. Інтуїтивне сприйняття, на думку Б. Спінози, – це в основному результат дискурсивного мислення. Взаємопов'язаність інтуїції та дедукції проявляється в одержанні загального поняття за допомогою раціонально достовірного пізнання. На відміну від універсальних понять, що сформувалися на основі досвіду і є продуктами абстракції, загальні поняття безпосередньо, інтуїтивно дані розуму. Саме тому вони, як вважав Б. Спіноза, є основою інтуїтивного сприйняття, завдяки чому ми отримуємо ймовірно вірне рішення. Тобто, як для Б. Спінози, так і для Р. Декарта, щоб процес раціонально-дедуктивного пізнання відбувся, спершу необхідно звернутися до інтуїтивно отриманої істини. Проте, чим же визначається категорія істинності і якими ознаками вона наділена? Саме у визначенні та характеристиці зазначених вище ознак думки філософів розходяться. Якщо для Р. Декарта істинність інтуїтивного визначається відносною простотою, ясністю, виразністю отриманих із її допомогою понять, то для Б. Спінози істина виступає далеко не основною категорією у процесі інтуїтивного мислення. Істинність інтуїції стає явною, якщо вона виражена у конкретних дефініціях аналітичних міркувань. Отже, прагнення Б. Спінози розвинути визначення інтуїції, дане Р. Декартом, було обумовлено застосуванням аксіоматичного методу до дослідження філософських проблем знання. Таке радикальне використання раціоналістичної методології багато в чому визначило подальшу розробку проблеми інтуїції.

Проаналізувавши судження Р. Декарта та Б. Спінози щодо категорії істини та її ролі в інтуїтивному мисленні, ми схилиємося більше до твердження Б. Спінози щодо поставленої проблематики, адже інтуїтивний акт, на нашу думку, не може оптимально відбутися лише на основі вроджених якостей людини: інтуїтивне мислення включає в себе й багато інших факторів його формування, і лише в їх сукупності формується інтуїтивне рішення.

Поряд із Б. Спінозою та Р. Декартом, у розробці проблем філософсько-правової науки не менш важливий внесок належить і Г. Лейбніцу. Проаналізуємо його наукові переконання щодо правового інтуїтивізму.

Г. Лейбніц (1646-1716 р.р.) – основоположник ідеалістичного плюралізму – хоча і не виходить, на відміну від Б. Спінози за рамки раціоналістичного тлумачення інтуїції, проте в його поглядах присутні теорії вроджених ідей, при чому ця категорія розглядається ним разом з категоріями відчуття, почуття, інстинктів тощо [87, с. 93].

Г. Лейбніц, підтримуючи теорію Б. Спінози, приходять до висновку, що істину осягнути лише за допомогою мислення неможливо, він вибудовує свою формально-логічну схему ознак, які формують мислинневий процес. Отримані ним характеристики повинні бути віднесені швидше до числа раціональних, а не чуттєвих. На відміну від Р. Декарта, Г. Лейбніц вважає, що самоочевидність та ясність ідеї в число ознак інтуїції вже не входять. Під інтуїтивним розуміється пізнання, за якого ми одночасно мислимо використовуючи в сукупності всі ознаки, характерні для певної речі. Раціональна інтуїція – це свого роду сукупність всіх раціональних доказів, які у свідомості суб'єкта «народжують» необхідне рішення, за допомогою інтуїції – як вищого рівня пізнання – усвідомлюються усі раціональні істини. Г. Лейбніц, мабуть, пішов далі своїх попередників головним чином у тому, що визначив інтуїтивне знання не як початкове, хоча воно і дозволяє отримувати початкові дефініції раціонального пізнання, а як результат тривалої попередньої пізнавальної діяльності. Остання, своєю чергою, здійснюється дискурсивним мисленням [87, с. 113].

Розробляючи проблему інтуїції, в порівнянні з Р. Декартом, Г. Лейбніц вводить ще один важливий фактор визначення інтуїції. Ним стає принцип тотожності, що набувши статусу інтуїтивного характеризується як вищий критерій істинності. Таким чином, Г. Лейбніц вважає, що пізнати інтуїтивно ми можемо лише первинне, виразне поняття, в той час як складні поняття – здебільшого тільки символічно. Зміст суб'єкта пізнання, за Г. Лейбніцом, тотожне пізнаваному об'єкту, а останній повинен аналітично витікати з суб'єкта [87, с. 41].

Філософсько-правові погляди Г. Лейбніца щодо інтуїтивного сприйняття речей та явищ, в нашому розумінні, реалізуються повною мірою крізь призму раціональної інтуїції, із похідними від неї ознаками. Раціональна інтуїція постає критерієм істинності актів розумового мислення, суворо дотримується законів логіки.

Важливе значення для розвитку філософсько-правового дослідження інтуїтивної культури юриста, на нашу думку, мають переконання англійського філософа Д. Локка (1632-1704 р.р.) – творця сенсуалістичної теорії пізнання.

Д. Локк стверджував, що будь-яке знання людина черпає із власного досвіду, що базується на спогляданні розумом своїх ідей. Він вважав, що скільки існує різних способів осягнення, стільки й існує і різних способів пізнання, найбільш точне і достовірне з яких – інтуїтивне пізнання, в якому розум осягає відповідність чи невідповідність ідей незалежно від них самих, таке пізнання має бути визнане найбільш досконалим з усіх видів пізнання. При цьому слід зазначити, що вчення Д. Локка про інтуїцію суттєво відрізняється від декартівського. Приймаючи положення Р. Декарта про те, що інтуїція є найбільш досконалим видом пізнання, Д. Локк піддає різкій критиці вчення Р. Декарта про вроджені ідеї. За Д. Локком, джерелом ідей може бути тільки досвід. Висновок раціоналістів був абсолютно протилежним: вони вважали, що логічна необхідність і загальність математичного знання не може бути результатом досвіду і емпіричної індукції, які через обмеженість досвіду роблять знання лише імовірним.

На нашу думку, критичне ставлення Д. Локка щодо впливу вроджених ідей на формування інтуїтивного сприйняття предмета чи явища, не дозволило б йому у правовій інтуїції повною мірою усвідомити усі її грані та можливості, адже, як нам видається, інтуїтивне рішення правника найефективніше досягається за допомогою цілісності, повноти використання альтернативних варіантів.

Підсумовуючи філософські концепції філософів-правників XVII ст., варто зазначити, що проблематика інтуїтивного сприйняття проходила лейтмотивом у їхніх наукових працях. Математичне знання, що проявляється у логічній необхідності і загальності наукового знання, протиставляється знанню, отриманому за допомогою досвіду і розглядається як певна сукупність аналітичних тверджень. Вимога необхідності і спільності характеру математичного знання передбачає існування таких положень, які не можуть бути доведені і приймаються без доведення. Їх істинність прямо і безпосередньо вбачається розумом. Різні трактування і підходи до проблеми інтуїції в історії філософії, починаючи з XVII ст., розвиваються в діалектичному взаємозв'язку із завданнями, висунутими правовими науками і математикою, більше того, взаємодіючи між собою породжують нові методи розробки поставленої проблематики. Так, у раціоналізмі XVII ст. інтуїція характеризувалася за допомогою побудови системи наукового знання та його доказовості. І хоча всі спроби обґрунтувати інтелектуальну інтуїцію були заздалегідь приречені на невдачу в рамках метафізичної теорії пізнання, все ж це вчення мало велике значення для розробки проблеми в цілому – воно розглядало інтуїцію як один з методів наукового пізнання і прагнуло надати їй послідовну логічну форму. Слід також зазначити, що прихильники інтелектуального вчення про інтуїцію не протиставляли її раціональному пізнанню, а навпаки, намагалися включити її у свою схему пізнавального процесу у формі інтелектуальної першооснови пізнання.

Філософсько-правова наука у своєму розвитку не стоїть на місці. Вже у XVIII ст. вона мала на меті здійснити відокремлення філософії від правових

наук. У зв'язку з тим виникає проблема визначення предметів і методів цих наук. Таке завдання ускладнюється тим, що тепер і в тій і в іншій області неможливо вигадувати зв'язки із голови, а необхідно відкривати їх через власне факти. Наука цього періоду значно збагатилася новими відкриттями М. Ломоносова, зокрема відкриттям закону збереження і перетворення енергії, закону збереження матерії і руху. Широке поширення отримує космогонічна гіпотеза І. Канта, П. Лапласа, в біології – клітинна теорія Я. Пуркінє, теорія розвитку К. Вольфа. Починається поступове проникнення діалектики в правознавство, що поклало початок новому періоду в розвитку правознавства – періоду еволюції ідей. До цього часу відносять відкриття еволюційної теорії Ч. Дарвіна, теорії хімічної будови О. Бутлерова, періодичного закону хімічних елементів М. Менделєєва, тощо. Нові відкриття не тільки сприяли процесу диференціації наукового знання, а й вимагали від філософії більш суворой, науково обґрунтованої методології та глибокого вивчення здібностей людського розуму. Для вдосконалення правової науки шляхом усвідомлення суті речей за допомогою інтелектуальної інтуїції було явно недостатньо. Виникає об'єктивна можливість створення методології пізнання, що поєднує емпіричні та теоретичні методи [7, с. 14-25].

Одним з найяскравіших представників філософсько-правової науки XVIII ст. заслужено визнають І. Канта. Його наукові праці залишили значний слід як в цілому у гуманітарній науковій сфері, так конкретно і в правовому інтуїтивізмі. Нижче розглянемо основні з них.

І. Кант (1724-1804 р.р.) – творець німецького класичного ідеалізму – підпорядковує філософське вчення про інтуїцію пошукові нової методології. Творчість І. Канта припадає на період швидких темпів розвитку правознавства.

В цей час науковці закріпили за людським розумом право отримувати теоретичне знання, І. Кант, своєю чергою, будучи не лише філософом, а й відомим натуралістом, змушений визнати таку здатність людського мислення. Він, на відміну від прихильників вчення про інтелектуальну інтуїцію, вважав, що людський розум практично позбавлений можливості безпосереднього чи

інтуїтивного сприйняття істини, тобто за допомогою теоретичного пізнання, людина не може пізнати сутність предмета чи явища, а лише їх зовнішню оболонку. Щоб осягнути власне суть предмета чи явища, філософ вбачав за необхідне гармонійно поєднати різні форми чуттєвості з формами розуму. Проте, незважаючи на свої переконання, він визнає інтуїтивне споглядання, але не як безпосереднє споглядання розуму, а як чуттєву інтуїцію. Кантівська чуттєва інтуїція викликана його прагненням обмежити пізнання явищ у цілому, за її допомогою він має на меті зрозуміти внутрішню сутність явища.

Основна мета філософії І. Канта зводиться до аналізу можливостей людського розуму. Цей аналіз філософ здійснює не для обґрунтування впливу розуму на осягнення сутності предмета, а навпаки, він хотів довести, що розум практично повністю позбавлений такої можливості. Доступна людині інтуїція існує вже не як безпосереднє споглядання розуму, а як чуттєвість, апріорні форми якої – простір та час. Іншими словами, інтуїція – це пасивна здатність сприйняття [65, с. 225]. На підтвердження своїх висновків І. Кант проводить аналіз математичного пізнання, з якого випливає, що загальний і необхідний характер математичних суджень виводиться з того, що математичне знання спирається на форми чуттєвої інтуїції – простір і час. За допомогою лише самих понять математика без чуттєвої інтуїції не може нічого досягти. Якщо ж ми хочемо осягнути суть досліджуваного предмета, ми повинні спершу здійснити його аналіз у варіанті, в якому він поданий. Таким чином, існує можливість зведення поняття до останньої інстанції – чуттєвої інтуїції. Тільки в такому випадку можливий варіант повноцінного сприйняття досліджуваного нами предмета. Але сама по собі інтуїція ще не приведе нас до необхідного знання: воно виникає лише тоді, коли чуттєві здібності людини поєднуються з усіма формами розуму за допомогою різних видів синтезу. Вищою формою останнього є чиста трансцендентальна апперцепція. Сам людський розум не здатний інтуїтивно осягати. Чуттєвість дає нам споглядання, але вона не здатна мислити. Отже, існує тільки один спосіб пізнання – через поняття, і це пізнання людського розуму є пізнання дискурсивне, а не інтуїтивне [65, с. 225].

Для І. Канта інтелектуальна інтуїція має місце лише за межами сфери нашої пізнавальної здатності. У цьому плані його вчення було кроком назад порівняно з вченням раціоналістів. Попри те І. Кант зовсім не применшує високого призначення науки та можливості наукового обґрунтування істини. Незважаючи на те, що філософ обмежує достовірне знання галуззю лише явищ, у межах цієї області він висуває вимогу суворої доказовості, надаючи їй прерогативи в процесі наукового пізнання, при цьому вступає в нерозв'язне протиріччя з власним агностицизмом. На його думку, за допомогою математики та правознавства можна отримати цілком достовірне знання у процесі пізнання явища, проте сутність цього явища як і раніше залишиться непізнаною [65, с. 227-229].

На наш погляд, кантівська концепція щодо унеможливлення відриву інтуїції від системи чуттєвого пізнання відповідала духу часу, але водночас така позиція певною мірою повертала проблему в її старе русло, позбавляла власне філософської гостроти. Вочевидь, саме тому його погляди на природу інтуїції не отримали подальшого розвитку у світовій філософії. Також слід зазначити, що завдання наукової філософії, за І. Кантом, полягає в тому, щоб пояснити факт існування достовірного знання взагалі і особливо в математиці та правознавстві. Що стосується останнього, то для нашого наукового дослідження, важливим твердженням кантівської теорії є суворий логічно побудований спосіб пізнання суті явища. Інтуїтивна культура юриста оптимально реалізується не лише на підставі чуттєвої інтуїції, а передусім в усвідомленні власне суті досліджуваного нами явища.

У філософсько-правовій європейській науці часто вживається такий термін, як гегеліанство. Він походить від імені найвідомішого представника німецької класичної філософії Г. Гегеля, який жив і творив з 1770 по 1831 рр. Його наукові переконання зводилися до наступної мети: «Справжня форма, в якій існує істина, може бути тільки її науковою системою. Я поставив собі за мету попрацювати над тим, щоб філософія набула форми науки, щоб вона могла залишити ім'я любові до знання і стати дійсним знанням» [37, с. 18].

Г. Гегель, підкреслюючи внутрішню об'єктивну необхідність науковості знання, відзначає при цьому, що обґрунтування основних положень системи наукового знання та шляхів їх одержання може дати тільки систематичний виклад самої філософії. Варто зазначити, що йому вдалося зробити значний внесок у досягнення цієї складної мети. До заслуг Г. Гегеля слід також віднести й те, що в постановці і вирішенні цілого ряду проблем він вступає в глибоке й нерозв'язне протиріччя з багатьма з іменитих сучасників і відомих попередників. Таким чином, основне своє завдання Г. Гегель бачить в утвердженні наукової форми філософування, бо тільки завдяки науковості філософія набуває важливості та довершеності [37, с. 19].

Німецький філософ досить різко критикує взаємозв'язок безпосереднього осягання та інтелектуальної інтуїції із засобами наукового пізнання. Він вважає, що лише логічно-послідовна думка може створити істину. Це твердження становить основу філософських принципів, за якими філософсько-правова наука набуває статусу стрункої, логічно завершеної наукової системи. Досить негативне, в цілому, ставлення Г. Гегеля до вчення про інтуїцію змушує виділяти деякі позитивні моменти. Проте відмова від інтуїції зовсім не означає, що гегелівська філософія не мала впливу на розробку проблеми інтуїції. На відміну від І. Канта, вчення про інтуїцію якого по суті не набуло подальшого розвитку, Г. Гегель вніс неоціненний внесок у дослідження цієї проблеми [37, с. 85].

Найбільшого успіху Г. Гегель досягнув у діалектиці. Тут левову частку уваги він присвятив співвідношенню безпосереднього і опосередкованого знання, відкинув твердження, відповідно до якого інтуїція – це діяльність свідомості людини, що не пов'язана з логікою. На противагу інтуїції науковець надав перебільшеної уваги інтелектуальній та чуттєвій очевидності, що подається в якості основної методології наукового пізнання. Наукова постановка проблеми інтуїції не могла бути здійснена поза сферою діалектичного співвідношення безпосереднього та опосередкованого знання, і тим самим Г. Гегель визначив шляхи її подальшого дослідження. Що стосується

ідеалістичних міркувань Г. Гегеля, то вони зводяться саме до унеможливлення повної характеристики поняття «опосередковане» для правильного вирішення поставленої ним проблеми співвідношення безпосереднього і опосередкованого. Тому, підійшовши близько до наукової постановки проблеми інтуїції, він залишає її поза сферою свого розгляду [37, с. 87].

Підсумовуючи філософсько-правові вчення Г. Гегеля про інтуїцію, слід відзначити той факт, що його філософська система являє собою класичний варіант абсолютно раціональної системи, він відчайдушно доводить прямий зв'язок інтуїтивного рішення з логічним мисленням. Звичайно, його твердження містить раціональне зерно, проте не слід забувати і про обмежувальний характер ідеалістичної системи. В результаті Г. Гегель впадає у глибоке нерозв'язне протиріччя із самим собою. Таким чином, на нашу думку, інтуїтивне рішення людини, зокрема правника, тісно пов'язане із логікою. Але ні співвідносити, ані протиставляти ці процеси ми на меті не маємо. Інтуїція, згідно з нашими поглядами, є логікою. Якщо логіка буде виступати як діяльність свідомості людини, то інтуїція своєю чергою буде проявом підсвідомості.

За ініціативи видатного філософа XIX ст. Г. Гегеля в науці виникають нові тенденції щодо вчення про інтуїцію, в той час, коли інші науковці в основному займалися переважно лише збиранням і описом уже відомих фактів. Період творчості Г. Гегеля також характеризується і першими проявами відокремлення права як науки від філософії, з очевидними звідси відкриттями і плідними дослідженнями у сфері права, що дало йому можливість самостійного існування та розвитку. Своєю чергою і філософія не втрачає своєї значущості в тогочасній науці: вона стає самостійною сферою знання, що дозволяє їй висувати нові проблемні теорії та по-новому їх вирішувати. Більше того, в результаті розмежування філософії та правових наук востаннє робиться спроба побудувати всеосяжну систему філософського знання, залишити за філософією домінуючий характер.

На зламі XVIII-XIX ст.ст. об'єктивний зміст наукових відкриттів деколи неправомірно тлумачився навіть самими авторами – в дусі суб'єктивного

ідеалізму і метафізики. Це і призвело до постановки нової гносеологічної проблеми, а саме взаємозв'язку природно-наукового пізнання із математикою. Запекла боротьба між матеріалізмом та ідеалізмом у правознавстві та математиці в період еволюції ідей знайшла своє відображення у різних концепціях розуміння інтуїції, що лежать в основі ідеалістичних теорій пізнання. Якщо ж розглядати суспільно-історичну обстановку, що склалася до середини ХІХ ст., то слід звернути увагу на той факт, що вона обумовила інші підходи до розробки проблеми інтуїції. У цей період раціоналізм змінюється ірраціоналізмом, наукове пізнання поступається місцю релігійному. Такі зміни не залишилися і осторонь логічного мислення. На його противагу домінуюче становище займає алогізм, а в результаті «критична» філософія замінюється «позитивною», на меті якої зберегти значущість приватної власності [7, с. 79-82].

В цей період наукові теорії філософів щодо проблеми інтуїції найтісніше пов'язані з гносеологічною характеристикою права. Високий рівень абстракції як в математиці, так і в інших науках став основою для серйозних перетворень в області методології. Основна мета цих перетворень зводиться до пошуку єдиної методології, що в кінцевому варіанті надасть проблемі інтуїції узагальнений характер. Саме в результаті узагальнення інтуїції її тлумачать не просто як засіб пізнання, а його специфічну форму. В такому варіанті інтуїція повинна або зайняти відповідне, домінуюче місце в теорії пізнання тієї чи іншої філософсько-правової системи, або взагалі зникнути як філософсько-правова категорія.

Одним з перших філософів, наукові погляди якого були спрямовані в зазначеному вище руслі, був німецький мислитель А. Шопенгауер (1788-1860 р.р.).

В основі всієї шопенгаурівської філософської системи лежить вчення про «Волю» як поштовх, першооснову не тільки для свідомості людини, а й всього сущого на Землі. Створений ним феномен являє собою по суті не що інше, як трансформовану і пристосовану до потреб власної філософської системи кантівську «рiч у собі». Проте, на відміну від Канта, А. Шопенгауер охарактеризував останню лише як результат пізнання виключно за допомогою

інтуїції. Мислитель також вважає, що безпосередність є необхідною умовою і основою провідної форми пізнання – розуму. Сутність останнього трактується А. Шопенгауером доволі своєрідно. Розум – не голе почуття і не форма абстрактного мислення: він передує останньому в процесі пізнання за формальними ознаками, але підноситься над ним по суті, перевершуючи розум за глибиною та практичною значущістю. В розумінні А. Шопенгауера, розум – це все крім розуміння сутності явища, крім осягнення «речі в собі». Останнє можливо лише через вищу форму діяльності інтелекту (тобто розуму) – інтуїцію. Інтуїція у А. Шопенгауера – це те, що лежить в основі будь-якої мудрості, геніальності та, врешті-решт, істинності, будучи вінцем мислення, яка тільки можлива для людини. Інтуїція обіймає увесь світ, проникає у все суще; «... тільки те, що впливає з інтуїції, ...тільки це містить в собі живий зародок, з якого можуть вирости оригінальні та істинні творіння ...» [179, с. 381].

Інтуїція виступає підґрунтям для формування мислення. Знання ж, своєю чергою, виступаючи як абстрактна величина, не потребує інтуїтивного підтвердження. Таким чином, інтуїція є прямим сприйняттям суті досліджуваного явища. Загальне для безлічі реальних об'єктів мислиться інтуїцією в єдиному понятті, а різне в них – як відмінність. Інтуїція – це здатність, що визначає сутність людини та її діяльність, бо кожен індивід, за А. Шопенгауером, створює собі свій світ і живе в ньому: розумний – у розумному світі, дурний – в дурному тощо. Філософ чітко розмежовує інтуїтивне і рефлексивне (розумне) знання, розглядаючи їх як антагонізми, антиподи. Весь світ рефлексії, на його думку, «спочиває у світі інтуїції як своїй основі». Перш ніж розум увійде до «рефлексії свідомості», все повинно бути ним сприйнято на інтуїтивному рівні. [178, с. 42].

На думку А. Шопенгауера, інтуїція як і фантазія виступають необхідними елементами геніальності, але не вченості. Прослідкувати вплив цих якостей найчастіше вдається у мистецтві, в т. ч. і в науці, зокрема у філософії. Тобто в юності (час поетики) людина під часи прийняття певного рішення більше користується інтуїцією, а в зрілому віці (час філософствування) – переважно

мисленням. У своєму трактуванні феномена інтуїції А. Шопенгауер постійно прагне відмежуватися від «абсурдних ідей» інтуїтивного знання, що розвиваються Г. Гегелем, Й. Фіхте, Ф. Шеллінгом. Особливо різко він висловлюється проти елементів містики, приписування інтуїції надчуттєвого характеру. Незважаючи на деякі суперечності зі своїми попередниками, А. Шопенгауер все ж таки змушений був визнати, що міцне збереження всього пізнаного і можливість його передачі на практиці повністю залежать від того, наскільки знання, що здобує інтуїтивно, трансформувалось у деяку абстракцію. Інтуїція розкриває лише суть приватного, одиничного, найближчого людській свідомості. Звичайно, без інтуїції не накопичуватиметься і розум, проте йому недостатньо одиничного знання – тут необхідна абстракція, без якої не можлива ніяка «тривала, пов'язана, планомірна діяльність». Істинне знання є синтезом «*concreta*» і «*abstracta*». «Кінець і мета всякого знання – те, щоб інтелект перевів всі прояви волі не тільки в інтуїтивне пізнання, але і в абстрактне. До цього прагне всяке істинне, тобто безпосереднє мислення і всі науки» [180, с. 365].

Отже, як видається у вченні А. Шопенгауера про інтуїцію часто спостерігаються неоднозначність, непослідовність, зрештою, як і у всій його філософській системі. Таким чином, його теорія щодо правового інтуїтивізму стала значним внеском у філософсько-правову науку того часу, проте вона не стала поштовхом для утвердження нового етапу філософсько-правової науки, не отримала подальшого розвитку в наукових дослідженнях його наступників.

Значно більший вклад у розвиток світової філософії щодо трактування категорії інтуїтивізму здійснив відомий французький мислитель А. Бергсон (1859-1941 р.р.).

Критикуючи довіру філософів до інтелекту, А. Бергсон вимагає виходу за його межі. Він не визнає концепцію Р. Декарта, що поєднує раціональні форми пізнання з інтуїтивними: виключає перше для переваги другого в системі істинного знання. Раціональне мислення не в змозі дати повноцінне знання, бо «нерухомі поняття можуть бути витягнуті нашою думкою з рухомої реальності; але немає ніякої можливості відновити рухливість реального з нерухомості

понять». Рухому реальність, на його думку, можна пізнати лише за посередництвом, тобто завдяки т. зв. «інтуїтивній мінливості», «інтелектуальній симпатії» чи просто інтуїції [22, с. 35].

А. Бергсон протиставляє інтуїцію інтелекту, заявляючи при цьому, що «філософствувати – означає повернути у протилежний бік звичайний порядок думки» [22, с. 36].

Тобто, трактуючи наведене вище твердження, можна зробити висновок, що автор в основу інтуїтивного мислення вкладає здоровий глузд, а не філософські роздуми, які домінували у наукових теоріях правового інтуїтивізму згаданих філософів.

Тепер спробуємо проаналізувати поняття інтуїції у розумінні А. Бергсона. Науковець вважав, що інтуїція – це вічний рух, а рухом є метафізика. Ось чому автор наукової праці «Введення у метафізику», означаючи цим терміном свою філософську систему та демонструючи при цьому почуття солідарності з І. Кантом, вважав, що метафізичний спосіб мислення можливий лише через інтуїцію. Водночас, А. Бергсон звинувачує засновника німецького класичного ідеалізму в спробах ототожнити інтуїцію з інтелектом. Справжня інтуїція, на його думку, не співпадає, а виходить за межі інтелекту, є *ultra-intellectuale*, і «... всі ті, хто апелював до метафізичної інтуїції, всі вони розуміли під цим відому пізнавальну здатність, що радикально відрізняється від почуттів і свідомості та яка дотримується зовсім протилежного напрямку» [23, с. 225].

Тобто, інтуїція у А. Бергсона, на нашу думку, – це щось вище і за почуття, і за свідомість, які інколи суперечать одне одному. Саме завдяки інтуїції, як у філософії, так і у правових науках, можна отримати оптимально правильне рішення.

Філософ має на меті вивести метафізику за межі понять, ототожнити її з інтуїцією. Поняттями, на його думку, користуватися можна, і навіть потрібно, але вони повинні бути змінними, гнучкими, завжди готовими модифікуватись під конкретну ситуацію. А. Бергсон також віддає шану Платону, який висміював діалектику в її прагненні не робити кардинальних змін, а слідувати за

природним апіорним каналом. Критерієм наявності свідомості в організмі людини, на думку митця, служить здатність до виготовлення штучних знарядь. Щодо приналежності свідомості людини, то вона переважно має інтелектуальний характер, але деякою мірою є також інтуїтивною. Інтуїція та інтелект являють собою два протилежні напрямки роботи свідомості. Інтуїція йде в напрямку самого життя, інтелект, навпаки, – в прямо протилежному напрямку [23, с. 228].

В результаті тлумачення бергсонівського філософсько-правового розуміння інтуїції можна дійти висновку, що інтуїція, безперечно, є елементом свідомості, більше того, одним із його видів. На його думку, інтуїція у процесі еволюції була принесена в жертву інтелекту, і перш за все, у сфері матеріального виробництва. Інтуїція важлива як першоджерело, згодом потреба в ній відпадає і функції продукування думок бере на себе діалектика. Своєю чергою за допомогою діалектики інтуїція здатна проникнути у будь-які системи, де діалектика виступає так би мовити пробним екземпляром. Якщо ж співставити інтуїцію з інтелектом, то А. Бергсон надає інтуїції значно скромнішого характеру. Вона проявляється лише в той момент, де інтелект вже безсилий, але є безумовно вищою за діалектику.

Едмунд Гуссерль (1859-1938 р.р.) прославився завдяки особливо виразному вченню про інтуїцію, а саме тлумаченню її як першонеобхідності для пізнання істин чистої логіки, відірваної від реального світу і його законів, як засновник феноменологізму, в якому найбільш яскраво висвітлювалася криза сучасної буржуазної філософії і її методології.

Основною метою у своїх наукових дослідженнях Е. Гуссерль вважав співставлення наукового знання і пізнання, найбільш проблематичною у його працях було питання про об'єктивність знання. Мета науки, як вважав Е. Гуссерль, повинна полягати в побудові її як строгої теорії наукового знання. Більше того, як згодом уточнює засновник феноменологізму, мета філософії не тільки в тому, щоб розуміти наукові істини, а й у тому, щоб розкрити їх зміст та

пристосувати до світу життєвого, саме це і являє собою основу об'єктивного пізнання [46, с. 56].

Провідним мотивом Е. Гуссерля виступає вчення про інтелектуальну інтуїцію, тобто вчення про безпосереднє усвідомлення суті речей. Е. Гуссерль, обравши своєрідний феноменологічний спосіб руху до загального, намагається обґрунтувати його для того, щоб довести істинність існування логічної послідовності. Роблячи висновок про те, що в самій свідомості немає головного переходу від споглядання одиничного об'єкту до осмислення загального, він вказує на необхідність особливого специфічного акту усвідомлення загального. Цей акт, за Е. Гуссерлем, істотно відрізняється від власне акту емпіричного споглядання, тобто для того, щоб отримати загальне знання, необхідно перш за все по-особливому мислити. Таким чином, загальне виводиться не шляхом абстрагування, а шляхом своєрідного безпосереднього усвідомлення сутності досліджуваного предмета чи явища [46, с. 62].

Підводячи підсумок, узагальнимо, що гуссеррелівська концепція інтуїції зводиться до того, що інтуїція виступає вищим видом пізнання, що дозволяє безпосередньо усвідомлювати загальне, яке знаходиться у самому пізнанні, незалежно від того, чи відповідає сутність чого-небудь у реальності. Намагаючись подолати розрив між мисленням і спогляданням, Е. Гуссерль, будучи обмеженим рамками своєї феноменології, на практиці продемонстрував повну неспроможність і однобічність метафізичного підходу до вирішення однієї з найскладніших проблем стосунків людини з об'єктивним світом. Таким чином, інтуїція у Е. Гуссерля виступає специфічним знаряддям, яке призначене для безпосереднього усвідомлення істин чистої логіки.

Науковцем світового масштабу, творчості якого вважаємо за необхідне приділити увагу, є А. Ейнштейн (1879-1955 р.р.) – один з великих мислителів ХХ ст. Його філософські погляди, можливо, більшою мірою, аніж інших філософів того часу, тісно пов'язані з проблематикою та здобутками сучасної правової науки.

Однією із найяскравіших філософських теорій А. Ейнштейна дослідники вважають загальну теорію відносності. Так, А. Ейнштейн стає супротивником філософського апіоризму І. Канта, відтак як наведена вище теорія суперечила кантівському трактуванню щодо апіорності простору і часу. Його виступи проти позитивізму безпосередньо пов'язані з методологічними принципами, що лежать в основі розробки фізичних теорій. Вихідним моментом у процесі виведення загальних понять є зв'язок понять з відчуттями, що, на думку А. Ейнштейна, носить інтуїтивний характер. За допомогою цього зв'язку в свідомості науковця виникає ряд сумнівних асоціацій, що не мають логічної чи математичної побудови. Спершу в процесі наукового дослідження філософ основну увагу приділяє «фізичній інтуїції». В результаті, отримані поняття та категорії, можливо, і не наділені фізичним змістом, оскільки вони безпосередньо не пов'язані зі спостереженням. Для виявлення фізичного змісту досліджуваних понять необхідний зв'язок фізичної інтуїції із логічним аналізом та обов'язковою подальшою експериментальною перевіркою. Завдяки «фізичній інтуїції» А. Ейнштейн має на меті знайти найкоротший шлях до експерименту, що в результаті дозволяє його теорії наповнитись дійсним фізичним змістом. На зміну «фізичній інтуїції» в теорії наукового генія приходять «математична інтуїція», при чому саме вона повною мірою має право називатися експериментальною. А. Ейнштейн завдяки саме математичній інтуїції робить висновок, що існує інше, в порівнянні з класичною фізикою, розділення понять на формальні і фізично змістовні, що в результаті дозволяє здійснювати зіставлення із спостереженням [50, с. 140-142].

А. Ейнштейн не випадково ставить «фізичну інтуїцію» на перше місце в аналізі механізмів наукової творчості. Завдяки своїй «фізичній інтуїції» він шукав неординарні шляхи розвитку наукової теорії, в результаті чого перед ним виникають теоретичні проблеми, не пов'язані з безпосереднім усвідомленням. На основі вчення А. Ейнштейна про фізичну інтуїцію виводяться загальні поняття, що лежать в основі будь-якої нової фізичної теорії. Таким чином, «вищою метою фізиків є пошук тих загальних елементарних законів, з яких

шляхом чистої дедукції можна отримати картину світу. До цих законів веде не логічний шлях, а тільки заснована на проникненні в суть досвіду інтуїція» [51, с. 9].

Не вдаючись у докладний аналіз недоліків вузької, специфічної для фізики концепції інтуїції А. Ейнштейна, лише зауважимо, що інтуїція під впливом новітніх досягнень природознавства розглядається тепер як необхідний, невід'ємний момент самого процесу наукової творчості. І це дуже важливий етап у процесі еволюції досліджуваної нами проблеми.

Отже, історія філософських вчень про інтуїцію, як ми переконалися, до певної міри відображає історію розвитку теорій пізнання і природничо-наукового знання. Різні теорії і окремі самостійні концепції інтуїції виникали в діалектичному взаємозв'язку з постановкою нових гносеологічних проблем у науці, і зокрема, у зв'язку з проблемою методу в природознавстві і математиці. Доводиться лише шкодувати про те, що роль філософів-матеріалістів і прагнень матеріалістичного тлумачення проблеми усередині різних систем ідеалістичного напрямку досить довго була залишена дослідниками без належної уваги. Ідеалістична ж філософія показала свою повну неспроможність щодо спроб вирішити проблему інтуїції.

Останніми роками проблема інтуїції привертає пильну увагу представників різних сфер наукового знання: математики, кібернетики, медицини, фізіології вищої нервової діяльності, і особливо, психології. Проте відразу ж обмовимося: цей інтерес по суті не пов'язаний з традиційно-філософськими уявленнями про інтуїцію і тим більше не спирається на результати відповідних досліджень. Про інтуїцію заговорили як про впливовий фактор сучасного наукового знання. З міфу інтуїція перетворюється на реальність, із знаряддя містики – на об'єкт і засіб наукового пізнання. При цьому деякі дослідники схильні вбачати в інтуїції свого роду панацею для вирішення деяких актуальних наукових проблем. «Багато галузей сучасної науки, – підкреслюють В. Пушкін і В. Фетисов, – зацікавлені в розкритті закономірностей інтуїції. Незнання цих закономірностей ускладнює вирішення

важливих питань наукової організації праці людей, зайнятих інтелектуальною діяльністю. Пізнання інтуїції може надати істотну допомогу кібернетиці. Багато дуже важливих для сучасного людства проблем могли б бути по-іншому висвітлені, якби на той час була побудована наукова теорія інтуїції» [124, с. 78].

Важливе значення для дослідження інтуїтивного методу пізнання має творчий підхід до вирішення окресленого питання. Але проблема співвідношення творчого та інтуїтивного значною мірою ускладнюється тим, що зміст самого поняття «творчість» вважається більш змістовним, ніж поняття «інтуїція». Існує безліч визначень цього поняття, але жодне з них не є вичерпним через надзвичайну складність і специфічність зазначеного феномена. Зазвичай під творчістю розуміють специфічну форму людської діяльності, яка відрізняється новизною і оригінальністю, що свідчить про яскраву індивідуальність творця, про його здатність висувати нешаблонні ідеї і пропонувати несподівані рішення. Одним з перших мислителів, який звернув увагу на необхідність внесення ясності в це питання був В. Асмус. «Не можна нікому заборонити називати (інтуїцією. – *Авт.*) здатність винаходу і передуючу доказу здатність передбачення. Але, перш за все, потрібно точно встановити зміст поняття «інтуїції» і відрізнити його від понять, які логічно не виводяться» [7, с. 244]. На думку автора, інтуїція є формою безпосереднього знання; до всіх інших інтерпретацій цього поняття філософія не має ніякого відношення. Слід зауважити, що така думка має як своїх прихильників, так і супротивників.

Таким чином, переходячи до правового розуміння інтуїції, варто зазначити, що для будь-якої області наукового знання надзвичайно важливо мати уявлення про ті інтелектуальні операції, які генерують процес його отримання, тобто процес мислення, предметом якого є та чи інша частина навколишнього світу. Крім того, для юриспруденції проблема правового мислення виступає в якості одного з напрямків дослідження процесу правового регулювання: як людина засвоює правові норми і які для цього існують механізми. Отже, актуальність аналізу правового мислення має три основних виміри: 1) науковознавчий, пов'язаний з юридичною епістемологією і

методологією, питаннями наукового пізнання правової дійсності; 2) техніко-юридичний, що обґрунтовує необхідність дослідження професійного правового мислення в процесах застосування правових норм; 3) регулятивно-правовий, що впливає із завдань правознавства, щоб за допомогою наукового знання забезпечити справедливий правопорядок через ефективне регулювання суспільних відносин за допомогою права.

Врешті-решт, нам доводиться констатувати, що в межах дослідження філософських концепцій інтуїції впливає, що правове мислення як феномен правової сфери духовного світу людини представляє собою процес розуміння соціально-правової дійсності індивідом, результатом якого є, з одного боку, бажане і позитивне право, з іншого – комплекс правових знань, звичок і стереотипів поведінки, що формується та інституціоналізується у правовій свідомості та юридичному світогляді людини. Правове мислення – це інтелектуальна складова правосвідомості, його динамічний компонент. Всі інтелектуально-вольові процеси, пов'язані з вибором юридично значущої поведінки, реалізацією правових норм, правотворчістю, протікають у правовому мисленні. Ірраціональна грань правосвідомості слугує висновку, що вольова та інтелектуальна діяльність складається з актів визнання себе й інших у якості суб'єктів права. Підкреслюється, що інтенція визнавати і бути визнаним не тільки мотивує процес правового осмислення, але й лежить в основі комунікації, спілкування, діалогу з іншими людьми, а також соціального життя. Правове почуття базується на комунікативних здібностях людини і зумовлене різними чинниками, серед яких індивідуальна свідомість, правова і моральна сфера духовного світу людини, її особистісні якості.

«Мислення про право» володіє здатністю до «правової рефлексії», за допомогою якої правознавець осмислює різні аспекти своєї правосвідомості, виділяє методи правового мислення, виходить за межі безпосереднього досвіду, отримує знання про право в емпіричній площині.

Найбільш ґрунтовно і оригінально ця теорія була розроблена в дореволюційній Росії Л. Петражицьким (1867-1931 р.р.). Суть концепції полягає

в тому, що він розрізняє позитивне право, яке офіційно діє в державі, й інтуїтивне право, основа якого закладена в психіці людей і складається з того, що вони, їх групи і об'єднання переживають як право. Позитивне право, яке виражається в законах та інших актах, мало доступне громадянам, чиї уявлення та ілюзії про це офіційне право Л. Петражицький називає фантазмами [114, с. 75-88].

Інша річ – інтуїтивне право, з яким людина у своїх відносинах з іншими індивідуумами стикається практично всюди. Серед різних психологічних станів людей на перший план висувуються емоції – імпульсивні переживання, які спонукають особу здійснювати певну дію. Такі емоції Л. Петражицький поділяє на дві групи: 1) імперативні чи моральні емоції, 2) імперативно-атрибутивні або правові. Імперативна емоція передбачає одностороннє переживання особою обов'язку вчинити ту чи іншу дію щодо іншої особи, проте вона не супроводжується переживанням іншою стороною права вимагати виконання такого обов'язку [114, с. 94-96]. Наприклад, переживання перехожим обов'язку подати милостиню жебракові є особистою справою перехожого. Своєю чергою, жебрак не переживає при цьому права вимагати від перехожого виконання цього обов'язку.

Імперативно-атрибутивна – це двостороння емоція, під час якої переживання однією особою обов'язку по відношенню до іншої особи поєднується з переживанням останньою права вимагати виконання такого обов'язку. Наприклад, відносини боржника і кредитора, продавця і покупця, кравця і замовника. З таких двосторонніх імперативно-атрибутивних емоцій і складається інтуїтивне, психічне право, якому, на думку Л. Петражицького, належить першорядне місце в регулюванні майнових, сімейних, спадкових та інших відносин, що постійно виникають в житті людей. При цьому вчений виходить з того, що скільки є людей, стільки може бути й інтуїтивних прав. Як видається, дослідник під правом розуміє правосвідомість і правовідносини. Значний інтерес також представляють його міркування про суб'єктивні права і юридичні обов'язки, але головне місце все ж таки належить його спробі

перенести проблему права з області соціального життя у сферу людської психіки. Саме тому законодавець не може повністю передбачити всі суспільно-правові наслідки своєї правотворчої діяльності. Він не завжди знає, як відреагують люди на прийнятий закон, адже суспільне життя є дуже складним, а юридична дійсність надзвичайно різноманітною [114, с. 94-97].

Але це зовсім не означає, що держава не повинна і не може прогнозувати наслідки своїх законодавчих зусиль. Юридична культура правотворчого органу якраз і полягає в тому, що він знає, розуміє, інтуїтивно відчуває правопсихологічні стійкі типи масової і суспільної правосвідомості. Ця обставина є для правотворця принципово важливою і характеризує його законодавчу спроможність або, навпаки, неспроможність. Фактично позитивні юридичні почуття являють собою результат розвитку правової культури людини та суспільства в цілому. Соціальна цінність таких правових почуттів (наприклад, почуття закону, законності, правопорядку, права та ін.) полягає у спрямуванні людської свідомості до духу права, його істинного призначення. Вони мотивують вчинення особою правомірних вчинків, що стимулюють її юридичну активність, і «через посилення правового стимулювання може підвищуватися цінність і роль самого права...» [94, с. 4].

Приймаючи той чи інший правовий акт, законодавчий орган не може достеменно передбачити можливі правові наслідки його дії чи бездіяльності. Занадто непередбачуване соціальне життя людей, різноманітні форми народної правосвідомості, сама свідомість, менталітет законодавця багато в чому носять суб'єктивний характер, несуть у собі не тільки об'єктивні закономірності юридичної соціалізації, а й особисті аспекти свого буття.

Духовно і морально розвинена правова воля здатна стримати зовнішній політичний тиск, бо в самому подоланні важковирішуваних соціально-правових перешкод полягає сутність юридичного вольового зусилля. Видатний російський філософ права І. Ільїн писав: «Духовне призначення права полягає в тому, щоб жити в душах людей наповнюючи своїм змістом їх переживання і складаючи, таким чином, в їхній свідомості внутрішні спонукання, впливаючи на їх життя і

на їх зовнішній спосіб дій. Завдання права в тому, щоб створити в душі людини мотиви для кращої поведінки» [60, с. 100]. Додамо до цього твердження: «боротьба за право» не мислима без психологічного і морального виховання правової волі, що не дозволяє законодавцю в епоху бурхливих революційних потрясінь і соціальних змін перебувати в стані розгубленості і втратити чинність юридичного духу.

Цікаву думку, що стосується правосвідомості, висловив М. Матузов: «Сучасний стан вітчизняної правосвідомості характеризується наявністю в ній такого собі правового вакууму, який необхідно чимось заповнити. З одного боку, такий вакуум у свідомості людей може бути заповнений духовно-моральними і релігійними цінностями, а з іншого – кримінальним менталітетом з його глибоко нігілістичним ставленням до права» [97, с. 6-7].

Отже, історико-порівняльний аналіз джерел філософсько-правового дослідження інтуїції у природно-правовому просторі видається доцільним і необхідним. Адже історичний розвиток концепції інтуїції підтверджує актуальність та наукову новизну інтуїтивної культури юриста на сучасному етапі розвитку філософсько-правової науки.

1.2. Методологічні засади інтерпретації інтуїтивної професійності юриста

Перш ніж здійснити характеристику методологічних засад інтерпретації інтуїтивної професійності юриста, вбачаємо за необхідне провести невеликий аналіз самого поняття «методологія».

Методологія – важлива складова сучасної філософії та наукового пізнання, яка розкривається та функціонує у кількох планах, а саме: як вчення про методи пізнання (перш за все, наукового); як методологія науки, завданням якої є реконструкція науки з метою виявлення особливостей її будови та оптимізації її функціонування; як рівень теоретичного самоусвідомлення науки.

Методологія постає однією з форм виявлення того фундаментального факту людського буття, що проявляється у здатності людини фіксувати у своїй свідомості не лише дійсність, а й власні інтелектуальні акти, свідомо втручатися у їх здійснення, розвивати їх та вдосконалювати. Оскільки така риса у вищому ступені притаманна філософії та науці, то методологія перш за все та переважно функціонує саме тут [115, с. 126-127].

У науковому співтоваристві прийнято вважати, що методологічні дослідження, незмінно актуальні вже завдяки самій сутності науки, набувають особливої гостроти і значущості в періоди докорінних перетворень суспільства. Ця теза інтерпретується і в юридичній науці. У процесі наукового пізнання права актуалізується різноманітний арсенал дослідницьких засобів. Так у літературі наводиться доволі вражаючий перелік інструментів (підходів, прийомів, способів, методів, тощо) правопізнання – від методу «сходження від абстрактного до конкретного» до логічних операцій і анкетування. Коли йдеться про методи правознавства, то юристи тією або іншою мірою визначеності розрізняють використовувані у юриспруденції методи філософського, загальнонаукового і спеціально наукового рівня (типу). До першого рівня прийнято відносити взяті у методологічній функції філософські категорії і поняття (наприклад, історичне і логічне, конкретне і абстрактне тощо) і систему світоглядно обумовлених принципів пізнання. До загальнонаукових методів відносять ті, котрі використовуються більшістю наук (логіки різного роду), а до спеціально наукових – методи, що діють у межах однієї чи кількох близьких наук (у юриспруденції це, наприклад, метод порівняльного правознавства, техніко-юридичний метод) [68, с. 59, 213, 217].

Отже, на нашу думку, методологію науки, можна розглядати як у вузькому, так і в широкому розуміннях. У вузькому розумінні методологія – це система принципів і підходів дослідницької діяльності, на які спирається дослідник (науковець) в ході розробки та отримання певних знань в межах конкретної науки, в т. ч. і філософсько-правової. Своєю чергою, у широкому розумінні методологія – це вчення про методи та процеси наукової діяльності, а

також один з провідних розділів загальної теорії пізнання, а якщо точніше – то теорії наукового пізнання (епістемології) та філософії науки.

Лише висококваліфіковані фахівці, що володіють потенційними можливостями продуктивно працювати в нових умовах життя, відрізняються нестандартним творчим стилем вирішення професійних завдань, здатні змінити кримінальну реальність і досягти більшої ефективності у сфері правового регулювання. Високий професійний рівень таких фахівців значною мірою обумовлений розвитком професійної готовності, професійної самосвідомості і може бути результатом цілеспрямованої організації системи формування самосвідомості юристів [6, с. 298].

Спеціалізовані професійні знання мають безпосереднє прикладне значення. Ці знання у конкретній галузі правоохоронної діяльності забезпечують осмислене виконання професійних дій та вирішення проблем. У цьому контексті важливого значення набуває розвиток особистісної інтуїції юриста як однієї із базових основ власної професійної культури.

Професійна спрямованість юриста – це особлива система його спонукань до застосування всіх своїх сил і здібностей у зміцненні законності та правопорядку в країні. Вона характеризується ставленням працівника до закону як до найвищої соціальної та життєвої цінності, до боротьби за законність і правопорядок, як до особистого життєвого покликання, до правоохоронної діяльності і професії юриста як таким, що відповідають головним своїм особливостям і потребам, настановам на використання законних і цивілізованих способів вирішення професійних завдань, виваженим ставленням до професійних труднощів [156, с. 234].

Будь-яка професійна спрямованість базується на загальній спрямованості особистості, що віддзеркалює людську, громадянську позицію, розуміння людиною сенсу життя, свого місця в ньому, особливості світогляду, життєвих ідеалів, потреб, прагнень, планів життя та ін. Вона служить передумовою розвитку професійної спрямованості у співробітників правоохоронних органів,

підлягає вивченню і обліку при професійному відборі та роботі з ними в процесі служби [54, с. 178].

До прикладу, Ю. Чуфаровський і О. Столяренко виділяють наступні основні елементи професійної спрямованості.

Соціально-мотиваційні якості – перша підгрупа якостей професійної спрямованості працівника, юриста. Вимоги до неї визначаються взаємозв'язком внутрішньої політики держави і права. Право є регулятором життя суспільства, а юридична робота – тією сферою, що стосується корінних питань внутрішньополітичного характеру: захисту прав, свобод та особистої гідності громадян, законності, державної та цивільної дисципліни, боротьби з антигромадськими проявами, правового забезпечення життя і розвитку суспільства. Це головні риси, що характеризують правоохоронну діяльність, визначають місце юриста в суспільстві та вимоги до його особистості. Тому і професійна спрямованість знаходиться в прямій залежності від загальної спрямованості особи [177; 146].

Серцевиною соціально-мотиваційних якостей виступає соціально зрілий світогляд, тобто сукупність ідей, переконань, поглядів на життя і суспільство. Будь-який співробітник правоохоронних органів може успішно виконувати свою роботу лише розуміючи життя суспільства, займаючи суспільно правильну позицію у вирішенні професійних проблем, будучи повноцінним громадянином свого суспільства, свідомим борцем за соціальну справедливість, за краще майбуття свого народу. Для нього неприпустимо дивитися на суспільство «крізь замкову щілину» своїх професійних болячок і плутати населення і чесних громадян з правопорушниками, з якими він бореться [177; 146].

Стимулом у будь-якій діяльності людини будуть різного роду потреби. Актуалізована потреба спонукає людину до постійного пошуку засобів її задоволення. Співробітникам правоохоронних органів повинна бути властива гостра потреба особистої участі у створенні й зміцненні правової держави, у боротьбі зі злочинністю, потреба присвятити своє життя правоохоронній діяльності, отримувати особливе задоволення від участі в ній і досягненні

позитивних результатів. У співробітника, звичайно, повинні бути розвинені і моральні, культурні, пізнавальні та інші цивілізовані потреби. Надзвичайно важливою є потреба до самовдосконалення. Рівень розвитку, динаміка життя і складні проблеми сучасного суспільства вимагають від кожного юриста вчитися і вдосконалюватися безперервно, протягом всього життя [177; 146].

Схильності, ідеали, життєві плани й інтереси визначають довготривало діючі спонукання, які виступають і причиною вибору юридичної професії. Для розвиненої спрямованості властиві стійкі характеристики, довготривалі плани служби та діяльності у правоохоронних органах – на все життя, справжній, глибокий інтерес до пошуку шляхів підвищення ефективності боротьби зі злочинністю та захисту інтересів громадян.

Другою підгрупою спонукальних сил є професійно-мотиваційні якості працівника, військовослужбовця внутрішніх військ, юриста, що діють безпосередньо в процесі правоохоронної діяльності і мають значний вплив на їхню свідомість. Задатки цих якостей лежать у загальній спрямованості молодій людині, що прийняла рішення пов'язати своє життя із професією юриста. Справжній професіонал орієнтується не на меркантильні розрахунки та власну вигоду, а на розуміння життєвого покликання, виходячи з потреби бути на важкому шляху боротьби зі злочинністю, бажання захищати громадян, простих і чесних людей від злочинців [177; 146].

У процесі професійної діяльності формується правосвідомість юриста, що містить сукупність реально існуючих у нього правових поглядів і уявлень, що виражають розуміння правової дійсності, знання конкретних правових норм і відповідне ставлення до них. Правосвідомість є у кожного громадянина, але у професіонала вона повинна відрізнятися систематичністю, повнотою, детальністю, зрілістю, професіоналізмом, глибокою усвідомленістю, переконаністю, ґрунтуватися на наукових даних. Він – фахівець, тому що досвідчений у юриспруденції, в питаннях правопорядку. У його свідомості юридичні знання міцно пов'язані з соціальними, психологічними, стали професійними переконаннями і ціннісними орієнтаціями, з'єдналися з

високорозвиненим почуттям права, законності та справедливості, з спонуканнями до неухильного утвердження їх у своїй роботі. У правосвідомості фахівця виражається своєрідність його світосприйняття та світовідношення. Очевидно, що формування професійної правосвідомості – одне з найважливіших завдань у формуванні професійної спрямованості [177; 146].

Своєрідним елементом професійної спрямованості фахівця, на думку Ю. Чуфаровського, є професійна концепція, яка являє собою:

– сукупність засвоєних ним професійних поглядів, переконань і спонукань, що виражають розуміння ним цілей і завдань своєї діяльності, її місця в підрозділі, її взаємозв'язків з діяльністю інших співробітників, фахівців («образ організації»);

– розуміння своїх прав і обов'язків, способів і засобів їх реалізації та досягнення цілей, умов, труднощів («образ діяльності»);

– розуміння, з якими конкретно особистостями він буде працювати, як з ними будувати відносини, як взаємодіяти, яких норм дотримуватися («образ колективу») [177, с. 45-47].

Беручи до уваги вимір інтуїції як однієї із складових людського мислення, зокрема юриста, необхідно зупинитися над окремими аспектами теорії мислення. Мислення – це опосередковане й узагальнене відображення істотних, закономірних зв'язків дійсності. Для пізнання закономірностей явищ, виявлення зв'язків і відносин між речами необхідна розумова діяльність, бо ні одна закономірність навколишнього світу не може бути пізнана органами відчуттів людини. Діяльність людини розумна завдяки мисленню. Мислення дає відповідь на запитання, які можна вирішити шляхом безпосереднього чуттєвого відображення. Завдяки мисленню людина правильно орієнтується у навколишньому світі, оскільки використовує отримані раніше узагальнення у новій конкретній ситуації [64, с. 520-521].

Професійне мислення юриста є узагальненою орієнтацією у конкретних професійно-правових ситуаціях дійсності, або інакше – система інформаційно-

правової насиченості, що склалася завдяки установкам професійного призначення [64, с. 521].

Так, оглядаючи місце події, слідчий знаходить деякі сліди минулих подій. Встановлюючи суттєві, неминуче повторювані взаємозв'язки між ними слідчий шляхом логічного мислення реконструює можливий хід подій. Ця реконструкція відбувається опосередковано, шляхом розуміння зв'язків між зовнішніми проявами і сутністю того, що відбувалося насправді. Таке опосередковане відображення можливе на основі узагальнення вже існуючих знань та власного досвіду.

До прикладу, О. Скакун і М. Овчаренко вважають, що сутність професійного мислення юриста може бути виражена через такі його складові: встановлення загальних взаємозв'язків у професійно-правовій сфері; узагальнення властивостей однорідної групи правових явищ; розуміння сутності конкретного правового явища як різновиду певної групи правових явищ [134, с. 58].

Але існують різні форми мислення, з-поміж яких: судження; умовивід; поняття тощо.

Отже, в мисленні юриста моделюються об'єктивні основні властивості і взаємозв'язки між правовими явищами, їх суттєві загальні особливості, які виражаються у формі суджень, умовиводів і понять. Увесь процес мислення базується на співвіднесенні ситуативної інформації з узагальненою інформацією, що зберігається у пам'яті індивіда.

Натомість І. Бризгалов зосереджується на професійних та особистісних якостях юриста, виділяючи у межах юридичних спеціальностей такі:

– слідчий, професіограма якого – це складна ієрархічна структура, в якій всі аспекти професійної діяльності, а також особисті якості, навички і вміння – взаємопов'язані. В основі професіограми слідчого лежить пошуковий аспект його діяльності, що полягає у реалізації намагання слідчого розкрити злочин і проявляється у збиранні ним необхідної інформації для вирішення професійних завдань. Особливе значення пошуковий аспект діяльності слідчого має на

першому етапі розслідування. Сутність цього аспекту полягає у виокремленні з навколишнього середовища криміналістично важливої інформації, а саме: слідів злочинця, потерпілого, зброї, засобів злочину, – що дає можливість достовірно відтворити події злочину. Слідчий повинен слідкувати за власним психічним станом, вміти управляти власною волею та емоціями. Вся отримана ним в результаті наукової і комунікативної діяльності інформація у процесі засвідчувальної діяльності передається у спеціально передбачених законом формах – протоколах, постановках. Для цього слідчий повинен вміти письмово передавати фактичний матеріал та висловлювати власну точку зору. Соціальний аспект виявляється тоді, коли слідчий стає організатором боротьби зі злочинністю у підлеглому районі чи на ділянці. Найважливішим у боротьбі зі злочинністю є для слідчого виявлення її причин і умов, а також здійснення заходів для їх ліквідації;

– суддя – одна з найскладніших юридичних професій. У діяльності судді реалізується велика кількість спеціальних якостей і навичок, що органічно входять до структури особи судді й визначають його творчий потенціал та індивідуальний стиль діяльності. Основними аспектами професіограми судді є реконструктивний, комунікативний, організаційний, засвідчувальний та соціальний аспекти. Суддя повинен не тільки правильно, згідно зі законом, розглядати і вирішувати кримінальну чи громадську справу, а й максимально використовувати судову практику ведення процесів з метою запобігання злочинних проявів та інших порушень законності. Суддя реалізує ідеї, закладені в законодавстві. Одночасно він виконує виховну функцію. Для судді з великим досвідом роботи характерні принциповість, високий рівень відповідальності за власну діяльність, прийняті рішення. Він постійно перебуває у центрі уваги учасників судового процесу. Будь-яке його зауваження привертає увагу й високо оцінюється присутніми. Досвідченого суддю відрізняють також витримка і неупередженість. Мислення судді повинно бути об'єктивним, всебічним, конкретним і певним; інтуїція та уява беруть участь тільки в оцінюванні інформації на початкових етапах дослідження доказів. Комунікативний аспект

передбачає спілкування з людьми під час судового процесу, яке здійснюється у межах кримінально-процесуального регулювання, а суддя є основним його організатором. При цьому реалізуються такі особисті якості судді, як чуйність, емоційна врівноваженість, вміння слухати, говорити;

– успішна діяльність адвоката багато в чому залежить від вміння спілкуватись, від підходу до підзахисного, взаємодії з суддею, слідчим, прокурором. Велику роль відіграє також організаційна діяльність адвоката: підготовка до процесу, складання плану, застосування прийомів та засобів, сформованих практикою і професійним досвідом. Вчасна підготовка до захисту, обміркована лінія його здійснення, складений план – усе це дає адвокату можливість чітко сформулювати свої погляди в суді, орієнтуватись у різних ситуаціях, помічати неточності у висловлюваннях учасників процесу, а також вносити у складений план поправки при виявленні під час процесу нових обставин. Адвокат повинен ґрунтовно обміркувати всі питання, які необхідно з'ясувати як під час підготовки до судового засідання, так і у процесі судового слідства. Адвокат повинен добре знати також особистість підзахисного, його психологію, мотиви злочину, причини та умови скоєння злочину. Тільки вивчивши, проаналізувавши і зробивши висновки про особу підзахисного, логічно обміркувавши власну лінію захисту, адвокат може досягти позитивних результатів. Захисник повинен мати моральне право брати участь у вирішенні питань правосуддя, оцінювати вчинки людей, розкривати їх психологічний зміст [29, с. 35-37].

Урешті-решт, особливе, на думку дослідника, значення з-поміж якостей юриста має мислення, котре містить характерні ознаки:

– проблемний характер підходу до явищ, що вивчаються, – якість творчого мислення, що проявляється в умінні поставити питання, яке необхідно з'ясувати, дослідити, знайти в розслідуваній справі проблемну ситуацію. Проблемний характер мислення юрист використовує у реконструктивній і пошуковій діяльності, точніше – на їх межі;

– оперативність мислення – вміння знаходити під час розшукових операцій найважливіші речові докази та юридичні факти. До оперативності мислення належить вміння швидко визначати методи і засоби, за допомогою яких справу буде вирішено швидко і якісно. У пошуковій діяльності юриста оперативність мислення забезпечує оптимальне поєднання спостережливості, уваги та інтуїції;

– динамічність мислення – вміння швидко орієнтуватись у конкретній справі, виявляти творчий підхід до справи, вміння швидко визначати головне і другорядне;

– ширина мислення проявляється у продуктивності творчої роботи під час розв'язання багатьох проблем;

– глибина мислення виражається у виявленні основних якостей, зв'язків і відносин між предметами і явищами. Глибина мислення тісно пов'язана з вибірковістю – це й зрозуміло: що вужча проблема, явище, то більше якостей, деталей можна розглянути вивчаючи її [29, с. 38-39].

Таким чином, усі творчі завдання можна розділити на два класи: 1) ті, що вирішуються засобами довільного логічного пошуку; 2) ті, хід розв'язання яких не вписується у логіку сформованої системи знань і тому принципово не піддається алгоритмізації. Тоді, в першому випадку, якщо попередня фаза не дає адекватних готових логічних програм, природно, включається інтуїція. Крім того, інтуїтивне рішення може розумітися і як одна з фаз у механізмі творчості, наступна за довільним, логічним пошуком, – вона потребує подальшої вербалізації, а можливо, і формалізації інтуїтивного рішення.

Як зазначає А. Литвинова, на сьогодні все ще немає загальноприйнятої концепції, яка давала б можливість розглядати й аналізувати механізм дії інтуїції, але можна виділити окремі підходи.

Зокрема, сфера інтуїції – це «надсвідомість людини», що досягається «проривом» крізь ментальну оболонку в інші шари. Для пояснення природи надсвідомості використовується поняття «енграми» (сліди в пам'яті суб'єкта), трансформація і рекомбінація яких складає нейрофізіологічну основу

надсвідомості. Оперуючи енграмами, перекомбінуюючи їх, мозок породжує небачені досі комбінації колишніх вражень. Фонд енграм – а це зовнішній світ, перекинутий в організм людини – забезпечує відносну автономію і свободу останнього, однак неможливість вийти за межі енграм ставить межу для цієї свободи.

Також пояснення механізму інтуїції шукають у «світі підсвідомості», в якому накопичується вся історія і передісторія процесів, які практично не виявляють себе, і відбір різних варіантів рішень направляється підсвідомими установками. В силу того, що на стадії відбору грають роль інтуїція, спонтанність, вільний рух розуму, можлива присутність непередбачуваних і випадкових елементів. Ефективність рішення посилюється особливою мотивацією. Більше того, коли вичерпані нерезультативні прийоми розв'язання поставлених задач і чим менше автоматизований спосіб дії, а пошукова домінанта ще не згасла, тим більше шансів вирішити завдання. Інтуїцію розуміють і як прояв субдомінантного рівня організації дії, не прив'язуючи її тісно до неусвідомленого рівня.

З погляду синергетики, механізм виникнення інтуїції можна уявити як механізм самоорганізації, побудови уявних образів, ідей, уявлень, думок.

Мислення та інтуїція – дві ділянки на шкалі усвідомленості, що властиві процесу умовиводів. Таким чином, інтуїція уподібнюється мисленню – це неусвідомлений умовивід, це процес генерування рішень, що протікає неусвідомлено. Людина може не усвідомлювати або певну частину процесу, або увесь процес.

Спираючись на механізм роботи обох півкуль головного мозку людини можна пояснити психофізіологічний механізм інтуїції. Цей процес включає в себе кілька послідовних етапів почергового домінування обох півкуль. У разі домінування лівої півкулі головного мозку результати розумової діяльності можуть бути усвідомлені і «оречевлені». У протилежному випадку розумовий процес, розвиваючись у підсвідомості, не усвідомлюється і не оречевлюється. Всі вищі психічні процеси, що відбуваються в обох півкулях, володіють

істотними відмінностями, однак операції обробки інформації, властиві правій і лівій півкулям, не рівною мірою вивчені психологією [165, с. 71-73].

Суттєва відмінність у роботі півкуль полягає в тому, що правостороннє сприйняття – це сприйняття образне, пам'ять епізодична і автобіографічна, узагальнення ситуативне, логіка безперервна і багатозначна. При роботі лівої півкулі включається понятійне сприйняття, категоріальна пам'ять, двозначна логіка, класифікація за ознаками.

Перехід обробки інформації з лівої півкулі в праву пояснює, чому неможливо усвідомити проміжні етапи досягнення результату, а чуттєвість, безсумнівність, неусвідомленість, емоційні компоненти інтуїції – все це наслідки одноразового переходу під час усвідомлення результату справа наліво.

За такої позиції інтуїтивне рішення виглядає як двофазний процес: спочатку деякий неусвідомлюваний чуттєвий правопівкульний етап, потім – стрибок – і усвідомлення в лівій півкулі.

Існує безліч прикладів, коли рішення, здійснені на основі інтуїції, приводили до успіху. Так, наприклад, А. Бергсон порівнював інтуїцію зі згаслим світильником, «який оживає час від часу на декілька миттєвостей, але оживає там, де входить у гру живий інтерес. Інтуїція кидає світло на нашу індивідуальність, на нашу свободу, на місце, яке ми займаємо в природі, на наше походження, а може, навіть і на наше призначення. Це світло мерехтливе і слабеньке, але його цілком достатньо для того, щоб пробити морок ночі, в якій нас залишив розум» [23, с. 290].

Як вважає Т. Ойзерман, інтуїтивні твердження філософів в залежності від історичних умов, рівня розвитку науки і культури проявлялися по-різному: то як містичне, імперативно проголошене «освянення», то як прийняття за вихідний пункт розміркувань самоочевидних «положень» і т. д. [107, с. 89].

За А. Бергсоном, інтуїтивне мислення лежить в основі прийняття людиною особливо важливих рішень. Кожен, як стверджував він, відчув її творчий вплив, а саме: на шляху пошуків неординарних вирішень проблем; в часи катастроф та

інших лих, коли людина змушена знаходити миттєвий вихід з ситуації; в інтуїтивному передбаченні подій, фактів, результатів і т. д. [23, с. 294].

Як вважає польський психолог і філософ Е. Нецка, апіоричний характер прийняття рішень «створює враження, що вони мовби не спираються ні на які факти, аргументи чи певні попередні дії. Повторимо: це тільки створене враження, яке має виключно суб'єктивний характер. Людина або щось знає, або щось «чує» – і сама не в змозі того витлумачити чи обґрунтувати. Їй здається, що інтуїтивні судження є несподіваним просвітленням нізвідки, які ні на що не спираються» [185, с. 100]. Людина впевнена, що її дії (а також думки, передбачення і оцінки) правильні, але не знає чому (і в цьому апіоризм). Звичайно, це не означає, «що інтуїція є безпомилковою – очевидність теж має чисто суб'єктивні виміри» [185, с. 101]. Польський вчений зазначає, що інтуїція, як і апіоризм, є результатом несподіваності появи знання, але ця несподіваність мала історію в житті людини [185, с. 102].

Таким чином, раціональна діяльність юриста характеризується не тільки доцільністю, але й цілеспрямованістю. Вона є результатом усвідомленої мети і засобів її здійснення. Тому не тільки діяльність юриста, спрямована на реалізацію мети, є розумовою чи інтелектуальною, доцільно-цілеспрямованою за своєю суттю, але і її результат в певних межах є розумним, раціональним. Хоч, правда, «сама по собі цілеспрямована діяльність, якщо її розглядати абстрактно, не завжди відповідає тому, що прийнято вважати розумним» [108, с. 84-85].

Розкриваючи зв'язок раціонального й інтуїтивного, слід мати на увазі, що інтелектуальна робота, здійснена суб'єктом, з гносеологічного погляду є результатом узагальнення попередніх актів мислення. Інтуїтивний висновок є діалектичним стрибком, який передбачає накопичення знань, уявлень, що за наявності настійливого дослідницького пошуку і творчої уяви приводить до якісно нового інтуїтивного пошуку. Інтуїція не суперечить раціональному, а є істотним доповненням творчості. Відбуваючись підсвідомо і не вкладаючись в

певні стандарти, вона приводить до створення нових еталонів і норм, які, будучи теоретично обґрунтованими, стають парадигмою раціонального знання.

Вчені вже давно намагаються знайти шляхи стимуляції творчої активності людини. В науковій літературі описані приклади шляхів активізації творчого процесу. Так, наприклад, час від часу Ф. Шіллер клав у шухляду стола яблука, і їх запах сприятливо впливав на активізацію його творчості. Г. Гельмгольц у певні періоди роботи над вирішенням тієї чи іншої проблеми здійснював прогулянки лісом перед заходом сонця і т. д. [123, с. 264]. Більше того, у результаті проведеного аналізу ми з'ясували, що критична філософія не допускає інтуїції як іманентної інтелекту здібності. Саме це заперечення впливає як з визнання обмежених можливостей людського пізнання, так і з того, що визнання інтуїції передбачало б наявність певної відповідності, «встановленої гармонії» між нашими уявленнями і речами самими по собі, що, до прикладу, для І. Канта неприйнятно. Людська свідомість і об'єктивний світ, з погляду філософа, розділені непроникним бар'єром. Будь-яке бажання споглядати речі за допомогою інтелекту рівносильно, за І. Кантом, бажанням «володіти пізнавальними здібностями, абсолютно відмінними від людських ... не тільки за ступенем, але навіть за характером споглядань і способом пізнання, отже, бути не людьми, а істотами, про яких ми не можемо навіть сказати, чи можливі вони і тим більше, які вони» [65, с. 206]. І. Кант вважає, що в кінцевому рахунку інтелектуальна інтуїція була б можлива тільки для нескінченної істоти, для Бога, який в акті такого споглядання, одночасно й творив би це буття, але «жодним чином не належить суті залежному як у своєму існуванні, так і в актах свого споглядання» [65, с. 68]. Не тільки навколишній світ, а й саму себе людина може пізнати не інакше, як явище. Звернемося до кантівського бачення цього відправного пункту. «У синтетичній первісній єдності апперцепції..., – пише І. Кант, – я усвідомлюю тільки, що я є. Цей акт є мислення, а не наочне уявлення... Свідомість про самого себе ще зовсім не є самопізнанням» [65, с. 113]. Пізнати ж що-небудь, у т. ч. і саму себе, людина може, за І. Кантом, лише «опредмечуючись». Але предметність – це синтез із різноманіттям

почуттів. Іншими словами, бажаючи дізнатися який я, як я існую, я змушений звернутися до внутрішнього досвіду щодо мене самого, до внутрішнього споглядання, а цим шляхом можна дізнатися лише «як я собі тільки є відносно споглядання (яке не інтелектуальне і не може бути дано лише розумом), а не так, як я пізнав би себе, якщо б моє споглядання було інтелектуальним» [65, с. 114]. Таким чином, людина, з погляду І. Канта, залишається ноуменом, непізнаним на рівні сутності. При цьому нам важливо відзначити, що хоча І. Кант і висловлюється цілком виразно про інтелектуальну інтуїцію, однак заперечення її зовсім не має беззастережного характеру. Людина не в стані споглядати саме буття (зовнішню і внутрішню реальність), але їй цілком доступне розуміння сенсу або «схеми» своєї інтелектуальної діяльності. На думку деяких дослідників кантівської філософії, діяльність уяви і її продукт – «схема» і виступають у І. Канта заміною інтелектуальної інтуїції. Майже усі філософські напрями, що побачили світ після ідей німецького мислителя, які визнають або заперечують інтуїцію, так чи інакше, в своїх баченнях опираються, перш за все, на його філософію.

Попри те, на нашу думку, у процесі пізнання поряд з раціональними операціями і процедурами беруть участь і нераціональні, що виробляються різними ділянками мозку на основі певних біосоціальних закономірностей та діють незалежно від свідомості і волі людини. Творча нераціональна сторона процесу пізнання представлена різними психологічними та ірраціональними чинниками, такими як: воля, фантазія, уява, емоції, інтуїція тощо. Особливо важливу роль у процесі пізнання творчого акту відіграє інтуїція. Інтуїція – це здатність осягнення істини шляхом прямого її спостереження і без обґрунтування за допомогою доказів. Джерело і сутність інтуїції в різних філософських концепціях розглядається по-різному. Наприклад, А. Бергсон вважав інтуїцію результатом божественного одкровення чи інстинктом, що безпосередньо визначає без попереднього навчання форми поведінки індивіда [23, с. 134]. На думку З. Фрейда, інтуїція є прихованим несвідомим елементом творчості [168, с. 348]. Однак, навіть при різному тлумаченні інтуїції різними

філософськими концепціями і школами практично всіма підкреслюється момент безпосередності в процесі інтуїтивного пізнання.

Найважливішою особливістю людської діяльності взагалі є творчість, тобто діяльність після пізнання, осмислення і перетворення навколишнього світу. У широкому сенсі творчість створює неповторний симбіоз чуттєвого, раціонального і нераціонального ступеня пізнання. У реальному житті люди стикаються з швидкозмінними ситуаціями, дозволяючи які людина приймає ментальні і часто нестандартні рішення, – такий процес може бути названий творчістю. Механізми творчості, її природа вивчалися філософією і наукою, починаючи з епохи античності. Творчість розглядалась як прояв божественного начала в людині у християнській традиції, як прояв несвідомого у філософській концепції З. Фрейда. Механізми творчості і досі ґрунтовно не вивчені, проте досить авторитетно можна стверджувати, що творчість являє собою продукт біосоціальної еволюції людини. У елементарній формі акти творчості виявляються вже у поведінці вищих тварин [168, с. 225], для людини ж творчість є сутністю і функціональною характеристикою її діяльності. Ймовірно, творчі можливості людини визначаються не тільки нейрофізіологічними особливостями мозку, але і його «функціональною архітектурою». Вона являє собою систему організованих і взаємопов'язаних операцій, здійснюваних різними ділянками мозку, за допомогою яких проводиться переробка знакової інформації, вироблення образів і абстракцій, відтворення і переробка інформації, що зберігається у пам'яті.

У певному сенсі творчість є механізмом пристосування людини у нескінченно різноманітному і мінливому світі, механізм, який реалізує прийняття нестандартних рішень, що в кінцевому підсумку забезпечує виживання і розвиток людини як біологічного виду і соціальної істоти [168, с. 228].

Таким чином, інтуїтивні компоненти пізнання можна виявити у представників багатьох професій і в різноманітних життєвих ситуаціях. Так, в юриспруденції від судді очікується не тільки знання «букви» закону, але і його

«духу». Він повинен виносити вирок не тільки відповідно до задалегідь представленої кількості доказів, але й згідно з «внутрішнім переконанням».

У філології також неможливо обійтися без розвитку «мовного відчуття». У медичній сфері лікар, оцінивши пацієнта ззовні, може іноді точно поставити діагноз, але при цьому відчуває труднощі при поясненні, на які саме симптоми він орієнтувався, коли робив своє заключення.

Що стосується математики, то тут інтуїція допомагає досягнути зв'язок між цілим і частинами без будь-яких логічних міркувань. Логіка грає вирішальну роль в аналізі готових доказів, в розчленуванні їх на окремі елементи і групи таких елементів. Синтез же частин в єдине ціле і навіть окремих елементів у більшій групі або блоці досягається за допомогою інтуїції [28, с. 135].

Спроби машинного моделювання діяльності людини виявляються вторинними по відношенню до інтуїтивної діяльності людини, що спирається на синтез частин і цілого.

Таким чином, розуміння математичних міркувань і доказів не зводиться лише до логічного аналізу, а завжди доповнюється синтезом, причому такий синтез, заснований на інтелектуальній інтуїції, аж ніяк не менш значущий, ніж аналіз.

Інтуїтивна гіпотеза не виводиться з логічних фактів, вона в основному спирається на творчу уяву. Крім того, інтуїцією є здатність бачити мету здалека.

Отже, методологічні засади інтерпретації інтуїтивної професійності юриста стосуються, передусім, методології науки. Її можна розглядати як у вузькому, так і в широкому розуміннях. У першому випадку – це система принципів і підходів дослідницької діяльності, на які спирається дослідник в ході розробки та отримання певних знань у межах філософсько-правової науки. У другому – це вчення про процеси та методи наукової діяльності, а також один з провідних розділів загальної теорії пізнання, зокрема епістемології філософії права. Творчі завдання юриста можна розділити на два види: 1) завдання довільного алгоритмічного логічного пошуку; 2) завдання, які не піддаються

алгоритмізації. В обох випадках має місце професійна інтуїція юриста, яка легше «спрацьовує» у першому випадку, а складніше – у другому.

1.3. Інтуїтивна культура юриста як результат пізнавального досвіду

Інтуїція є частиною неусвідомленого психічного процесу. Вона проявляється як надсвідомість, образне мислення, неусвідомлений зв'язок із закономірним початком природи, загальним духом, спільним знанням, а також як здатність розпізнавати ситуації у цілому без аналізу деталей, здатність розпізнавати якості навколишнього світу без диференційованого аналізу, через себе. Інтуїція визначає стійкість людини в духовному середовищі, тому її умовно можна назвати духом. Інтуїція та інтуїтивно сприйняті образи частково можуть бути усвідомлені людиною через власну логіку і тоді вона стає усвідомленим психічним. Таким усвідомленням людина сприймає якісну інформацію від зовнішнього світу, закономірного початку природи.

Під логікою ми розуміємо усвідомлене психічне, практичний розум, конкретне мислення, здатність сприйняття інформації, крім цензури надсвідомості, що дозволяє швидко і легко розпізнавати кількісні характеристики і деталі навколишнього світу, провести диференційований аналіз ситуації, проявити витонченість, винахідливість і спритність. Крім того, логіка дозволяє людині усвідомити інтуїтивно сприйняті образи і описати їх зрозумілою іншим людям мовою. Логіка визначає потенційні можливості людини у фізичному середовищі, тому її умовно можна назвати розумом, свідомістю. Логіка, розум, практичні навички можуть стати психологічним автоматизмом та частково можуть бути витіснені у підсвідомість і тоді вони стають неусвідомленим психічним. На основі психологічного автоматизму людина здатна сприйняти деталі навколишнього світу і провести диференційований аналіз ситуації з дуже великою швидкістю, практично миттєво розпізнати потрібні їй ознаки і вчинити відповідні дії. Тому цю

властивість помилково приписують інтуїції, оскільки зовні вона виглядає як інтуїція. Психологічний автоматизм є функцією підсвідомості, а не надсвідомості.

На наш погляд, для гармонійного поєднання людини з навколишнім світом, для зовнішньої гармонії, потрібна узгодженість інтуїції і логіки, тобто внутрішня гармонія, яка визначає форму психіки людини, а зовнішня – зміст психіки. Отже, форма психіки у людей відрізняється, тому що в них різні предки, а зміст психіки у всіх людей однаковий, загальний, так як всі люди знаходяться під впливом одних і тих же законів природи. Під гармонією ми розуміємо узгодженість двох начал в людині – інтуїції і логіки або духу і розуму. Внутрішня гармонія особистості означає наявність стабільного функціонального зв'язку між двома півкулями головного мозку, за якої людина своєю логікою (функція лівої півкулі) може усвідомити свою інтуїцію, образи (функція правої півкулі). Гармонія із зовнішнім середовищем означає узгоджений перебіг коливних процесів у зовнішньому середовищі, що йдуть від закономірного початку природи і всередині людини. За наявності внутрішньої і зовнішньої гармонії людина здатна сприймати реалістичну інформацію із зовнішнього середовища і виробити адекватну поведінку. При порушенні внутрішньої чи зовнішньої гармонії у людини порушується реалістичність сприйняття навколишнього середовища і адекватність поведінки.

П. Копнін вважає, що для пояснення сутності інтуїції варто розглядати розвиток не тільки суспільного, а й індивідуального пізнання, хід мислення, логіку і психологію конкретного суб'єкта. Матеріалістична діалектика не відкидає такої форми пізнання, яка називається інтуїцією. На противагу інтуїтивізму вона не виводить інтуїцію за межі розумного пізнання, заснованого на досвіді, а розглядає її як особливу форму зміни теоретичного мислення, за допомогою якої відбувається стрибок у пізнанні об'єкта, перерва неперервності в русі мислення. Інтуїція є безпосереднім знанням, проте тільки в тому відношенні, що в момент висунення нового положення воно не слідує з логічної необхідності, з існуючого чуттєвого досвіду і теоретичних побудов. Подібного

роду інтуїтивні скачки впливають з органічного зв'язку пізнання з практичною діяльністю людини. Потреби практичної взаємодії суб'єкта з об'єктом штовхають теоретичне мислення на вихід за межі того, що дано в попередньому досвіді пізнання. Такого роду виходи не спрямовують пізнання на шлях помилок, оскільки даються у вигляді практики, що є надійним критерієм істинності знань і дозволяє врешті-решт відокремити дійсні наукові відкриття, які глибоко осягають реальність, від безпідставних фантазій, які відводять мислення від збігу в порівнянні з об'єктом [74, с. 113].

Інтуїція спирається на дані минулого свідомого і підсвідомого досвіду. Підсвідоме порівняння з цим минулим досвідом і призводить до осяяння, до несподіваного рішення. Цей взаємозв'язок, більшою частиною, залишається прихованим для свідомості вирішальним завданням.

Г. Зорін описує кульмінаційний момент інтуїтивного процесу як інсайт (осяяння). Він складається з таких наступних моментів. Слідчий усвідомлює, що він знайшов рішення, що забезпечує вихід зі слідчого глухого кута, це рішення приходить несподівано (несподіванку інтуїтивного рішення Пуанкаре порівнював з блискавкою серед нескінченно довгої ночі...). Знайдене рішення супроводжується почуттям впевненості в тому, що воно правильне, що це саме те рішення, яке болісно шукав слідчий; інтуїтивно знайдене рішення, як правило, гармонійне, оригінальне, витончене. Цю обставину підтверджують слідчі і представники інших творчих професій. В інтуїтивно знайденому рішенні можна виявити і засоби його реалізації, тобто перспективу, а за бажання і певних навичок інтуїтивне рішення можна піддати логічному аналізу і розгорнути його у ретроспективі, тобто зробити спробу розглянути процес пошуку рішення в напрямку від результату до його витоків. А це свідчить про те, що інтуїтивне рішення можна раціоналізувати логічними засобами [58, с. 312].

Є досить багато наукових робіт, що містять двозначні міркування, фактично орієнтують на пріоритет суб'єктивних вражень слідчого і судді.

Намагаючись пояснити явище інтуїції, доцільно розглядати її як інстинктивну здатність людини приймати рішення у результаті раптового

імпульсу. Врешті-решт можна визнати і божественну природу такої здатності. З цим стикаються дослідження в області пара- і метапсихології, спроби використовувати телепатію, яснобачення і окультизм, до прикладу, у кримінальному процесі. «Поняття інтуїції, – писав Б. Теплов, – оточується ореолом якоїсь містичної таємничості. Тому в радянській психологічній літературі помічається схильність уникати і навіть замовчувати його. Навряд чи це правильно. Наслідуючи цей спосіб, довелося б уникати більшості психологічних термінів, тому що всі вони бували на службі зовсім далеких нам цілей» [152, с. 319].

Аналогічна тенденція мала місце і в теорії кримінального процесу. Не можна погодитися ні з перебільшеною оцінкою ролі інтуїції, ні із закликами вигнати її з кримінального процесу. В. Асмус слушно зауважує, що, хоча у відомих філософських роботах класиків марксизму не зустрічається прямих вказівок на інтуїтивне знання, та це не означає, що там не розглядається проблема інтуїції [7, с. 231]. Воно передається як німецькою, так і російською термінами «споглядання», «бачення», «розсуд» або навіть просто «безпосереднє знання». Проблема ця розглядається, наприклад, Ф. Енгельсом у «Діалектиці природи» як питання про відношення знання безпосереднього до опосередкованого, про їх діалектику та взаємозв'язок. Якщо філософ, як справедливо стверджує В. Асмус, визнає серед інших видів знання також і знання інтуїтивне, то одне це визнання ще зовсім нічого не говорить про те, яка теорія інтуїції характерна для нього – матеріалістична чи ідеалістична. Визначальним є тлумачення, пояснення цього виду знання [7, с. 8-9].

Відомо, що в повсякденному житті ми постійно стикаємося з такими явищами, коли за нікчемними ознаками з дуже малим вихідним матеріалом виникають правильні здогади, а подальша перевірка встановлює їх достовірність. У цьому «загадковому ефекті» зазвичай привертає увагу недостатність даних для точного судження.

На цей бік інтуїції вказує у своїх нотатках про літературну працю тонкий спостерігач і талановитий художник К. Паустовський: «Інтуїцію я уявляю собі

як здатність за окремою, зокрема за подробицею, за однією якою-небудь властивістю відновити картину цілого» [112, с. 142]. У подібних випадках говорять про педагогічну, конструкторську, лікарську, взагалі про професійну інтуїцію. Такі явища займають значне місце в будь-якому творчому процесі та пізнавальній діяльності. Описи багатьох кримінальних справ також рясніють прикладами блискучих слідчих здогадок.

Породжені професійними знаннями, досвідом, спостережливістю вони скорочують шлях розслідування, звичайно, подібні здогадки не безпідставні. Вони завжди мають під собою певні, хоча й малопомітні, підстави. Ось чому кажуть, що інтуїція – це дочка інформації. Здогадки, позбавлені хоч яких-небудь підстав, можуть виявитися правильними тільки випадково і тому не заслуговують на серйозний розгляд. Найчастіше, коли говорять про інтуїцію в такому сенсі, то забувають або не вміють розпізнати фактичні обставини, що послужили поштовхом до вирішення потрібного питання. Відбувається це тому, що розумові процеси найчастіше протікають невловимо.

Точно простежив цю закономірність І. Павлов. Інтуїцію, як він вважав, «так і треба розуміти», що «людина остаточно пам'ятає, а весь шлях, яким йшла, вона не враховувала до такого моменту» [122, с. 227]. Фактично ж отриманий результат був підготовлений попереднім розумовим процесом, в ході якого відбулася актуалізація потрібних знань, а якщо рішення настає з першого кроку, отже, необхідні знання актуалізувалися негайно, завдяки тому, що готовність досвіду і знань у людини була високою. Таким чином, за здатністю інтуїтивно вгадувати істину стоять досвід, знання, активна розумова діяльність, які дозволяють ніби раптово правильно вирішити питання, зрозуміти складне явище, передбачити подальший хід подій.

Звичайно, дуже багато чого залежить від того, що вирішальне завдання може бути визначене в якості фантазії, спостережливості, критичності, творчих зацікавлень та інших інтелектуальних якостей.

Зважаючи на викладене, говорити про безпосередність інтуїтивного знання можна тільки умовно, бо воно опосередковане й обумовлене всім

попереднім досвідом людини і людства. Запаси знань та життєвих спостережень, знання способів вирішення різних пізнавальних завдань не являють собою хаотичного нагромадження. У свідомості дослідника вони систематизовані та пов'язані нитками асоціацій. Чим більшу кількість уявних зв'язків він має у своєму розпорядженні, тим багатшими і різнобічними є його уявлення про світ. Чим частіше ці зв'язки використовувалися, тим менших зусиль потрібно йому для правильного вирішення завдань, що виникають. Під час інтуїції відбувається використання за завданням інтелекту «глибинних архівів» людської пам'яті.

Розумові дії, подібно до моторних операцій, в результаті багаторазового повторення мають властивість скорочуватися, автоматизуватися, уникаючи самоспостереження. У міру вдосконалення відбувається згортання процесу міркування, обдумування всіх проміжних ходів, рішення полегшується, починають складатися прямі зв'язки між основними елементами завдання. Спираючись на здогадки, дослідник починає все частіше правильно вирішувати ці завдання, не здійснюючи щоразу аналітичної роботи і не усвідомлюючи шляхів їх вирішення. На цій базі виробляється інтуїція.

І. Сеченов підкреслював її схожість із дуже звичним рухом, що став автоматичним, де механізм процесу заучування прихований швидкістю і легкістю дії. «Ця аналогія, – підсумовує він, – до такого ступеня повна, що я, не вагаючись, стверджую їх психологічну однозначність» [132, с. 148].

Таким чином, на наш погляд, пізнання як процес відображення об'єктивного світу свідомістю людини являє собою єдність чуттєвого і раціонального пізнання. Чуттєве пізнання протікає в трьох основних формах: відчуття, сприйняття, уявлення. Відчуття – це відображення окремих чуттєво сприйманих властивостей предметів: їх кольору, форми, запаху, смаку. Сприйняття – це цілісний образ предмета, що виникає в результаті його безпосереднього впливу на органи почуттів. Уявлення – це чуттєвий образ предмета, збережений у свідомості, який сприймався раніше. Уявлення можуть бути не тільки образами предметів, які існують реально, – нерідко вони формуються на основі опису предметів, що не існують в дійсності. Такі

уявлення утворюються на основі сприйняття реальних предметів, є їх комбінацією.

Чуттєве пізнання дає нам знання про окремі предмети, про їх зовнішні властивості. Але воно не може дати знання про причинну залежність між явищами. Проте, пізнаючи навколишній світ, людина прагне встановити причини існування явищ, проникнути в суть речей, розкрити закони природи і суспільства. А це неможливо без мислення, що відображає дійсність у певних логічних формах.

Виділяють деякі основні особливості мислення. Отже, мислення відображає дійсність в узагальнених образах. На відміну від чуттєвого пізнання, мислення абстрагується від одиничного, виділяє у предметах загальне, що повторюється, істотне. Подібним чином створюються поняття юридичної особи, державного суверенітету і т. д. Абстрактне мислення глибше проникає у дійсність, відкриває притаманні їй закони. Крім того, мислення – це процес опосередкованого відображення дійсності. За допомогою органів почуттів можна пізнати лише те, що діє на них. Не спостерігаючи самого факту злочину, можна на підставі прямих і непрямих доказів встановити особу злочинця. Також мислення нерозривно пов'язане з мовою. За допомогою мови люди висловлюють і закріплюють результати своєї розумової діяльності. До того ж мислення є процесом активного відображення дійсності. Активність характеризує увесь процес пізнання в цілому, але перш за все – мислення. Застосовуючи узагальнення, абстрагування та інші розумові прийоми, людина перетворює знання про предмети дійсності. Узагальнений і опосередкований характер відображення дійсності, нерозривний зв'язок з мовою, активний характер відображення – такі основні особливості мислення [129, с. 178-179].

Але було б неправильно розглядати мислення у відриві від чуттєвого пізнання. Адже у пізнавальному процесі вони перебувають у нерозривній єдності. Чуттєве пізнання містить у собі елементи узагальнення, які властиві не тільки уявленням, але і сприйняттям, і відчуттям та становлять передумову для переходу до логічного пізнання. Для того, щоб пізнати певне явище, річ чи щось

інше потрібно у своїх дослідженнях використовувати ряд методів, серед яких найважливішим, на нашу думку, є феноменологічний метод, суть якого полягає в єдності методу і предмета. В якості методу виступає чисте мислення, що схоплює інтуїтивні ідеї як предмет дослідження.

У вітчизняній теорії права з критикою раціональної парадигми з неокантіанської позиції виступав і Б. Кістяківський. Вчений критично ставився до методологічних ідеалів природознавства і можливості об'єктивного пізнання правових явищ. Зокрема він зазначав: «Природничонаукові методи дослідження соціальних явищ є не що інше, як примітивне перенесення понять, вироблених в одній науковій області, в іншу їй чужу область» [70, с. 14]. При цьому будь-яке суворо науково побудоване поняття за необхідністю обмежене: з поняття не можна витягти більшого, ніж у нього вкладено. У своєму запереченні загального поняття права Б. Кістяківський виходив з того, що первісна гіпотеза або інтуїція про сутність права вже зумовлює результат. Підходячи до свого дослідження з упередженим поглядом, що формується під впливом вже існуючих у науковій літературі правових ідей, кожен дослідник спочатку схильний бачити в праві або щось переважно державно-наказове, або соціальне, або психічне, або нормативне. «Звичайно той чи інший вчений дає визначення тільки того поняття права, яким він науково зацікавлений і що йому видається в силу цього єдино правильним» [70, с. 328]. Предмет «сам по собі» так і залишається не пізнаним, в той час як відкривається якась його грань. Тому неможливо створити таку методологію, яка б залежала від предмета, тобто була б адекватною сутності права. Згідно з таким обмеженням, якщо ми беремо для визначення права родову ознаку з галузі правової психіки, то будемо мати справу з психічними правовими переживаннями, якщо беремо ознаку з правових явищ, оскільки вони втілюються в соціальних відносинах, то і будемо мати справу з правом як соціальним явищем і т. д. [104, с. 318].

У контексті методології наукового мислення про державу і право є сутність держави і права, що досягається в результаті їх багатоетапного дослідження, в якості частини виступає також інтуїція як передзнання щодо їх

сутності. У міру вивчення й осмислення цих явищ перетвориться і та частина внутрішнього досвіду, яка «породжує» відповідне неявне знання, інтуїцію держави і права. Тому, як нам видається, об'єктивне правове мислення існувати в принципі не може.

Підсумовуючи слід зазначити, що правове мислення передбачає відповідь на питання про те, що таке право, тому що нелогічно ставити проблему предметного мислення не припускаючи як такі, що відомі, якості й характеристики цього предмета. Звідси виникає замкнене коло, тому що ми не можемо мати в якості предмета дослідження правове мислення і одночасно використовувати його як засіб. У цьому полягає обмеженість традиційної класичної рефлексивної установки. Інтуїція права неминуче присутня у дослідженні як правового мислення, так і права. Правове мислення є процесом розуміння права, його інтерпретацією і називати його діяльність пізнанням права можна лише з низкою застережень. Питання про наслідки класичної парадигми правового мислення породило раціонально-технократичну модель правового знання та вимагає окремого розгляду: тут лише коротко відзначимо, що раціоналізм, сцієнтизм, об'єктивізм, еволюціонізм, натуралізм є характерними «супутниками» і ознаками класичної раціональної парадигми правового мислення, які виступають в якості теоретико-методологічних і світоглядних підстав сучасної політичної і юридичної науки.

Отже, для того, щоб відобразити засади формування інтуїтивної культури юриста, необхідно найперше усвідомити важливість, в цьому контексті, єдності самої інтуїції і логіки як філософської науки. Більше того, інтуїцію нерідко трактуємо як данину минулому свідомому і підсвідомому досвіду. Підсвідоме порівняння з цим минулим досвідом і призводить до осяяння, до несподіваного рішення. Цей взаємозв'язок, більшою частиною, залишається прихованим для свідомості. Якщо сприймати багатоаспектність інтуїтивного процесу як кульмінаційний елемент пізнання юридичної діяльності, то доводиться констатувати, що формування інтуїтивної культури юриста проходить низку етапів, з-поміж яких: усвідомлення юристом смислу прийнятого рішення, навіть

якщо це рішення прийнялося немов би спонтанно та несподівано; переконаність у правильності такого роду рішення, оскільки, здебільшого, інтуїтивно прийняті рішення оригінальні, витончені та гармонійні за своєю структурою. Такий хід подій неодмінно вказує на те, що підтвердженням сформованої інтуїтивної культури юриста виступає обставина, в контексті якої інтуїтивно прийняте рішення (на філософсько-правовому рівні) дозволяє простежити й засоби реалізації такого рішення і, за бажання і певних навичок, його можна логічно проаналізувати та аргументовано доказати.

Висновки до першого розділу

Огляд філософської літератури з питань інтуїтивної культури дає можливість зробити наступні висновки.

Критичне ставлення Д. Локка щодо впливу вроджених ідей на формування інтуїтивного сприйняття предмета чи явища не дозволило йому у правовій інтуїції повною мірою усвідомити усі її грані та можливості, адже, як нам видається, інтуїтивне рішення правника найефективніше досягається за допомогою цілісності, повноти, використання альтернативних варіантів.

Зазначаємо той факт, що філософська система Г. Гегеля являє собою класичний варіант абсолютно раціональної системи. Він виводить прямий зв'язок інтуїтивного рішення з логічним мисленням.

А. Бергсон протиставляє інтуїцію інтелекту, заявляючи при цьому, що «філософствувати – означає повернути у протилежний бік звичайний порядок думки», можна зробити висновок, що автор в основу інтуїтивного мислення вкладає здоровий глузд, а не філософські роздуми, які домінували у наукових теоріях правового інтуїтивізму попередніх філософів.

Гуссерлівська концепція інтуїції зводиться до того, що інтуїція виступає вищим видом пізнання, що дозволяє безпосередньо усвідомлювати загальне, яке

знаходиться у самому пізнанні, незалежно від того, чи відповідає сутність чогонебудь реальності.

За Л. Петражицьким, первинний психологічний пласт правових явищ представлений інтуїтивним правом, а до другого, соціологічного, належить позитивне право. Виходячи з існування двох типів реальності – фізичної (тобто чуттєво сприйнятих предметів) і психічної (тобто внутрішніх переконань), право у нього зводиться до суб'єктивних переживань особистих прав та обов'язків окремих людей.

Прихильники інтелектуального вчення про інтуїцію не протиставляли її раціональному пізнанню, а навпаки, намагалися включити її у свою схему пізнавального процесу у формі інтелектуальної першооснови пізнання.

З погляду гносеології, інтелектуальна діяльність юриста є результатом узагальнення попередніх актів мислення. Його інтуїтивний висновок передбачає накопичення знань, уявлень, який приводить до результату.

Інтуїтивна діяльність юриста впливає із раціональних та нераціональних процедур. Вони виробляються різними ділянками мозку на основі певних біосоціальних закономірностей та діють незалежно від свідомості і волі людини. Творча нераціональна сторона процесу пізнання представлена різними психологічними та ірраціональними чинниками: волею, фантазією, уявою, емоціями, інтуїцією тощо.

Однією із найхарактерніших особливостей мислення є його неусвідомлювані компоненти, серед яких, безумовно, інтуїція. Тобто інтуїтивне мислення можна охарактеризувати відсутністю виражених етапів, швидкістю протікання, мінімальністю усвідомлення. Фактично, в рамках логічної термінології, інтуїція – це немов скорочений умовивід, проте скорочений за рахунок несвідомого руху ланок пізнавального процесу. Більше того, інтуїція відіграє ледь не ключове значення у протіканні пошуку творчого рішення і творчого розвитку особистості. Тому що за креативність мислення відповідають підсвідомі процеси, бо лише підсвідомість володіє необхідною здатністю для творчого мислення – гнучкістю, при цьому протистояти пасивному несвідомому.

Допустимим є переконання у можливості безпосереднього знання, тобто такого, яке здобувається не через чуттєві сприйняття і не за допомогою роздумів, а є прямим переживанням дійсності, що розвивається всередині людини. Прикладами такого знання вважаються релігійне одкровення, осягнене на основі релігійних норм віруючими людьми, містичне осяяння, яке відчувають люди під час різних культових дій, художня інтуїція, що виявляється в особливій сприйнятливості художньо обдарованих натур, що дозволяє їм бачити і переживати те, що є немов би недоступним для багатьох людей.

Інтуїція – це неусвідомлена людиною дія думки, яка вбирає в себе увесь масив знань і досвіду, яким володіє людина. Інтуїтивне осяяння приходить до добре підготовлених до нього людей. Великого значення набуває інтуїція у художньому освоєнні дійсності. Але як би високо не оцінювалася інтуїція у науковому пізнанні, її в будь-якому разі недостатньо для того, щоб переконати наукову спільноту в істинності отриманих за допомогою неї результатів. Для цього необхідний теоретичний доказ і перевірка через практику. Проте слід розуміти, що інтуїція – це не щось протилежне інтелекту. Вони є взаємопов'язаними сторонами єдиного, цілісного пізнавального процесу.

В одержанні нового знання велику роль відіграють логічне мислення, способи і прийоми утворення нових понять, закони логіки. Але досвід пізнавальної діяльності свідчить, що звичайна логіка в багатьох випадках виявляється недостатньою для вирішення наукових проблем. Процес виробництва нової інформації не може бути зведений ні до індуктивно, ні до дедуктивно розгортуваного мислення. Важливе місце в цьому процесі займає інтуїція, що дає пізнанню новий імпульс і напрям руху. Інтуїція як специфічний пізнавальний процес безпосередньо продукує нове знання, виступає так само у формі загальної, властивої всім людям здатності, як і почуття, і абстрактне мислення.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТУЇТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

2.1. Аналіз природно-правового зумовлення інтуїції як системи сприйняття

Перш ніж перейти до системного аналізу природно-правового обумовлення інтуїції, нам видається за необхідне розкрити поняття «право», «природне право», «інтуїція» та дати їм певну характеристику.

Для початку зосередимо увагу на характеристиці природного права. Єдиної думки серед науковців щодо цього поняття немає, а зрештою, про що може йти мова, якщо саме поняття «право» викликає не менше дискусій.

Право – конкретна соціальна форма, у якій втілена воля цивілізованої спільноти щодо захисту себе від небезпек, внутрішніх деструкцій [14, с. 268].

Право – багатозначне поняття гуманітарних дисциплін. Існує багато наукових напрямків, що формують уявлення про право: теорія природного права – історична школа права; психологічна теорія права; матеріалістична теорія права; нормативістський напрямок його дослідження, та інші [34, с. 816].

Професор П. Рабінович у своєму дослідженні проаналізував поняття права як назви різних явищ. Він зазначив, що з давніх-давен словом (терміном) «право» позначалися різноманітні явища. І не тільки у мовах слов'янських. У результаті аналізу у 50-ти мовах світу таких термінів, які відповідають українському слову «право», виявилось справді неабияке різноманіття їх значень. Було встановлено, що у стародавні часи першопочатково цими термінами найчастіше позначалися такі явища (і поняття про них): свобода людини, тобто можливість певної людської поведінки, діяльності; справедливість (як оцінювана щодо тих чи інших суб'єктів, певна властивість якихось суспільних явищ, зокрема людських вчинків); правила (норми)

різноманітного походження стосовно людської поведінки, зокрема й такої поведінки, яка вважається справедливою; балансування («зважування») інтересів людей, інших учасників суспільного життя. У новій же й новітній історії людства термін «право» використовується також для позначення наступних понять: про певні інтереси тих чи інших суб'єктів суспільства (або ж їхні потреби, якими такі інтереси зумовлюються); відносини різних суб'єктів – суспільні відносини, зв'язки, залежності (як безпосередні, зокрема комунікації суб'єктів, так і опосередковані); особливі почуття, емоції учасників суспільних відносин; вимоги суб'єктів щодо отримання ними якихось благ, цінностей, звернені до суспільства, держави чи до інших осіб [125, с. 9-10].

Таким чином, не можливо чітко визначити поняття права, а тим більше природного права. Ми ж спробуємо охарактеризувати природне право як свого роду методологічну засаду для розвитку інтуїції.

В Україні ідеї природного права почали зароджуватись ще у період Київської Русі. Свідченням письмової фіксації ідей природного права є «Руська Правда», «Слово про Закон і Благодать» митрополита київського Іларіона, праці П. Русина, К. Саковича та ін. Поширеною думкою в Острозькій академії у період Середньовіччя було те, що мікрокосмос людини – це відтворення макрокосмосу світу. Саме такий унікальний висновок дає потужну можливість для інтерпретації (герменевтики) природного права. Особливо слід наголосити на тому, що засновником філософії права в Європі був український (за духом) теоретик природного права С. Оріховський [139, с. 123].

Варто також зауважити, що природно-правовою проблематикою у своїх працях переймалися А. Августин, П. Абеляр, Ф. Аквінський, Д. Фортеск'ю, С. Пуфендорф, Х. Томазія, Г. Гроцій, С. Оріховський, а із сучасних українських філософів права хотілося б згадати В. Бігуна, В. Вовк, Т. Гарасиміва, А. Козловського, М. Костицького, Ю. Оборотова, С. Максимова, Н. Мельничук, П. Рабіновича, С. Рабіновича, С. Сливку, І. Шутака та ін.

Право природне – одна з головних парадигм філософсько-правового і юридичного мислення, що спирається на ідею єдиних нормативно-ціннісних

принципів, які панують у космосі, природі та суспільстві і здатні бути мірилом справедливості законоположень, встановлюваних державою [14, с. 269].

Природне право – сукупність універсальних норм і принципів, що знаходяться в основі всіх правових систем світової цивілізації [16, с. 132].

Підсумовуючи зазначимо, що природне (природжене, натуральне, позадержавне) право, його зміст, онтологія, гносеологія, аксіологія та логіка дії у правовому просторі перебувають у центрі дослідження філософії права. Учення про природне право пройшло доволі великий період еволюції, перебувало під впливом різних тенденцій, течій, у наслідок цього виникли неоднозначні, часто навіть суперечливі визначення й тлумачення природного права, що спонукає дослідників до відповідного аналізу.

Не одне століття філософи і юристи готували теоретичний ґрунт для вивчення природного права, виділивши такі сфери предмета філософського дослідження, як: міфи і традиція (Давній Схід), Космос, Природа (Античність), релігія і мораль (Середньовіччя), психологія і природа людини (Новий час), реальний світ, буття (сучасний період). На основі цього формувалися різноманітні філософсько-правові школи, які здебільшого однобічно, інколи емпірично, спонтанно, мимовільно висвітлювали зміст природного права [83, с. 43].

Так, можна вважати, що перша філософсько-правова школа в силу певних обставин (бажання пізнати світ) виникла в країнах Давнього Сходу (Ассирія, Вавилон, Єгипет, Індія, Китай), а потім – у Давній Греції, Римі та інших країнах. Філософсько-правові школи міцно утвердилися і в Європі, основним напрямом яких було дослідження природного права, його впливу на регулювання поведінки людини, а також правової природи індивіда. Звичайно, на Давньому Сході ще не існувало науки філософії, а тим більше – філософії права. Давньосхідні дослідники не знали про природне право. Але кожен дослідник був практичним філософом і свої інтуїтивні почуття, спостереження за розвитком природи, суспільства викладав письмово. Філософсько-правові вчення зводились в основному до релігійних міркувань, морально-етичних установок,

природних мотивів поведінки людини, до пошуків певних стимулів поведінки [139, с. 110].

У Середньовічний період вчення про природне право (вічний закон як вираз Божої волі) зайшло подальший свій розвиток. Зокрема, дослідники доводили, що природне право і Боже право, хоча й пов'язані між собою, але мають різне призначення. Природне право складається з множини законів розвитку природи: закон розвитку дерева, закон розвитку кожного виду птахів, закон розвитку окремого виду риб, закон розвитку кожного органу людського тіла і т. ін. Всі ці закони діють синхронно, без жодних випадковостей: все діється згідно з природними законами. А Божий закон, який перебуває на вершині піраміди природних законів, – один-єдиний для розуму людини, щоб підтримувати гармонізацію, синхронізацію природних законів, вірити у синергетичність природних процесів. Продовження вчення про природне право призвело до висновку про закони розвитку рослинної і тваринної душ, які виконують живильну, зрошуючу функції; про мікроскопію Всесвіту, якою є людина; про основу природних норм – власність, свободну волю, обов'язок, справедливість, вічність, що визначають взірці правомірної поведінки людини. Через людські пристрасті, свавільну волю, що призводять до порушення природного порядку (асинхронізації), скоюється правопорушення, що має назву «гріх», після чого настають природні санкції: хвороби, нещастя, смерть. Усвідомлення відсутності (в такому випадку) нагороди після смерті не завжди доступне людському розумові. В цьому й обмежується природне право і, можливо, появляється адекватні зміни, що часто називаються «дивом природи». Поява перших відомостей про позитивне право свідчить про його несправедливість, насильство над свобідною волею, змінність, недовговічність. Фактично позитивне право як конкретизація природного права виникло з появою людини на Землі, хоча писаним воно стає через роки та тисячоліття [139, с. 124].

Розглядаючи поняття природного права, ми маємо на увазі сукупність правил, які впливають із самої природи буття людини і відображають

загальнолюдські уявлення про принципи, на яких мають базуватися взаємовідносини між людьми, а тому є вічними та незмінними, як сама природа.

Оригінальне розуміння феномена «природного права» запропоновано українським правознавцем О. Костенком. За розробленою ним доктриною натуралістичної юриспруденції, «природне право» – це природні закони суспільного життя людей, які мають втілюватися у законодавстві і правовій культурі людей. Закони «природного права» не є вічними і незмінними: вони змінюються разом із зміною і розвитком самої природи суспільного життя людей. Це означає, що ті природні закони, які були притаманні, наприклад, первісному суспільству вже не є природними для сучасного суспільства – вони стають для нього протиприродними, бо змінилася природа самого суспільства. Так само як природа людського суспільства не є незмінною, не є «вічними і незмінними» і закони «природного права» [76, с. 132].

Природне право вважається похідним від природного порядку речей і не є тотожним чинному законодавству. Природне право безпосереднього юридичного значення не має, хоча враховується у правотворчості та правозастосуванні. Вчення про природне право сприяє усвідомленню людиною того, що таке сенс життя, як сприймати правове оточення, якою має бути правомірна поведінка [137, с. 211].

У низці концепцій природного права так чи інакше моделюється збіг моментів сутності та існування права. Таке моделювання відбувається у різний спосіб: наприклад, пошук особливих гносеологічних форм, у яких відбувається розкриття «істинної сутності» (моральна свідомість, сумління, «серце»); зведення сутності права до всезагальної форми свідомості (категоричного імперативу) як форми існування права (І. Кант і неокантіанство); розгляд існування права як суто ідеального існування цінностей, котрі й утворюють його сутність (феноменологічні концепції); розкриття діалектики становлення ідеальної сутності правового в державному праві (Г. Гегель і неогегельянство); звернення до деякого «істинного існування» як онтологічного джерела справжнього права (екзистенціалізм) тощо [126, с. 65; 66].

Природне право людини на свободу вибору реалізується у галітарній функції закону, яка означає його здатність наділяти всіх громадян рівною мірою свободи і прав у їх соціально-правовому житті та діяльності. Це означає, що право дає можливість усім, без винятку, дієздатним громадянам користуватися однаковими (рівними) юридичними можливостями. Однак, цей принцип містить певний елемент формальності. Необхідно зуміти перевести наявну можливість (надане право) у реальність через численні фільтри соціального відбору. А це вже, своєю чергою, залежить від усвідомлення соціальним суб'єктом необхідності досягнення своєї мети. Тобто, закладені у правовому світогляді ідеали і прагнення будуть детермінантами подальшої правової поведінки людини [10, с. 97].

Природне право як наука (у вузькому розумінні) – це вчення про правову обґрунтованість і гарантії державного й міжнародного захисту прав людини, нації та інших суб'єктів суспільного життя в існуючій системі. Природне право як наука (у широкому розумінні) – це вчення про філософію правової культури, її онтологію та гносеологію, синергетичні правові процеси, правову красу для морального обґрунтування свободної волі у правовому просторі [141, с. 41].

Природне право як система норм (у вузькому розумінні) – це сума законів природи і біологічного розвитку людини, які забезпечують функціонування Всесвіту. Природне право як система норм (у широкому розумінні) – це сума метафізичних духовно-моральних чеснот, яких повинна дотримуватися людина при підтриманні онтологічних принципів світопорядку з постійним трансцендентальним обґрунтування власної свободної волі з метою активного гармонійного самозбереження у Всесвіті [141, с. 41].

Норми природного права мають універсальне значення та адресовані до усіх без винятку правоздатних суб'єктів. Будучи похідними від природного порядку речей, будуючи світобудову і природу людини як невід'ємну частину світопорядку, вони дозволяють людям з'ясувати своє існування із загальними першоосновами буття. Природне право виникає разом із першими паростками людської цивілізації і культури у вигляді неписаних правил і традицій

звичаєвого права. Його вимоги були присутні в міфах, релігійних і моральних нормативах у невідрефлектованому вигляді і лише пізніше, з появою філософії, стали знаходити онтологічну і метафізичну обґрунтованість. У Новий час із виникненням антропоцентричної моделі світопорядку в природно-правових доктринах головне місце починає займати проблема природних прав людини. У творах Дж. Локка, Ж.-Ж. Русо та їх послідовників права на життя, свободу, власність, особисту гідність зводяться в абсолютні цінності, що є споконвічними і безумовними приналежностями людини. Вони емансипуються від влади держави, оголошуються первинними стосовно неї, даними кожному від народження і не передбачають за державою права посягання на них. Природне право не тотожне чинному законодавству. Воно передбачає релігійні, метафізичні і морально-етичні підстави, що розширюють і поглиблюють його юридичний зміст, пов'язують його з усією цілісністю нормативно-ціннісного континууму світової культури [14, с. 268].

Зміст природного права полягає в єдності людини з природою. Дотримання законів природи не заперечує ефективну життєдіяльність людини, а недотримання порушує цілісність Всесвіту, наносячи тим самим шкоду власному здоров'ю, приносячи нещастя та горе. Про це свідчать як доля людини, яку, до речі, формує сама людина та попереднє покоління в основному близьких людей, так і її успіхи в житті [139, с. 115].

Природне право є елементом людської культури, що виконує функцію об'єднання суспільства у соціально-правову цілісність, функцію регуляції міжсуб'єктних правовідносин; природне право є базовою основою для створення морально-правового конструкта правової поведінки соціального суб'єкта [10, с. 98].

Найважливішою рисою природного права є його універсальна нормативність, що виявляється у наказовій, зобов'язувальній, імперативній формі його суджень. Ця універсальна наказовість має безособово-авторитарний характер. Норми природного права, маючи максимально широке, універсальне значення, адресовані до всіх, без винятку, правоздатних суб'єктів і закликають

відповідати сформульованим у них приписам, що відповідають вимогам вищої, абсолютної справедливості. Ці вимоги категоричні в тому сенсі, що не залишають можливості для сумнівів і коливань. Вони гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник буде діяти в належному напрямі [16, с. 355].

Природно-правові імперативи мають надособистий характер. Але їхня надособистість не має явно вираженого соціогенного характеру, як, наприклад, у нормах позитивного права з наявним за ними надособистісним авторитетом держави. Вона надфізична, метафізична, тобто апелює до вищих першооснов буття й у них черпає впевненість у власній правоті, у необхідності її відстоювати, а також енергію і волю для відповідних зусиль [16, с. 356-357].

Багатозначність поняття природного права як основного поля вирощення інтуїції дає нам змогу засумніватися, чи саме в природно-правовому просторі породжується інтуїція, а можливо, першоосновою її розвитку доцільніше вважати надприродно-правовий простір? Через те вважаємо за необхідне розглянути, що ж таке надприродне право.

Звичайно, природне протиставлене надприродному так, як раціональне – ірраціональному чи трансцендентному, земне – надземному, свідоме – надсвідомому (підсвідомому) тощо. Це не означає, що природне право, що обґрунтовує метафізику, призначене регулювати езотеричні чи потойбічні процеси, містерії людської природи. Це, радше, та частина Вічних законів, надприродна інтуїція, якої не може досягнути людський розум; це те, що зазвичай називають таємницею Природи, її надприродними стихійними силами. Цими незбагненними законами нехтувати не слід, а навпаки, потрібно знати про їх постійний вплив на людину і на Всесвіт загалом. Пізнаючи закони надприродного права, людина наштовхується на проблеми, пов'язані передусім із часом і простором. Часовий орієнтир заважає людині будувати природні теорії світопорядку, оскільки земний час не відповідає космічному часу. В екстремальних ситуаціях підсвідомість «видає» велику кількість інформації за лічені секунди. У деяких випадках – навпаки: людина за одну секунду може

пригадати кожний свій життєвий крок. Осягнути таку надприродну часову швидкість у повсякденному житті неможливо. У зв'язку з цим часто людина сприймає закономірні явища як випадкові, надприродні. Отже, цілком очевидно, що повинні існувати відповідні засоби дослідження неосяжних розумом аспектів надприродного права. Ці ірраціональні явища пояснюємо субстанційною, тобто незалежною ні від чого природою людини, її надприродними здібностями, трансцендентальними і надсвідомими властивостями. Людина народжується з багатьма талантами, про які вона навіть не підозрює. Унікальні властивості людини, які розвиваються і діють за індивідуальними, незрозумілими для неї законами: це окремі прояви тих законів, за якими живуть деякі тварини. Наприклад, є люди, які володіють надприродною чутливістю рук, яскраво вираженою телепатією і т. ін. Вважають, що вони мають надприродну енергетику, незвичайну силу, особливий дар Божий. Духовний розвиток таких людей здійснюється за надприродними законами – його пояснюють закони природного права [137, с. 4; 5].

Підсумовуючи зазначимо, що окрім природного права, у Всесвіті існує й надприродне (трансцендентальне) право. Природне право впливає із законів Природи, законів дії природних сил – законів як змінних (частково), так і незмінних, постійних. Людина може частково впливати на природні закони, пристосовувати їх до своїх потреб (ідеться, наприклад, про внесення змін у вирощування нових сортів рослин, виведення нових порід тварин, здатність людського організму адаптуватися до різних кліматичних умовах, спортивне тренування тощо) [137, с. 4; 5].

Надприродних законів людина змінювати не може (наприклад, таких, як рух планет, закони фізики, хімії, таємниці Бермудського трикутника і т. д.). Ці закони незмінні й існуватимуть доти, доки існуватиме Всесвіт. Юридична наука повинна досліджувати надприродне і природне право в інтеграції з прикладними науками, теологією та філософією. Можна сказати, що надприродне право, порівняно із природним, існує в ірраціональному вимірі. Таким чином, ми вважаємо, що надприродне право – це непізнане природне право [137, с. 211].

В контексті нашого дослідження під природним правом будемо розуміти сукупність норм і правил, які гармонізують співвідношення людини з Природою під чітким керівництвом вищих сил.

Так, з огляду на таку полеміку дійсно інтуїцію ми можемо віднести як до природного, так до надприродного явища, проте надприродно-правовий вимір на цьому етапі наукових досліджень, на жаль, залишається ще зовсім не дослідженим, тому і розглядатимемо інтуїцію в природно-правовому обґрунтуванні.

Таким чином, саме надособистісний характер природного права скеровує нас під час прийняття певного рішення звертатися до першооснов буття людини, мікрокосмосу, при чому такий аналіз здійснюється не хаотично, а в конкретній послідовності та за певною системою.

Цю систему ми умовно назвемо системою сприйняття – вона своєю чергою перебуває під впливом певних факторів, ми ж спробуємо виділити декілька основних та охарактеризувати, яким же чином вони її формують.

Безперечно серед факторів формування системи сприйняття можна виділити наступні: гени індивідуума, при чому саме індивідуума, а не людини, тому що люди за своєю біологічною сутністю можуть бути схожими (близнюки, двійнята), а індивідуум існує як єдиний у природі і характеризується з природно-правового, психолого-особистісного боку; родинне виховання; сімейний мікроклімат; навколишнє оточення; школа та дошкільні навчальні заклади; навчальні заклади II-IV рівнів акредитації; професійна діяльність; самоосвіта, розум (інтелект) та ін.

Тобто, перелічені вище фактори в сукупності формують, на нашу думку, систему сприйняття, а така система сприйняття – це не що інакше, як інтуїтивне мислення, інтуїція.

Інтуїція, поряд з іншими природно-правовими категоріями, має безпосереднє природне обумовлення, і щоб обґрунтувати своє твердження ми спробуємо охарактеризувати поняття інтуїції, а за допомогою факторів, що її формують, скерувати її у природно-правове русло.

Інтуїція – це вищий вид інтелектуального пізнання, отримання нових знань, що не потребують будь-яких доказів [34, с. 425]. Інтуїція – це здатність людського інтелекту отримувати певні рішення та ідеї прямо, поза походженням окремими кроками всього шляху, необхідного для їх докладних логічних виведень та обґрунтувань. Інтуїція характеризується раптовістю отримання результату та цілісністю у сенсі відсутності деталізованих пояснень. Існують докладно розроблені методики стимулювання інтуїції, а також подальшого опрацювання інтуїтивних рішень, в яких, зокрема, стверджується, що інтуїція органічно пов'язана із наполегливим інтелектуальним пошуком та логічними розумовими побудовами. Досить часто науковці подають інтуїцію як миттєве знаходження рішення якоїсь проблеми на основі перегляду та схоплення її складових елементів. Інтуїція постає одним із потужних чинників не лише пізнання, а й людської життєдіяльності. Багато прихильників високого цінування інтуїції вважає, що її природа зумовлена прямою та глибинною інтегрованістю людини у засаді світобудови, принциповою спорідненістю людського ества з усім суцям, внаслідок чого інтуїція постає видом інтелектуального впізнання або пригадування [115, с. 102].

Інтуїція – буквально означає «споглядання», «бачення», тобто отримання результату за допомогою зору. Згадаймо принагідно і такі вирази, як «майнула ідея», «майнула думка», «прозріння істини» і т. п., які також пов'язані з баченням [43, с. 58-59].

Слово «інтуїція» складається з двох частин – *in tuicia*. Перша частина визначає напрям «до середини». Друга частина походить від латинського дієслова *tueri*, що означає «піклуватися», «здійснювати опіку». В Середньовіччі слово *tuicion* означало охорону і, одночасно, навчання. Отже, інтуїція є чимось, що нас учиє і оберігає [157, с. 14-16].

Інтуїція – безпосередньо і раптово здійснюване пізнання у форматі відкриття, якому передував певний період «вживання» суб'єкта в об'єкт. Звідси, інтуїтивне пізнання є завершальним моментом взаємодії суб'єкта з об'єктом [8, с. 160].

Т. Тюріна у своїй книзі для педагогів, психологів, філософів «Феномен інтуїції» наводить визначення інтуїції за Г. Шиповим. Отже, це здатність проникати крізь бар'єр між свідомістю і підсвідомістю: підсвідомість під'єднана до Всезагальної Свідомості, інтуїція ж допомагає встановити взаємозв'язок з підсвідомістю й отримати доступ до джерела знань, тобто відкрити канал зв'язку «Підсвідомість – Свідомість» [157, с. 58].

Інтуїція (споглядання, безпосереднє сприйняття, пильне вдивляння) безпосередньо схоплює сутність, загальну ідею і також пов'язана з інтелектом. Без інтелекту у людини не буде розвиватися інтуїція. Скоріше всього інтуїцію слід порівняти з жадобою до пізнання природних законів, не відкидаючи жодних течій і не заперечуючи їх, а йти «своєю дорогою», орієнтуючись на онтологічні принципи [1, с. 226].

Під інтуїцією вбачають вчування, за допомогою якого можна перенестися у середину предмета, щоб відчувати збіг із тим, що є в ньому єдиним, отже, невимовним. Ця думка, фактично, торкається єдності (цілісності) особистості, а також особистості і Всесвіту [75, с. 128].

Узагальнюючи надбання сучасних вчених, інтуїцію можна трактувати як усвідомлену взаємодію нашої свідомості із над свідомістю: це здатність відкривати канал зв'язку «свідомість – надсвідомість» і користуватися тим банком голографічної інформації, що знаходиться на глибинних рівнях нашого космічного надсвідомого. Іншими словами, інтуїція – це здатність людини вводити у резонанс своє торсійне поле з торсійним полем Землі, Всесвіту, це спроможність проникати крізь енергоінформаційний бар'єр між свідомістю і надсвідомістю [157, с. 64].

Підсумовуючи наведені вище характеристики інтуїції як філософсько-правового поняття, ми дійшли висновку, що інтуїція – це абстрактна, інтелектуальна діяльність у підсвідомій зоні головного мозку людини, у природно-правовому просторі під час встановлення швидкого та, ймовірно, правильного рішення у конкретній життєвій ситуації, яке межує з надприродним явищем.

Спробуємо проаналізувати компоненти, що формують наше визначення. Інтуїція – абстрактна, тобто така, яку неможливо матеріалізувати; інтелектуальна діяльність у підсвідомій зоні головного мозку людини – діяльність свідомої, дієздатної людини, що базується на розумі; у природно-правовому просторі – тобто у просторі рівності усіх людей та гармонії людини з природою, під час встановлення швидкого і, ймовірно, правильного рішення у конкретній життєвій ситуації – ймовірність правильного рішення здебільшого не впливає на швидкість його прийняття, і навпаки, а залежить лише від правильності застосування інтуїтивного мислення; межування із надприродним правом можна трактувати як можливість віднесення інтуїції до надприродно-правового простору.

Споконвіку інтуїцію пов'язували з таємничими явищами. Таємничість виявлялася в тому, що людину якась ідея «осяювала» раптово (виникав інсайт). Вона була вражена неочікуваністю виникнення ідеї і, не знаходячи ніякого приблизного пояснення її походження, відносила це до невідомих сил. Що ж так приголомшувало людину? Перш за все те, що ще за кілька миттєвостей до осяння вона не відчувала жодних його провісників. Така ситуація радикально відрізнялася від звичайного шляху отримання рішення: коли людина могла свідомо, ретроспективно простежити весь шлях наближення до ідеї, віддаючи собі звіт у тому, що спочатку вона подумала так..., потім так... і, нарешті, прийшла до такого-то висновку. Спроби ретроспекції інтуїтивного рішення не приводили до перегляду шляху його дозрівання: виявлялося, що згадувалося час, коли ще не було жодного рішення, потім розрив... і момент, коли воно з'явилося у готовому вигляді. Оскільки осяння виникає набагато рідше, ніж рішення, отриманні традиційним шляхом, людині незвично його сприймати – воно «звалюється» на неї ніби нізвідки без будь-якої підготовки [43, с. 58-59].

Поняття про інтуїтивне пізнання виникло не сьогодні. Ще Декарт свого часу написав: «Треба відкинути всі пута силогізмів, повністю довіритись інтуїції як єдиному, що залишилось у нас на шляху». Знаменитий Ляйбніц називав

інтуїцію «найдосконалішим знанням», а Фіхте вбачав у ній прямий шлях до пізнання нашого внутрішнього «Я» [176, с. 141].

Інтуїція – це один із способів коректування дій Душі, що знаходиться на «навчанні» у матеріальному світі. Давні єгиптяни називали інтуїцію «внутрішнім голосом» – Ка. Вважалося, що голос духу Ка спрямовує людину на істинний шлях, він є ключем до самопізнання навколишнього світу, джерелом осяяння, одкровення, натхнення. В езотеричній індійській традиції інтуїція трактується як «Голос Безмовності» чи голос пробудженої вищої природи людини. А в європейській філософії існує поняття сократівського «даймо на» чи генія [157, с. 14-16].

Своєю чергою А. Бергсон вважав, що інтуїція глибша за життєву логіку, що вона «переходить за інтелект». Він виходив з погляду, що світова реальність, охоплюючи й людське мислення, – це «безперервний потік», «єдиний процес». А раціоналізм, розкладаючи його на «складові», не здатен досягнути його сутності, внутрішнього імпульсу. «Аналіз завжди оперує нерухомим, тоді як інтуїція вміщає себе в рухомість». За визначенням Бергсона, інтуїція – це «рід інтелектуальної симпатії, через яку можна проникнути у середину предмета, злитися з тим, що є в ньому особливо єдиним і, отже, невиразним». Інтуїція, як переконаний філософ не передбачає протиставлення, пізнаваного тому, хто пізнає, як об'єкта суб'єкту – вона є осягнення життя сама собою. І в цьому аспекті вона дуже близька до поняття «віра», яку ми розуміємо як внутрішній стан людини. Завдяки цьому вона переконана в достовірності чогось поза даними органів чуття або логічного ходу думки через своєрідну інтуїтивну впевненість [176, с. 142].

Тобто, видається, що інтуїція є не тільки евристичною формою, але й формою світосприйняття. Вона дає змогу осягати особистість і культуру як індивідуальні феномени.

Прозріння, як пояснює С. Франк, є скрізь, де щось сутнє (очевидно, живе й те, що має свідомість) саме, своєю власною активністю, ніби за своєю ініціативою, відкриває себе іншому через вплив на нього... Є, щоправда,

випадки, які мають вирішальне, якнайсуттєвіше значення для всього ходу нашого життя, коли ми відчуваємо щось інше (ніж повсякденний досвід): у складі нашого життя зустрічаються змісти та моменти, які усвідомлюються не як наші власні породження, а як щось таке, що бурхливо втручається у наші глибини ззовні, з якоїсь іншої, аніж ми самі, сфери буття [176, с. 141-142].

Саме розглядаючи конкретні життєві ситуації спробуємо охарактеризувати фактори, що формують інтуїцію особистості, які згадані вище.

Отже, ген – складна білкова структура, одиниця спадковості, яка містить всю інформацію щодо будови та способу життєдіяльності живого організму, репертуару його поведінки [115, с. 41].

Гени індивідуума, на нашу думку, – це певні навички, знання, уміння людини, які передаються з покоління в покоління. І звичайно, якщо розумовий потенціал батьків спрямований на конкретну родову діяльність, до прикладу, юриспруденцію, то й здібності нащадка певною мірою будуть принаймні більшими, аніж в батьків, які працюють, наприклад, у конкретній сфері, причому, як правило, ці здібності не проявлятимуться до того моменту, поки їх не витребують із підсвідомості.

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні виховання є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Мета виховання – сприяння розвитку у вихованця виявленого обдарування чи стримання якихось задатків відповідно до мети («ідеал виховання»). Засобом виховання є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога й заборона), переконання, привчання й навчання тощо [41, с. 53].

Таким чином, на нашу думку, родинне виховання – це процес прививання любові (як правило, в дитячому віці) до основоположних, природно-правових чинників життєдіяльності в цілому та конкретно за напрямом родової діяльності. Тобто, якщо батько-юрист систематично, з дитинства закладає своєму синові повагу до права, під час вирішення суперечливих ситуацій покладається на інтуїцію, то не виключено, що в майбутньому син піде слідами батька і під час прийняття самостійних дорослих рішень зможе використати вже «треноване» інтуїтивне мислення.

Наступним фактором системи сприйняття є сімейний мікроклімат.

Вважаємо, що сімейний мікроклімат – це стан відносин між членами сім'ї, за якого усі члени сім'ї взаємовпливають та взаємодоповнюють один одного, тим самим в процесі життєдіяльності психофізіологічні дані кожного з них уподібнюються, в результаті чого часто їхнє спілкування вже не потребує вербального забарвлення, інтуїція безпосередньо підказує, як потрібно діяти в конкретній ситуації.

Четвертим фактором системи сприйняття є навколишнє оточення (вулиця).

Характеризуючи цей фактор зазначимо, що, на жаль, нерідко в сучасному світі, спостерігається процес деградації підростаючого покоління, невизнання, відкидання «невигідних» загальноприйнятих моральних установок. У наш час молода людина, як правило, не задумується над наслідками своєї діяльності, бажання знайти вигідне місце серед оточення зумовлює вчинення нею інколи абсурдних, соціально шкідливих вчинків. Так, звичайно, позитивного в результаті – мало, проте, безперечно, будь який досвід, навіть далеко не найкращий, відіграє вагомую роль у становленні дорослої, свідомої особи, і в ідеалі – коли навіть негативний досвід слугуватиме позитивному рішенню.

Не менш важливий вплив на формування системи сприйняття правника мають школа та дошкільні навчальні заклади.

В такому випадку слід зазначити, що молодий, ще не повністю сформований організм беззаперечно вірить своїм наставникам – вихователям,

вчителям, старається у всьому наслідувати їх. Тим самим формується свого роду код, напрям розвитку та становлення дитини, закарбовуються перші звички, навички спілкування та поведження у мікросуспільстві тощо. Не обходиться звичайно і без підсвідомого сприйняття навколишньої дійсності, накопичення інформації, яка в майбутньому якраз і призводить до прийняття ймовірно вірного інтуїтивного рішення.

Наступним етапом у становленні особистості, в т.ч. й правника, безперечно, є навчання у навчальних закладах II-IV рівнів акредитації.

Характеризуючи такий фактор формування системи сприйняття, маємо на меті показати, що особистість є своєрідним знаряддям праці для професій соціономічного профілю, втім, саме особистісне зростання часто залишається лише побічним продуктом вузівської підготовки, а іноді, й відбувається всупереч їй. У психології і педагогіці напрацьовано багато ідей, що стосуються організації професійного навчання у ВНЗ, яке б сприяло особистісному зростанню майбутніх фахівців. Для раннього юнацтва властиві емоційно-особові стосунки в колективі. Особливо велике значення приділяється спорідненості, дружбі між його членами, причому вимоги до цього нерідко бувають перебільшені. Водночас колектив вимагає постійної роботи над самим собою, пізнання самого себе, своїх здібностей і своїх можливостей й оволодіння цими можливостями, оволодіння самим собою, своєю волею, своїми відчуттями і прагненнями.

Підсумовуючи зазначимо, що у правничій сфері, своєю чергою, основою виступає орієнтація на особистість у процесі навчання, яка покликана забезпечити створення адекватного для особистісного і творчого зростання студента середовища спілкування, що сприяє розвитку професійної майстерності. Провідними цінностями в такому випадку повинні стати не засвоєння норм поведінки і вмінь (позитивістсько-правові вимоги суспільства), а гуманність взаємовідносин, свобода прояву власного Я, культивування індивідуальності, усвідомлена правова культура поведінки, творче

самовираження – це є головними природно-правовими засадами у формуванні інтуїтивної культури правника.

Ще одним фактором формування системи сприйняття для юриста, безперечно, є професійна діяльність. Спробуємо її охарактеризувати.

Юридичну діяльність можна охарактеризувати не тільки як особливий вид соціальної діяльності, але і як певну професію. Виходячи з особливої відповідальності, складності юридичної процедури, значущості правових наслідків, юридична робота повинна здійснюватись кваліфіковано і на професійній основі. Це, своєю чергою, вимагає спеціальної підготовки фахівців різного профілю правової роботи, формування цілісної системи професійних знань, а значить, і установ, які б виробляли та розповсюджували ці знання, готували висококласних спеціалістів певного профілю – до прикладу, юристів-професіоналів. Про професіоналізм юридичної діяльності свідчить і той факт, що поряд з практичною діяльністю юристів виділяють наукову (де виробляються нові знання про юридичні практики) та освітню (завдяки якій готуються спеціалісти юридичного профілю). Наявність професії завжди передбачає наявність системи професійної освіти та відповідної системи наукових знань. Професійність вказує і на те, що отримавши спеціальну освіту, працівник може працювати лише за визначеним колом посад, які передбачають ще й спеціалізацію знань у тій чи іншій галузі права. Іншими словами, неможливість виконувати функції юриста без відповідних навичок, знань та умінь, а іноді, й без певного досвіду юридичної роботи вимагає необхідність створення спеціалізованої системи професійної підготовки для забезпечення сфери юридичної діяльності кадровим потенціалом. Професія юриста характеризується певними ознаками, які дозволяють висвітлити те особливе, що відрізняє її від інших професій, а саме: масовість юридичної професії, елітність, особлива відповідальність, конфліктність, інтелектуальна привабливість, колективність праці тощо [45, с. 45].

Слід також зазначити, що похідною властивістю будь-якого правника є досвід, він формується протягом тривалого періоду професійної діяльності.

Досвід – це сукупність знань і навичок, яких людина набуває внаслідок включення у соціально-культурну діяльність, це форма синтезуючого пізнання, яка передбачає поєднання знань (суджень, міркувань) із реальними практичними процедурами та ситуаціями життя, оптимальне поєднання подій, умов та обставин людської життєдіяльності із висновками та загальними міркуваннями [115, с. 41].

Таким чином, можемо стверджувати, що становлення юриста-професіонала, в т. ч. і формування його інтуїтивної культури, безпосередньо залежить як від професійної діяльності, так, похідно, і від досвіду, адже будь-яка діяльність, а особливо юридичного спрямування, потребує ґрунтовної підготовки, і якщо навіть правнику поталанить завдяки своїй інтуїції вирішити поставлене перед ним завдання, то без постійного вдосконалення на професійній ниві, аналізу своїх знань такого результату навряд чи варто очікувати.

Ще одним фактором системи сприйняття, що був вище нами запропонований, є самоосвіта.

Вважаємо, що самоосвіта – це самостійний спосіб отримання знань у певній галузі науки, мистецтва, техніки, політичного життя, культури, ремесла, систематичне читання і звернення до авторитетних джерел, їх аналіз, перевірка їх на практиці, використання порад фахівців заради підвищення власних знань чи майстерності, дослідницька діяльність після досягнення певного рівню освіти, експерименти, моделювання, праця помічником під керівництвом освіченого фахівця тощо. Фактично, самоосвіта – риса характеру наполегливих осіб, як правило, позбавлених з якихось обставин можливості отримати систематичні знання у відповідному навчальному закладі. Самоосвіта в такому випадку ще й виступає засобом виховання, загартування характеру – це самостійно надбані знання, з урахуванням особистих інтересів і об'єктивних потреб. Щоб обґрунтувати важливість самоосвіти як фактора системи сприйняття, слід зазначити, що знання, які ми отримуємо не «силоміць», а за власним бажанням, цікавістю, в кінцевому результаті набагато краще

закарбовуються у нашій свідомості, є більш затребуваними, і, в результаті, якісніше вплинуть на інтуїтивні можливості особи правника.

Кінцевим пунктом у запропонованому нами переліку, та не останнім щодо важливості для системи сприйняття правника, ми зазначаємо розум (інтелект).

Розум та інтелект – ці категорії, на перший погляд, є тотожними, проте мають деяку відмінність одна від одної. Розглянемо спочатку їх термінологічну сутність. Розум – ступінь і тип абстрактного мислення, який полягає у здатності суб'єкта оперувати поняттями, підводячи їх під узгодження із цілим, тому розумова діяльність орієнтована не на ціль, а на ціле, на сенс, вихідні цінності людського буття. На рівні розуму людська свідомість перебуває у сфері «другої рефлексії», тобто у стані, коли вона спостерігає за самою собою, своїми власними діями, виробляє внутрішні підстави, принципи та орієнтири для мислення як такого. Оскільки це все відбувається у сфері чистого мислення, тобто мислення про мислення (а не про щось стороннє), то всі ці утворення розуму носять імперативний та ідеальний характер. За Гегелем, розум – це розумова діяльність, що знає свої межі, свої можливості та сама себе організовує [115, с. 178].

Інтелект (від лат. *intellectus* – розуміння, пізнання) – система пізнавальних здібностей індивіда. Як правило, інтелект виявляє себе під час навчання, здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння, яскраво проявляється під час подолання непередбачуваних перепон, в здатності знаходити вихід із нестандартних ситуацій, вмінні адаптовуватися у складному, видозмінному, незнайомому середовищі тощо [34 с. 418].

Під сучасним визначенням інтелекту розуміється здатність до здійснення процесу пізнання і до ефективного вирішення проблем, зокрема при оволодінні новим колом життєвих завдань. Тому рівень інтелекту можливо розвинути, тобто підвищити або знизити коефіцієнт корисної дії інтелекту людини. Часто цю здатність характеризують по відношенню до завдань, що зустрічаються у житті людини. Наприклад, по відношенню до завдання «вижити» – зрештою, основного для людини, інші лише впливають з нього.

Підсумовуючи, маємо на меті зазначити, що розум, на відміну від інтелекту, який ми можемо розвивати, більшою мірою відноситься до підсвідомої діяльності людини: тобто він або є, або його немає. А, якщо зважати на те, що розум є загальною здатністю до пізнання і вирішення проблем, який об'єднує всі пізнавальні здібності індивіда – відчуття, сприйняття, пам'ять, уявлення, мислення, уяву, то без нього не відбудеться вирішення жодної проблеми на підсвідомому (інтуїтивному) рівні.

Отже, проаналізувавши фактори формування системи сприйняття у процесі підготовки висококваліфікованого юриста, можна дійти висновку, що визначити, котрий із них є головнішим, відіграє більш вагому роль у формуванні інтуїтивного мислення правника неможливо, а зрештою, і не потрібно, адже кожен з них буде дієвим лише в системі, в узгодженому та комплексному їх використанні.

Одним із філософів, які безпосередньо пов'язували інтуїцію та природне право, був А. Бергсон. Вчення Бергсона та його послідовників ґрунтується на метафізичній інтуїції як здатності людини до позараціонального осягнення вищих смислів нормативно-цілісної реальності та її зв'язків з трансцендентними першопочатками буття. Для метафізичної інтуїції все суще, в т. ч. і право, живе і рухається у межах таких, що спостерігаються, емпірично фіксованих проявів. У права є й інший аспект – неспостережуване, таємне, приховане від розумової діяльності і розуму життя, оскільки воно багатомірне і входить своїми коріннями у надкаузальний світ, де перебувають причини причин, джерела першонорм і першоцінностей. Метафізична інтуїція проникає значно глибше, ніж суто раціоналістичний підхід, що подає право у вигляді комплексу інвентаризованих норм і законів, який не помічає душі права, а має справу лише з його соціальним «тілом». Адже метафізичний світ є єдиною, всезагальною, сукупною, батьківсько-материнською першоєдністю, щодо якої земне життя людей – одне із її окремих проявів [9, с. 126].

Особливе ставлення А. Бергсона до інтуїції можна спостерігати крізь призму ірраціональності.

Ірраціональний інтуїтивізм Бергсона, таким чином, перебував в опозиції до раціоналізму, емпіризму, емпіріокритицизму, сцієнізму, інтелектуалізму та інших позитивістських філософських течій. А. Бергсон вважав, що інтелект здійснює у різновиді деформацію речей. Такі види деформацій, як унерухомлювання, розкладання, спрощення і приведення до однорідності, квантифікування і спеціалізування, механізування, релятивізування найвиразніше проявляються у науці, але виступають також у повсякденному пізнанні, котре є справою того ж інтелекту, ставить собі ті самі завдання, застосовує ті самі засоби. Інтелект не здатний пізнавати дійсність, оскільки є негнучким, має свої сталі форми, свої готові поняття, відтак мусить умістити її у цих поняттях. Тому переформовує дійсність на свій лад, подаючи її схематично, стереотипно. Коли інтелект натрапляє на нове явище, то зводить його до відомих постулатів, замість шукати його відмінності [5, с. 251-252].

А. Бергсон тлумачив інтуїцію як різновид інстинкту, який є природним біологічним явищем, проявом пристосування організму до потреб життя. Людина має два інстинкти: біологічний та духовний. Але інтуїція має дещо спільне лише з духовним інстинктом. Тобто інтуїція є усвідомленим інстинктом.

Інтуїція є «інтелектуальною симпатією» і виникає за таких умов, як: звільнення свідомості від практичної зацікавленості; спрямованість свідомості на подолання думок і позицій, що панують у інтелекті через практичний інтерес; забезпечення споглядального підходу до пізнання об'єкта. Вона виступає як безпосереднє осягнення суті речей – поза логікою, без аналітичного мислення, яке «подрібнює» об'єкт на мертві і спотворені частинки – «поняття», як осягнення життя як життя (об'єкта як об'єкта), а не як просторового образу життя (чи образу об'єкта), як застосування не застиглих і закінчених понять формальної логіки, а гнучких і рухливих уявлень, які не підлягають раціональному (логічному) поясненню, але самі пояснюють життя (світ, об'єкти) як таке [1, с. 226].

Слід наголосити, що інтуїтивізм чи не найбільше дав поштовх до відродження вчення про природне право. Тепер можна сказати, що право

(взагалі) має два імперативи: зовнішній і внутрішній. Зовнішній імператив права – це фактично сприйняття позитивного права, чинного законодавства, а внутрішній імператив – сприйняття природного права (або природних ідей позитивного права). Внутрішній імператив права, який ґрунтується на онтології, скерований на гносеологію. Інакше інтуїція не буде наукою, а певним видом відчуттів, уявленням без метафізики. Метафізична інтуїція пов'язана з інтелектом, але в тій частині, де інтелект проявляє творчість, здатність до проникання у таємниці світу, естетичного сприйняття природних законів, глибинне внутрішнє бачення сутності і т. д. Тобто метафізика скеровує на таке інтелектуальне споглядання, де наслідком виступають доводи серця, внутрішнє переконання (яке, до речі, визнає й позитивне право – кримінально-процесуальний кодекс), духовне бачення світу. Тоді інтелектуальна інтуїція дає можливість вникнути у її таємниці, які перебувають у підсвідомій зоні [137, с. 166].

Природне право підсвідомо сприймає кожна людина, але не відчувши його зовнішнього імперативу, злякавшись таємниць, вона починає заперечувати його. Адже життя є космічним процесом (з цим погоджується багато вчених), де відсутні схеми, шаблони, стереотипи і людина має ті ж властивості, що й Природа. Тоді яким способом можна пояснити співвідношення цілого і частин, органічну єдність світу, коли існує неоднорідний простір, коли інтелект не може дати відповіді на суть життя, а пояснює лише його форму, його течію? Інтуїтивне сприймання сенсу життя людини на Землі дає зовсім іншу картину, ніж інтелект. Здійснюється не розуміння світу, а усвідомлення його, осягнення еволюції розвитку. При цьому інтуїтивне світосприйняття не пов'язане з корисливою метою, воно не потребує допомоги позитивного права. Нескінченність інтуїції, інтуїтивні прозріння та натхнення призводять до абсолютних (а не відносних) знань, а ірраціональне тлумачення природи інстинктивного життя людини породжує своєрідну інтуїтивну культуру [137, с. 166-167].

Часто від інтуїції вимагають певних підказок, вибору альтернативної поведінки. Та у випадку неправильного вибору говорять, що інтуїція «підвела». Цей випадок свідчить про примітивне (позитивістське) розуміння інтуїції, нездатність розуміти дію природного права. Така «туманна» інтуїція ніколи не дасть конкретної відповіді, оскільки потрібна віра у природне право, довіра йому, бачення своїх огріхів, уміння сприймати енергетичний світ і т. д. Аналогічне стосується людини, яка володіє надзвичайною чутністю, але користується крайніми принципами: надзвичайною довірою – категоричною недовірою (підозрою), покладання лише на когось – покладання лише на себе. Така ніби розвинута інтуїція є фальшивою, викривленою та призводить людину до розпачу і труднощів у житті. Отже, інтуїція сприяє глибокому пізнанню природного права, що в результаті формує високий ступінь інтуїтивної культури людини. А природне право, своєю чергою, дає поштовхи для розвитку інтуїції, а згодом – інтуїтивної культури [137, с. 167-168].

Отже, системний аналіз природно-правового обумовлення інтуїції полягає у сукупності наступних факторів формування системи сприйняття: ген індивідуума; родинного виховання; сімейного мікроклімату; навколишнього оточення; школи та дошкільних навчальних закладів; навчальних закладів II-IV рівнів акредитації; професійної діяльності; самоосвіти, розуму (інтелекту) та ін. Визначити головний фактор, який відіграє вагомішу роль у формуванні інтуїтивного мислення правника складно, оскільки кожен з них є дієвим лише в єдиній системі, в гармонії їхніх дій.

2.2. Детермінанти розвитку інтуїтивної культури юриста

Перш ніж розкривати зміст методологічних детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста, вважаємо за необхідне охарактеризувати такі поняття, як культура, правова культура та інтуїтивна культура юриста.

Дослідження культури завжди було надзвичайно актуальним, саме тому ця сфера насичена величезною кількістю наукових термінологій, понять,

трактувань. На сьогодні існує безліч визначень культури, та зосередимо свою увагу на основних із них.

Культура (від лат. *cultura* – обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування) – 1. Історично вихідне значення – обробіток і догляд за землею. 2. Догляд, поліпшення, ушляхетнювання тілесно-душевно-духовних сил, схильностей і здібностей людини, а отже – і ступінь їх розвитку. 3. Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття. 4. Сукупність матеріальних і духовних надбань на певному історичному рівні розвитку суспільства і людини, які втілені в результатах продуктивної діяльності. 5. Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства [163, с. 313].

Сучасне ж визначення культури подає Мала енциклопедія етнодержавства, де зазначено: «У загальному розумінні поняття «культура» означає таку форму життєдіяльності людей, яка, насамперед, фіксує відмінність біологічних, природних форм життя від діяльності людини згідно з її потребами, інтересами, уподобаннями і представлена продуктами матеріального та духовного виробництва, людськими взаєминами, ставленням людини до себе самої» [149, с. 5].

Слово «культура», що походить від якості сільськогосподарської праці, рівня обробітку ґрунту, – означає здобутки народу, результати його різноманітної діяльності. Культура в однині не існує. Налічується близько сотні видів культур та субкультур. Серед них правова культура, культура правовідносин, культурологія права тощо. Тобто все, що нас оточує, а також інтелектуальний потенціал кожної людини – це окремі елементи загальної культури [25, с. 118].

На думку А. Ільїна, культура – це внутрішній і органічний вияв, що захоплює «саму глибину людської душі». На відміну від цього цивілізація може засвоюватися зовнішньо і поверхово та не потребує всієї повноти душевної

участі. Тому народ може мати древню і витончену культуру, але у питаннях зовнішньої цивілізації (одяг, житло, шляхи повідомлення, техніка і т. д.) являє собою картину відсталості і первіснообщинності. І навпаки, народ може піднятися на останню сходинку розвитку техніки і цивілізації, а в питаннях духовної культури (цінності, наука, мистецтво, політика і господарство) пережити епоху падіння [102, с. 72].

Професор С. Сливка вважає, що поряд з культурою завжди крокує цивілізація, яка відбирає взірці культури і впроваджує їх у життєдіяльність людини. Культура підживлює цивілізацію, але остання не завжди обирає доцільну позицію. В окремих випадках цивілізація нищить культуру, знецінює її [138, с. 64].

Дослідники, які працюють у межах діяльнісного підходу, наголошують, що слід розрізняти тризначність поняття «культура». Культура – це 1. Система матеріальних і духовних цінностей людства. 2. Діяльність людини зі створення цих цінностей. 3. Використання цих цінностей, що означає зміну, розвиток людини за рахунок засвоєння того соціального досвіду, котрий був надбаний попередніми поколіннями [149, с. 8].

Отже, на нашу думку, культура – це певна сума видів діяльності, звичаїв, вірувань; це спосіб життя індивіда, заданий суспільним оточенням; це потік ідей, що передаються від індивіда до індивіда за допомогою слів або наслідування.

Прийнято також вважати, що культура ділиться на два основних види: фізичну (матеріальну) й духовну (інтелектуальну).

Фізична культура, фізкультура – складова частина культури, пов'язана з системою фізичного виховання, організації спорту, спеціальних наукових дослідів, технічних засобів, потрібних для фізичного виховання і спорту, суспільної та особистої гігієни, раціональної організації активного відпочинку тощо. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної і трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних та творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами і зміцнення миру [148, с. 515].

Духовна культура – складова культури, що охоплює мистецтво та філософію. Концепцію духовної культури підтримують перш за все діячі мистецтва та значна частина філософів, що наполягають на особливій ролі мистецтва та філософії і часто заперечують включення науки (не кажучи вже про інженерію) до складу культури. Елементами духовної культури є: звичаї, норми, цінності, знання, інформація, значення. Поняття духовної культури включає всі галузі духовної сфери; показує соціально-політичні процеси, що відбуваються у суспільстві [17, с. 218].

Наступним поняттям, яке чи не найбільше висвітлюється у науковій літературі з філософії права і, безперечно, займає центральне місце в нашому дослідженні, є правова культура. Необхідність та доцільність детальної характеристики цього поняття підтверджується ще й тим фактом, що саме наукове дослідження відбувається у природно-правовому просторі.

Правова культура – система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності; вираження державно-правового досвіду конкретних соціальних спільностей та індивідів у матеріальних та духовних продуктах життєдіяльності, у навичках та цінностях, що впливають на їх юридично значущу поведінку [20, с. 120].

Правова культура – це категорія філософії права, що характеризує обумовлене природним правом, всім соціальним, духовним, політичним, економічним ладом правове життя людини й людства, що полягає у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості та, загалом, у рівні правового розвитку суб'єктів (людини, різних груп, всього населення, людства взагалі) і забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість гуманітарних принципів справедливості, свободи й гуманізму, людини як вищої соціальної цінності, захист її честі й гідності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями захисту прав і свобод, загальнолюдських цінностей [131, с. 168].

Правова культура – система духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права [75, с. 130]. Під правовою культурою розуміють сукупність знань, поглядів на юридичні права та норми, що регулюють поведінку людей у суспільстві. Правова культура інтернаціональна за своїм змістом, оскільки її носіями є представники всього народу, всіх етносоціальних спільнот кожної багатонаціональної держави [149, с. 15]. Правова культура є частиною культури суспільства, яка створювалася поступовим, спадкоємним суспільним розвитком, працею змінюючих одне одного поколінь, їх діяльністю і досвідом [24, с. 150].

Слід також зазначити, що наука, яка вивчає культуру та її види, називається культурологією.

Культурологія (теорія культури, культурознавство) досліджує взаємодію видів культури, субкультур у конкретному явищі, яке завжди є взаємопроникненням культур. Юридична діяльність – культурологічна. Юристові не досить володіти однією правовою культурою. Він повинен мати знання з різноманітних наук, тобто більшою чи меншою мірою володіти іншими видами культур. Але при цьому правова культура є провідною. Використання неюридичних культур у юридичній діяльності має ґрунтуватися на певній пропорції. Захоплення одними видами культур і недооцінка інших призводять до неякісної професійної культури. Тому компоненти юридичної діяльності є видами практично усіх видів культур, але ієрархія цих культур у кожному правовому явищі різна. Будь-яке явище є культурологічним. Культурологічною є відповідно і діяльність юриста [138, с. 64, 65].

Отже, юрист у своїй професії використовує різні види культур, проте, звичайно, найбільшу увагу приділяє правовій культурі, а саме: дотриманню норм права, закону, правовим звичаям, дотриманню принципів справедливості, свободи й гуманізму та ін.

Нам видається за необхідне підкреслити, що різновидом правової культури є також інтуїтивна культура юриста, яка фактично домінує як встановлюючий фактор у його професійній діяльності, оскільки юрист під час

прийняття певного рішення повинен керуватися внутрішнім імперативом службового обов'язку, зрештою, у якому інтуїція посідає провідне місце.

Проаналізувавши чимало наукової літератури з проблем філософії права, ми дійшли висновку, що по суті жодним із філософів права як минулого, так і сучасності не дано чіткого визначення та ґрунтовного тлумачення поняття «інтуїтивна культура юриста».

В деяких аспектах розкрив це поняття лише професор С. Сливка. Він вважає, що інтуїтивна культура юриста – це ступінь цілісного підсвідомого сприйняття проблеми у правовому явищі на основі морально-правової культури і духовно-синергетичного бачення майбутнього результату без дискурсивного виведення з метою формування внутрішнього переконання [141, с. 58-59].

Звичайно, таке визначення є правильним, проте, на нашу думку, потребує більш ширшого аналізу та уточнюючого доповнення.

Як зазначалося вище, інтуїтивне сприймання сенсу життя людини на Землі дає зовсім іншу картину, ніж інтелект. Здійснюється не розуміння світу, а усвідомлення його, осягнення еволюції розвитку. При цьому інтуїтивне світосприйняття не пов'язане з корисливою метою, воно не потребує допомоги позитивного права. Нескінченність інтуїції, інтуїтивні прозріння та натхнення призводять до абсолютних (а не відносних) знань, а ірраціональне тлумачення природи інстинктивного життя людини породжує своєрідну інтуїтивну культуру [137, с. 164].

Інтуїтивна культура не співпадає з інтелектуальною культурою. Володіння високою інтелектуальною культурою зовсім не означає володіння інтуїтивною культурою. Саме якість сприйняття природного права – це результат розвинутої інтуїтивної культури. Інтелектуальну культуру можна сформувати швидше, навіть використовуючи елементи примусу. Для інтуїтивної культури примус протипоказаний, а для її формування потрібен час, умови налаштуватися на внутрішнє сприйняття природних законів, виробити уміння прислуховуватися до дій природи. Звичайно, для цього необхідно мати розвинутий інтелект, емпіричні, базові знання [137, с. 167].

Отже, на нашу думку, інтуїтивна культура юриста – це ступінь природно-правового, ірраціонального осмислення правового явища на основі отриманих знань та практичних навиків юриста з метою прийняття раціонального, логічного рішення.

Спробуємо розтлумачити компоненти зазначеного вище поняття.

Феномен природного права є центральним поняттям нашої наукової розвідки, його дослідженню приділено чималу увагу, і зрештою, виведено власне визначення природного права – як природженого, натурального, позадержавного права, зміст, онтологія, гносеологія, аксіологія та логіка дії якого у правовому просторі перебуває у центрі дослідження філософії права.

Інтуїтивна культура юриста є, безперечно, природно-правовою категорією. Приймаючи інтуїтивне рішення, в кінцевому результаті логічне, раціональне, юрист опирається на власні знання та практичні навички. Проте, сам процес осмислення правового явища, як видається, відбувається ірраціонально.

Ірраціоналізм – філософська позиція, яка стверджує неможливість розумового осягнення найважливіших питань людського буття і надає перевагу інтуїції, вірі, волі, тобто не розумним або позарозумним чинникам свідомості. Ірраціональне – явище людської психіки або зовнішнього світу, які не підлягають осмисленню засобами розумового, раціонального мислення, характеристика усього того, що виходить за межі розумового, раціонального [115, с. 103].

На думку більшості філософів права, протиставляти раціональне ірраціональному неможливо, адже ці поняття взаємодоповнюють одне одного. Ірраціональна сторона права проявляється лише тоді, коли ми досліджуємо право не тільки як систему понять і загальних положень, а й у всіх інших його проявах, особливо в природному, онтологічному.

Отже, ірраціональне без раціонального в праві існувати не може. Будучи невідомим, ірраціональне явище в процесі дослідження з використанням інтуїції стає раціональним. Саме цей процес, на нашу думку, і повинен пройти юрист

приймаючи інтуїтивне рішення: тобто помістившись у природно-правовий простір виокремити загальне (раціональне) із одиничного (іраціонального).

Проаналізувавши поняття культури, правової культури, інтуїтивної культури юриста, маємо на меті охарактеризувати детермінанти розвитку інтуїтивної культури юриста, та спершу визначимо категоріальний апарат самого поняття «детермінанта».

Детермінанта – причина виникнення явища. Якщо говорити про правову поведінку як предмет вивчення, то детермінантою будуть закладені у правовому світогляді ідеали і прагнення. Правовий світогляд, зі свого боку, формується на основі пізнання права як такого, що у контексті правової комунікації слід сприймати як основну детермінанту виникнення тих чи інших правоемоцій, які визначають цілісність правомірної поведінки. Основною детермінантою навчання соціального суб'єкта, за теорією соціального навчання, є когнітивні процеси, яким відводиться провідна роль у побудові поведінки. Ці процеси полягають у спостереженні за взірцями поведінки інших та наслідками такої поведінки. У зв'язку з цим поведінка набуватиме рис правомірності чи протиправності в силу передбачення правових наслідків дій соціального суб'єкта [10, с. 97].

Тобто вважаємо, що детермінанта – це певна першооснова, за допомогою якої утворюється явище, в нашому випадку – за допомогою чого формується інтуїтивна культура юриста. Розділимо умовно такі методологічні детермінанти розвитку інтуїтивної культури юриста на два основних види: внутрішні, іншими словами, природні задатки та зовнішні, так би мовити професійну соціалізацію; зовнішні своєю чергою можна поділити на пасивні, тобто вплив середовища на особу правника та активні – це сам процес навчання юриста.

Розглянемо детальніше обидва види детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста.

Внутрішні (природні задатки) – це певні чинники, що закладені в людині від народження та впливають на її службову діяльність, до них можемо віднести:

– підсвідоме сприйняття проблеми – усвідомлення юристом на природно-правовому рівні самої суті проблеми.

В такому випадку можна використати внутрішній імператив службового обов'язку юриста. Норми повинності покликані помирити людину з чужим, ворожим світом. Зміст внутрішнього імперативу службового обов'язку полягає у тому, що він є свідомим, мотивованим чинником реальної поведінки юриста, його певною позицією та добровільно прийнятим рішенням. Тобто цей імператив – внутрішній, особисто вироблений закон для юриста [141, с. 28];

– ментальність юриста – певна форма мислення юриста під час прийняття конкретного рішення здебільшого на основі етнічної приналежності.

Ментальність (від лат. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад, етнії, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу. На відміну від ідеології, ментальністю зветься не форми мислення або оціночні поняття, через які середовище впливає на особу (чи групу) і спонукає її до дії, а ставлення, відношення, що вона сприймає і спосіб поведінки, що від неї очікується. Ментальність – це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Тож можемо говорити про те, що вона притаманна кожній людині, незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, ментальність залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте вони не заперечують її існування, а, навпаки, формують ментальність [26, с. 303];

– надзвичайні здібності людини – надвисокі можливості людини в певних умовах, при чому ці надздібності можуть проявлятися як у формі фізичних, так і інтелектуально-розумових досягнень та ін.

Зовнішні (професійна соціалізація) – довготривалий процес, здебільшого триває все життя людини, його поетапно формує особистість у певному професійному спрямуванні.

Правова соціалізація юриста – це віддзеркалення діалектики його становлення як особистості, усвідомлення ним службових, юридичних обов'язків,

вироблення почуття правової та моральної відповідальності. Професійна соціалізація (професіоналізація) відзначається активним засвоєнням правових норм, розуміння цінності права, уміння користуватися правовим інструментарієм у практичній діяльності [141, с. 28].

Зовнішні детермінанти розвитку інтуїтивної культури юриста, як зазначено вище, можна розділити на пасивні та активні, розглянемо їх детальніше.

Пасивні – вплив середовища на особу правника, тобто дія певних чинників, обставин, фактів, які в сукупності спонукали юриста до прийняття того чи іншого рішення. До них можна віднести створення умов для якісного сприйняття духу права. В нашому розумінні – це дія середовища на життєдіяльність юриста, його переконання навіть у невігідних ситуаціях діяти відповідно до природно-правових норм.

Дух права здебільшого складається з духу законів. Проте не кожен закон є корисним та цінним і заслуговує на всенародне схвалення. В деяких приписах, а інколи і в цілому, законі відсутній здоровий дух. Дух права формує сам рівень духовності, моральності суспільства, оскільки закони приймаються постійно і, як правило, цілковито нові, що не дає змоги стверджувати про вичерпність законів у конкретний момент. Тобто законотворчість завжди відстає від процесу створення моральних норм, що на практиці відображається стійкою відсутністю норм правового регулювання суспільних відносин. Та, зрештою, з розвитком суспільства завжди з'являються нові прецеденти, що вимагають появи нових правових норм [141, с. 33].

Наступною детермінантою є виникнення конкретних життєвих завдань, на нашу думку, – це збіг обставин, за яких саме виникає та чи інша життєва ситуація, яку потрібно вирішити.

Ще однією детермінантою розвитку інтуїтивної культури юриста із вищезапропонованого нами переліку є диво, яке ми визначаємо як будь-яке надзвичайне і непояснюване явище, яке саме собою не є дивом, а стає ним лише за певного способу його тлумачення. Тобто вважаємо, що будь-яка життєва

ситуація, яку ми не можемо пояснити, може набути статусу дива. Зазвичай під поняттям «диво» трактується подія, яка не виникає із законів природи чи звичайних людських сил, а обґрунтовується надзвичайними здібностями людей і навіть, найчастіше, вищими силами. Таким чином призначення дива, на нашу думку, – радикально змінювати стереотипи не тільки в публічно-правовому вимірі, а й у природно-правовому просторі. Необхідно також зазначити, що диво ніколи не виникне по відношенню до людей, які в нього не вірять.

Останнім у переліку пасивних детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста є надзвичайні (екстремальні) ситуації.

Характеризуючи таку детермінанту зазначимо, що це – результат порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричиненого аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат. Екстремальна ситуація змушує людину в надзвичайно короткий проміжок часу приймати рішення, як нам видається в цю мить якраз найяскравіше формується і тренується інтуїція правника та ін.

Перейдемо до характеристики активних детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста і зазначимо, що це – безпосередні дії особи юриста, які полягають в усвідомленні, дотриманні, формуванні певних навичок, умінь та звичок, що в результаті дає йому можливість отримати бажаний результат. Сюди віднесемо наступні.

Дотримання природно-правових норм – тобто, виконання людиною приписів та правил, які встановлені Космосом.

Норми природного права безпосередньо впливають із природного порядку речей, із самого життя, з існуючих у суспільстві економічних, духовних та інших, у т. ч. природних, чинників. Тому природні права ще називають «природженими» суб'єктивними правами. Вони й складають сутність загальносоціального або безпосередньо-соціального права. З погляду природно-правової теорії, права людини слід розуміти не як державний дарунок, а як

«природжені», дані людині від природи права, які демократична держава закріплює в нормах Конституції, інших законах і в такий спосіб визнає їх «позитивними», «юридичними» [150].

Другою активною детермінантою розвитку інтуїтивної культури юриста є формування внутрішнього переконання, тобто зіставлення морального та правового почуття юриста, дії, обумовлені вольовим характером, усвідомлюваною діяльністю.

Внутрішнє переконання яскраво проявляється у професійній діяльності судді, прокурора, слідчого, працівників органу дізнання під час прийняття різних процесуальних рішень.

Переконання – тверда впевненість, певність у чомусь, міцна позиція чи погляд на щось; система поглядів, світогляд: елементи світогляду особи, що характеризуються її готовністю їх відстоювати, навіть в умовах об'єктивних труднощів і протидій. Людина із сильними переконаннями може нівелювати вплив оточуючого середовища [10, с. 72].

Також до активних детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста ми відносимо формування інтелекту правника, а саме процес накопичення та вдосконалення розумових здібностей юриста, які він використовує під час виконання покладених на нього професійних обов'язків.

Для детальнішого аналізу зазначеної нами вище детермінанти, спробуємо висвітлити власне розуміння інтелекту.

Інтеле́кт – здатність виконувати свідомі розумові дії, такі як: систематизація, зіставлення, виокремлення, формування поняття, порівняння, поєднання, категоризація, організація, кількісний розрахунок, з'ясування причин і наслідків, характеристика, моделювання, пошук зв'язків, перебір варіантів, візуалізація, вербалізація, узагальнення, структурування, розбір, осмислення, позбавлення, регуляція і т. д. Людина застосовує інтелект для обробки наявної інформації, наприклад, з метою побудови або вдосконалення розуміння, позиції, стратегії, методу, правила, комбінації, відношення, рішення, плану чи цілі. Інтелект пов'язаний з іншими внутрішніми властивостями людини –

сприйняттям, пам'яттю, мовою, уявою, самосвідомістю, характером, володінням тілом, творчістю, інтуїцією. У повсякденному житті інтелект сучасної розвиненої людини також проявляє себе у вигляді внутрішніх відчуттів і способів мислення, зокрема таких, як: відчуття реальності, часу, простору, себе, ритму, відповідальності, почуття гумору, ситуації, прекрасного, небезпеки, захищеності, такту, комфорту, міри, справедливості, довіри, свободи та ін., – і у вигляді аналітичного, образного, практичного, абстрактного, тактичного або стратегічного способів мислення. За походженням інтелект є сконцентрованим досвідом, надбаним людиною впродовж життя і успадкованим від попередніх поколінь.

Ще однією детермінантою із переліку активних ми виокремили умови що вимагають пристосування права до сенсу людського життя – створення конкретних публічно-правових життєвих ситуацій та розгляд їх у природно-правовому просторі, тобто власне свого роду екзистенція.

На нашу думку, сенс життя, сенс буття – філософська та духовна проблема, що має відношення до визначення мети існування, призначення людства, людини як біологічного виду, одне з основних світоглядних понять, що має величезне значення для становлення духовно-моральної подоби особистості. Питання про сенс життя також може розумітися як суб'єктивна оцінка прожитого життя та відповідності досягнутих результатів початковим намірам, як розуміння людиною змісту та спрямованості свого життя, свого місця у світі, як проблема її впливу на навколишню дійсність та постановки людиною цілей, що виходять за рамки її життя.

І нарешті, останньою у списку активних детермінантів розвитку інтуїтивної культури юриста, в рамках запропонованого дисертаційного дослідження, є усвідомлення доцільності вирішення певної проблеми.

Характеризуючи її зазначимо, що правнику необхідно зрозуміти саму суть завдання: чому саме воно потребує розгляду і чи взагалі потребує. Тобто, якщо звернутися до юридичної термінології, чи містить конкретна життєва ситуація юридичний прецедент та ін.

Отже, детермінанти розвитку інтуїтивної культури юриста поділяються на два основні види. Внутрішні, тобто природні задатки, до яких належать: 1) підсвідоме сприйняття проблеми; 2) ментальність юриста; 3) надзвичайні здібності людини. Зовнішні (так би мовити, професійна соціалізація), їх своєю чергою, можна поділити на пасивні (тобто вплив середовища на особу правника), до складу яких входять такі, як: 1) створення умов для якісного сприйняття духу права; 2) збіг обставин; 3) диво; 4) надзвичайні (екстрені) ситуації; – та активні – це сам процес навчання юриста, де зазначається, по-перше, дотримання природно-правових норм; по-друге, формування внутрішнього переконання; по-третє, формування інтелекту правника; по-четверте, вироблення умов для пристосування правових проблем до сенсу людського життя; по-п'яте, усвідомлення необхідності вирішення певного завдання. Багатоманітність та багатозначність детермінантів впливають із природно-правового простору, з онтологічного виміру. Тобто, ці детермінанти вицлюються із природного (в т. ч. надприродного) права.

2.3. Концептуальні засади (принципи) та функціональні особливості інтуїтивної культури юриста

Службова діяльність будь-якого юриста реалізується на основі та за допомогою певних чинників, тобто концептуальних засад та відповідно функціональних особливостей. Вважаємо за необхідне спершу розглянути зміст словосполучень «концептуальні засади» та «функціональні обов'язки».

Концепт (лат. *conceptus* – поняття) – зміст поняття, його змістова наповненість для характеристики конкретно-мовної форми його вираження. Концепт функціонує всередині сформованої концептуальної схеми в режимі розуміння-пояснення. Кожний концепт займає своє чітке призначене і обумовлене місце на тому чи іншому рівні концептуальної схеми. Концепти одного рівня можуть і повинні конкретизуватися на інших рівнях, змінюючи тим

самим ті елементи схеми, з якими вони починають співвідноситися. Концепти в рамках однієї концептуальної схеми не обов'язково повинні безпосередньо співвідноситися між собою (та обов'язково в рамках цілісності, в яку вони входять) [34, с. 506].

Концепти – відносно самостійні структурні компоненти теорії: поняття, закони, методологічні принципи, методи, підходи і т. д. Концепт завжди виступає як досягнення багатогранного завдяки єдиному. Так лише одне поняття дозволяє зрозуміти зміст багатьох предметів [164, с. 115].

Концепт, на нашу думку, можна розглядати як процес усвідомлення та розуміння того чи іншого поняття.

Подібні поняття, які ми проаналізуємо в нашому дисертаційному дослідженні, можна визначати як засаду.

Засада – основа чогось, головне, на що спирається, на чому ґрунтується що-небудь; вихідне, головне положення чого-небудь; принцип, основа світогляду, правило поведінки; метод, спосіб здійснення, виконання чого-небудь [148, с. 270].

Концептуальні засади – як нам видається – це першооснови, першопочатки у системі, відповідно до яких необхідно діяти в тій чи іншій ситуації, тобто це не що інше, як принципи, тільки у більш широкому значенні.

Вважаємо, що зміст категорії «засада» слід розкривати через синонім іншомовного походження – «принцип». Принципи або засади – це узагальнений вираз суті певного явища, що відображає об'єктивно існуючу реальність і закономірності, які існують у ній.

Принцип (лат. *principium* – початок, основа, виникнення, першопричина) – підґрунтя деякої сукупності фактів або знань вихідний пункт пояснення чи рекомендації до дій. У розумінні античної онтології принцип як субстанція, для свого існування нічого не потребує, крім самої себе, робить можливим усвідомлення буття і першопризначення філософії як дослідження питання про буття [34, с. 824].

Принцип – положення теорії, що дозволяє інтерпретувати зміст наукових законів та використовувати в теорії інших концепцій, через те характеристика будь-якої теорії повинна розпочинатися із формулювання принципів. Слід зауважити, що серед критиків науки є такі філософи, які заперечують значення принципів. Вони критикують так званий принципоалізм. Зрештою, для такої критики, напевно, немає серйозних аргументів [164, с. 204].

У філософському розумінні, на наш погляд принцип є теоретичним узагальненням найбільш типового, що констатує і виражає закономірність, покладену в основу пізнання взагалі або в основу будь-якої галузі знань.

Принципам інтуїтивної культури юриста у сучасній науковій літературі, на жаль, приділи увагу небагато науковців. Серед основних філософів права сьогодення, що виокремив принципи інтуїтивної культури юриста, є професор С. Сливка. У своїх наукових дослідженнях автор наводить наступні принципи інтуїтивної культури юриста: інтелектуальності, метафізичності, ірраціональності, абсолютності, онтологічності, синергетичності, підсвідомості, науковості, безкорисливості та ненасильства [141, с. 59].

Вважаємо, що наведений вище перелік принципів інтуїтивної культури юриста в цілому правильний, однак, спробуємо ширше проаналізувати та здійснити їх класифікацію.

У філософсько-правових науках принципи, як правило, ділять за ступенем їх важливості – на основні та додаткові або загальні та спеціальні і т. п. Ми ж зробили спробу відійти від класичної схеми та охарактеризувати концептуальні засади інтуїтивної культури юриста в позитивістсько-правовому та природно-правовому вимірах.

Відповідно, до позитивістсько-правових концептуальних засад інтуїтивної культури юриста, на наш погляд, можна віднести наступні: інтелектуальності; доповнюваності; системності; свободи; простоти; наочності; гуманізму; спостережливості; справедливості; відповідальності.

Своєю чергою, природно-правовими концептуальними засадами інтуїтивної культури юриста, на нашу думку, будуть засади: метафізичності;

ірраціональності; онтологічності; синергетичності; підсвідомості; креативності; адекватного моделювання ситуації; конваріантної аналогії.

Розглянемо конкретно кожен із наведених вище концептуальних засад (принципів) інтуїтивної культури юриста.

Розпочнемо із позитивістсько-правових концептуальних засад інтуїтивної культури юриста. Першою в переліку позитивістсько-правових є концептуальна засада інтелектуальності. Спробуємо її охарактеризувати.

А. Баумайстер зазначає, що в області природної детермінації людина підпорядкована законам природи (як чуттєва істота). Будучи ж причетною до інтелігібельного світу, людина підпорядковується законам, що ґрунтуються на розумі (не залежно від чуттєвого, від природи взагалі). Він називає таку детермінацію розумово-практичною або інтелектуальною детермінацією [13, с. 42].

Відповідно до теорії Гарднера і Хетча, існують сім типів інтелекту: логічно-математичний, лінгвістичний, музичний, просторовий, тілесний, кінетичний, а також міжособовий та внутрішньоособовий. Якщо виходити з того, що інтелект – це навички та здібності, необхідні для ефективного досягнення культурних цілей, то стає зрозуміло, чому в різних культурах розвиваються різні людські якості і люди неоднаково сприймають речі, оптичні ілюзії, світ навколо себе та ін. [81, с. 92].

Концептуальна засада інтелектуальності, на нашу думку, характеризується тим, що людина застосовує інтелект для обробки наявної інформації, наприклад, з метою побудови або вдосконалення розуміння, позиції, стратегії, методу, правила, комбінації, відношення, пояснення, рішення, плану чи цілі. Потрібно також зазначити, що інтелект пов'язаний з іншими внутрішніми властивостями людини: такими як сприйняття, пам'ять, мова, уява, самосвідомість, самоконтроль, характер, володіння тілом, творчість, а особливо, інтуїція.

Другою концептуальною засадою, що входить до переліку позитивістсько-правових, є доповнюваність.

Доповнюваність – принцип, що пояснює можливість несуперечливого поєднання результатів зміни фізичних параметрів, при чому такі параметри тільки в сукупності можуть дати повне уявлення про об'єкт, який досліджується [164, с. 204].

Принцип доповнюваності, здебільшого, використовується у фізико-математичній науці, проте й у філософії права він посідає значне місце. Щодо нашого дослідження, то ми вважаємо, що доповнюваність тісно взаємодіє із спогляданням – як чинником, що формує інтуїтивне мислення правника. Саме взаємозв'язку цих двох категорій присвячено статтю А. Кахикало та І. Карівця «Значення принципу доповнюваності для переходу від пізнання до споглядання». В ній, зокрема, зазначається, що принцип доповнюваності або компліментарності був сформульований Н. Бором: отримання в експерименті інформації про одні фізичні величини, які описують мікрооб'єкт, обов'язково пов'язане з втратою інформації про деякі інші величини, що доповнюють дані. Найперше позитивне значення цього принципу полягало у тому, що наука вивчає не саму дійсність, а лише її модель. Тому закономірно виникла проблема того, чи можемо ми щось стверджувати про дійсність на основі лише її моделі, яка побудована засобами раціоналістичної, класичної науки і є складовою модельної парадигми. Можна припустити, що принцип доповнюваності став передвісником кризи класичної науки. У середовищі природознавців поступово почали розуміти, що необхідною є зміна логіки і методології наукового пізнання. На засадах принципу доповнюваності можна сформулювати цілісне розуміння дійсності, буття, і перші кроки до цього зроблено у галузі міждисциплінарної взаємодії. На межах сфер людського знання виникають нові дисципліни, проте вони не повинні призводити до його фрагментації. Уникнути цього можна завдяки принципу компліментарності, який легалізує існування доповнюваного знання, тобто такого, що за своєю природою «не є ні буквральними картинами, ані просто корисними видумками». Доповнюваність розкриває потенціал кожного окремого, суб'єктивного фрагмента нашої дійсності, водночас вона розкриває те, що поза сенсорним сприйняттям існує ще

один вимір реальності. Завдяки цьому можемо припустити, що особистий досвід пізнання має не менше значення, ніж факти: як для науки, так і для інших сфер людського пізнання [63, с. 106].

Отже, ми вважаємо, що доповнюваність – це поняття і регулятивний принцип, що являють собою простір повторення-заміщення неприсутнього, тобто коли у нашій свідомості не вистачає певних знань чи уявлень для прийняття правового рішення, ми використовуємо їм подібні.

Третьою позитивістсько-правовою засадою інтуїтивної культури юриста є системність. Розглянемо її детальніше.

Система (грецьк. *systema* – ціле, що склалося із частин, поєднання) – категорія, що характеризує об'єкт організований в якості цілого, де енергія зв'язку між елементами системи такого об'єкта перевищує енергію його зв'язку з елементами інших систем. Характеризуючи систему як таку, в широкому значенні, традиційно зазначають про єдність та цілісність взаємозв'язаних між собою елементів. Система включає такі терміни, як «зв'язок», «елемент», «ціле», «єдність», а також «структура» – схема зв'язку між елементами. Історично термін «система» виник в часи античності і характеризується в контексті філософських пошуків загальних принципів організації мислення і знання [34, с. 936].

Функціональна система інтуїтивно-почуттєвого відображення визначається як взаємодіюча і взаємообумовлена сукупність психологічних механізмів, пов'язаних єдиною функцією. Функціональна система інтуїтивно-почуттєвого відображення складається із взаємосполучень і взаємовпливових психологічних механізмів – емпатії, децентрації, рефлексії, антиципації, фасилітації, які утворюють нерозривне коло. Цілісність та нерозривність функціональної системи інтуїтивно-почуттєвого відображення забезпечується активністю та злагодженістю функціонування кожної із її складових систем. Сутність складових функціональної системи інтуїтивно-почуттєвого відображення описана у такий спосіб: співчуття через проникнення у внутрішній світ іншого (емпатія); відособлення для прийняття особистості іншого, його

погляду, індивідуально-психологічних особливостей (децентрація); розмірковування щодо власної особистості, особистості іншого, особливостей взаємодії (рефлексія); прогнозування характеру взаємодії, реакції партнерів, передбачення наслідків впливів (антиципація); сприяння актуалізації резервів особистісного росту, підвищенню енергії життєдіяльності інших, допомога (фасилітація) [120, с. 7-8].

Ми вважаємо, що системність – як концептуальна засада інтуїтивної культури юриста – дає нам можливість правильного, планомірного розташування, упорядкування у нашій свідомості комплектуючих інтуїтивного рішення.

Наступною позитивістсько-правовою концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста, в нашому дисертаційному дослідженні, є свобода – тобто можливість і потреба людини чинити відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Свобода – в найбільш загальному значенні – наявність можливості вибору, варіантів розвитку подій. Відсутність вибору, варіантів розвитку події рівносильні відсутності свободи.

Філософи трактують поняття «свобода» дуже широко, ця проблематика одна з найулюбленіших тем в історії людської культури. Свободу дуже важко обґрунтувати, оскільки вона сприймається природними умовами людського життя. Свобода виступає необхідною підставою існування, оскільки лише завдяки свободі Світ стає достовірним. Свобода присутня перш за все там, де є можливість самовизначення [113, с. 100-101].

Отже, можна дійти висновку, що в суспільних стосунках розрізняють два типи особистої (індивідуальної) свободи: 1) негативну свободу, коли зосереджуються на відсутності втручання з боку інших людей; 2) позитивна свобода, коли увага зосереджується на спроможності особи самостійно приймати рішення щодо вчинення власних дій. Іншими словами, позитивна свобода передбачає не свободу «від», а свободу «для» – свободу вести певний, передбачений особою спосіб життя.

На нашу думку, свобода є фундаментальною характеристикою людського існування, оскільки свобода – не те, чим володіють люди, а те, чим вони є за своєю суттю. Як універсальна характеристика людського буття свобода стосується здатності людини обирати своє буття та керувати ним і безпосередньо пов'язана з відчуттям залежності, відчуження та відповідальності, а тому як концептуальна засада повною мірою впливає на формування інтуїтивної культури юриста. Свобода – онтологічне поняття. Право повинно охороняти свободну волю людини, а не обмежувати її.

Ще однією із переліку позитивістсько-правових є концептуальна засада простоти.

Слід зазначити, що, відповідно до неї, в науці завжди необхідно прагнути до якнайбільш простішої концептуальної системи. Характеризуючи категорію простоти дослідники стикнулися із суттєвими труднощами. Пропонувалося вважати найпростішою ту теорію, яка самоочевидна, використовує найменшу кількість аксіом і правил доведення. Проте кожного разу, розглядаючи ту чи іншу систему за принципом простоти, виявлялася одна і та ж проблема: прагнення до простоти, як правило, призводить до втрати концептуальності. Таким чином, багато дослідників вважали теорію, що використовує ймовірний апарат, складною, а тому відмовлялися від неї. В такому випадку їм не вдавалося пояснити цілий комплекс актуальних проблем, пов'язаних з питаннями ризику та невизначеності. Т. зв. «прості» теорії лише на перший погляд легкі для розуміння. Під час детального розгляду виявляються наявні їх неоднозначності, двозначності та протиріччя [164, с. 204].

Проте вважаємо, що концептуальна засада простоти має місце в інтуїтивному слідуванні свідомості, адже в теорії навчання, так як і в науці в цілому, результат прийнятого рішення досягається не тільки завдяки принципу простоти, а й природі простоти, яка виражається науково-теоретичним проблемним рядом та послідовним науковим порядком.

Наступною концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста є наочність (символічність). Поєднання цих двох методологічних підходів дає

підстави інтерпретувати інтуїтивну культуру юриста як спосіб комплексного сприйняття правової реальності через наочне бачення і розкодування її символів, знаків, кодів.

Адже наочність – метод наукового дослідження, що полягає в активному, систематичному, планомірному і навмисному сприйнятті об'єктів, в результаті чого накопичуються знання про зовнішні сторони, властивості та відповідність досліджуваного об'єкта [34, с. 667].

Як зазначено у філософських словниках, символізм – це філософські концепції, побудовані на основі інтерпретації понять та символів як першооснови зв'язку буття, мислення, особистості і культури тощо.

Концептуальна засада наочності (символізму), на нашу думку, – це по суті принцип, відповідно до якого всі фізичні явища можуть та повинні бути представлені наочно. Таким чином, у процесі пізнання навколишньої дійсності беруть участь всі органи чуття людини. Тому концептуальна засада наочності виражає необхідність формування у юриста уявлень і понять на основі всіх чуттєвих, а навіть, і надчуттєвих сприйнятих предметів та явищ.

Ще однією концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста, якій слід приділити увагу, є концептуальна засада гуманізму.

Гуманізм (лат. *humanitas* – людяність) – світобачення антропоцентризму (характерного ще для роздумів і соціальної практики античності в працях Цицерона), стан естетично завершеної культурної та моральної еволюції індивіда [34, с. 256]. Гуманізм – світогляд, заснований на ставленні до людини як до найвищої цінності, що стоїть на захисті прав особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей [148, с. 182].

Гуманізм являє собою цілісну філософську систему, адептом якої у тій чи іншій мірі є кожна людина поза залежністю від її особистісних світоглядних переконань, адже немає людини, яка б не бажала, аби до неї відносились людяно (гуманно). Гуманістичні засади просякають увесь внутрішній світ кожної людини, адже він є невіддільним від людської сутності. Саме на гуманістичних засадах будується дружба, на них тримаються сімейні цінності й суспільство

узагалі. Загалом, гуманістична філософія справляє найбільший з-посеред усього розмаїття світоглядів вплив на людство загалом й на кожну людину зокрема, адже немає жодної тверезомислячої людини, яка б певною мірою не керувалась тими чи іншими гуманістичними засадами. Канон гуманістичної етики (загальнолюдських моральних засад) включає у себе альтруїзм, вдячність, великодушність, відвертість, відданість, вірність своїм обов'язкам, вірність у дружбі, вірність у сім'ї, героїзм, гостинність, готовність допомагати іншим, доброту, дружелюбність, дружність, завбачливість, законослухняність, колективізм, лагідність, милостивість, мужність, незворушність, необразливість, патріотизм, порядність, поступливість, пошану до батьків, правдивість, працьовитість, привітність, принциповість, пунктуальність, розважність, самовідданість, саможертвовність, співчутливість, справедливість, сумлінність, тактовність, твердість у правильних учинках, тепла прив'язаність у дружбі, товарицькість, уважність, увічливість, урівноваженість, чемність, чесність, шанобливість, щирість тощо [26, с. 412].

Отже, гуманізм – визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, утвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин. Як концептуальна засада інтуїтивної культури юриста гуманізм спонукає особу, під час прийняття певного правового рішення, до якнайчастішого застосування загальнолюдських моральних засад, чим, на нашу думку, є як природно-правові норми, так і позитивне право.

Восьмою позитивістсько-правовою концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста, за нашою схемою, є спостережливість.

Спостереження – дія, спрямована на бачення чого-небудь, звернення уваги на когось або на щось; стеження. Це також експериментальний метод, що полягає у дослідженні певних характеристик того чи іншого процесу та ставить собі за мету виявити його інваріантні ознаки без активного включення у сам процес. Спостереження може бути орієнтоване на реєстрацію актів поведінки і фізіологічних процесів. Через пряме спостереження за суб'єктом у певних правових ситуаціях збирається необхідна інформація [10, с. 119-120].

Спостереження – це вихідний елемент будь-якої пізнавальної діяльності. Його суть зводиться до цілеспрямованого, планомірного і відносно тривалого сприйняття будь-якого об'єкта, явища чи процесу. В результаті цього вивчення проводиться шляхом виділення і оцінки властивостей та характерних ознак об'єкта, явища, або процесу. Спостереження здійснюється у процесі розкриття і розслідування злочинів і є професійною ознакою слідчого. Спеціальні знання, якими володіють оперативний працівник, слідчий суддя, їх практичний досвід – загострюють уваги, роблять її більш спрямованою. Те, що не можуть розрізнити інші люди, спостерігаючи те чи інше явище чи предмет, розрізнить слідчий. З великої кількості і ознаки він відбере те, що стосується або має стосунок до розслідуваної справи [78, с. 31].

Ми вважаємо, що спостереження є однією з форм активного чуттєвого пізнання; воно є галуззю і водночас процесом одержання життєвого досвіду, а правник, до прикладу, суддя чи слідчий, передусім, приймаючи рішення, використовуючи інтуїцію, опирається на власний досвід.

Концептуальна засада справедливості – один із принципів суспільних наук, відповідно до якого цінності окремих людей повинні бути узгоджені безконфліктним способом [164, с. 210].

Термін «справедливість» часто ототожнюють із термінами «законність», «право», і це не дивно, тож проаналізуємо його значення в історичному екскурсі.

Від грецького *dike* («звичай», «право», «справедливість», «правосуддя», «судочинство») походить одне з центральних понять не тільки античної філософії, але й всієї європейської традиції – *dikaiosyne* («справедливість», «законність»). Принципового значення це поняття набуло тоді, коли властиві для античної культури філософсько-правові нотації слів з коренем *dik-*, завдяки перекладу Септуагінті давньоєврейських слів з коренем *sdq* («праведний»), утворили синтез з біблійною культурою. Ті життєві форми, які у Євангеліях проголошуються нормою для людини, суттєвим чином визначені через поняття *dikaiosyne*. Саме тому, що значення цього терміна утворилося шляхом поєднання греко-римської та юдейської культур, доволі важко перекласти його одним

словом. Синодальний переклад Біблії використовує слово «праведність», «праведний». Лютер передає цей термін через *die Gerechtigkeit*, що буквально перекладається як «справедливість». І в німецькому, і в українському слові «справедливість» ми однаково чуємо «право», «правий». Але в сучасному слововжитку, зазвичай, вживають поняття «праведний» і «справедливий», які для християнської традиції є тотожними саме через вищезазначене поєднання двох культур у просторі єдиної мови (грецької) і єдиного світогляду. Римський культурний світ додає до поняття «право», «справедливість» свої нюанси. Саме походження слова *jus, juris* (від нього – «юриспруденція», «юридичний», «юрист») встановити складно. Це слово означає також не тільки «право», але й «справедливість». Традиційно значення цього слова виводять з дієслова *jubeo, jussi, jussum, ere* – «наказувати», «приписувати», «веліти» тощо [13, с. 6-7].

Підсумовуючи зазначимо, що приймаючи рішення, правник, звичайно, повинен зважати лише на об'єктивні чинники, проте, так як людина є в певній мірі меркантильною істотою, вона часто, здебільшого не бажаючи того, підпадає під вплив суб'єктивних чинників, зацікавлених сторін. У такому випадку й годі говорити про справедливість такого рішення, його моральність та чесність. І тільки на підсвідомому, інтуїтивному рівні особа може відкинути все зайве, що заважає їй прийняти дійсно справедливе, а навіть, праведне рішення.

Останньою із запропонованих нами позитивістсько-правових засад інтуїтивної культури юриста є концептуальна засада відповідальності.

Принцип відповідальності – принцип всіх прагматичних наук, відповідно до яких люди керуючись прагматичними науками, їх цінним змістом повинні підсвідомо брати на себе обов'язок за своє та суспільне сприятливе майбутнє [164, с. 207].

Відповідальність означає спроможність правильно зрозуміти потреби інших людей як свої особисті. Людина тоді поводитися відповідально стосовно інших, коли поважає у них особистість. Бути відповідальними – означає розумне вміння керувати особистою поведінкою, не даючи волі ірраціональним пристрастям [85, с. 45].

Навіть для пересічного громадянина нашої держави відомо, що в українському законодавстві є декілька видів відповідальності: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна тощо, що тягне за собою різного роду санкції. Проте для правника – як особи з високим рівнем правової культури – найважливішою залишається моральна відповідальність. Адже від рішення представника владної структури часто залежить доля, а навіть, і життя людини, і в такому випадку, на відміну від відповідальності юридичної, за порушення власних ідеалів та уставлених моральних засад людину турбує сумління, совість. Таким чином правник, котрий на підсвідомому, тобто інтуїтивному рівні визначає для себе пріоритетність моральних чеснот, не може вчинити аморального вчинку.

Крім того, розглянемо природно-правові концептуальні засади інтуїтивної культури юриста.

Першою природно-правовою концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста, із зазначеного нами вище переліку, є засада метафізичності. Спробуємо дати їй наукове обґрунтування.

Походження терміна «метафізика» пов'язана з твором Аристотеля і подальшою долею його творчої спадщини після смерті. Помираючи, Аристотель залишив власну бібліотеку учневі Теофрасту. Вона містила, крім уже відомих творів інших філософів, і письмові роботи самого Аристотеля – приватні рукописи вчителя, які адресувалися вузькому колу учнів. Серед них і та група трактатів, які пізніше стануть відомими під назвою «Метафізика». В ході багатовікової історії ці рукописи декілька разів змінювали як своїх власників, так і місце знаходження. У результаті, вони були довірені Андроніку з Родосу і вибрані як зібрання творів. Він взявся систематизувати їх і ділити на групи, а коли впорядкував, то, опинившись перед групою чотирнадцятьох безіменних трактатів, вирішив дати їм назву Книги, які йдуть після фізики (*ta meta ta physika*). Ця назва, яка зродилася таким випадковим способом, достоту відповідала змістові книг: адже вони справді пояснювали дійсність, якість, досконалість, субстанції, сутність, які не зустрічаються або не пов'язані із

фізичним світом і перевершують його, тобто є метафізичними. Отже, назва «метафізика», яка була випадково надана групі його творів, справедливо перейшла до значення тієї частини філософії, що вивчає остаточні причини, основоположні вищі принципи речей [100, с. 7].

Метафізика – це «перша філософія», об'єктом якої є вічні, незмінні, універсальні принципи буття (переважно в Аристотеля і в епоху Середньовіччя), часто – синонім термінів «онтологія» або й «філософія», у Гегеля (і марксизмі) метафізика – це спосіб мислення, протилежний діалектиці: бачення світу як сукупності не зв'язаних між собою окремих незмінних сутностей і явищ [115, с. 125]. Тобто метафізика особи становить кульмінаційний момент усієї метафізики. Справді, вона вишукує універсальний принцип не заперечуючи одиничність сущого.

Підсумовуючи можемо стверджувати, що метод слідування у метафізиці особи, який запропонували ще Платон і Аристотель, залишається незмінним і в наш час. Це свого роду метод виключно розумової діяльності людини, що відображає не абстрактність у доведенні, а конкретне обґрунтування, і завдяки чітким принципам та загальноствановленим фактам, безумовно, призведе до логічно послідовних висновків.

Щоби охарактеризувати ірраціональність як наступну природно-правову концептуальну засаду інтуїтивної культури юриста, розглянемо спершу поняття «ірраціоналізм».

Ірраціоналізм (лат. *irrationalis* – несвідоме, нерозумне) – філософська позиція, яка стверджує неможливість розумового осягнення найважливіших питань людського буття і надає перевагу інтуїції, вірі, волі, тобто нерозумним або позарозумним чинникам свідомості, таке, що суперечить розуму або відкидає його [115, с. 102].

Ірраціональність, своєю чергою, – це дуже сильна характеристика переконання, набагато сильніша, ніж помилковість. Однак, коли йдеться про ірраціональні переконання, треба мати на увазі всіх без винятку суб'єктів моралі. Таким чином, ірраціональними переконаннями будуть називатися лише

ті, які сама особистість вважає такими, коли її знання та інтелектуальний розвиток достатні для розуміння і прийняття моральних норм [39].

Отже, на відміну від принципу метафізичності, який базується на суто розумовій діяльності людини, що слугує прийняттю інтуїтивного рішення, принцип ірраціональності, в інтуїтивному сприйнятті, полягає у запереченні можливості обґрунтованого знання, протиставленні йому віри, інстинкту, чуттєвості. Для ірраціональності характерним є твердження, що всяка моральна ситуація і ставлення кожного індивіда по відношенню до неї є своєрідним. На основі цього робиться висновок, що неможливо сформулювати загальні принципи моралі, тим більше обґрунтувати їх за допомогою лише раціонального мислення чи науки.

Щодо концептуальної засади онтологічності, то, на нашу думку, спершу потрібно визначити зміст поняття онтологія, і аж тоді спробувати охарактеризувати її.

Термін «онтологія» в перекладі з грецької мови («онтос» – суще, буття, «логос» – поняття, розум, слово) означає вчення про буття. Термін «онтологія» вперше з'явився у філософському лексиконі у Р. Гокленіуса (1613 р.) для підкреслення тільки буттєвого змісту «метафізики», яка в ряді трактовок зберегла різноманітні елементи гносеології. У подальшому вживанні у XVIII ст. терміни «онтологія» і «метафізика» нерідко перетинались. Але до середини XIX ст. вони розходяться, здебільшого, через деактуалізацію поняття «метафізика» [132, с. 78].

Онтологія – філософське вчення про буття; найпершими питання онтології є питання про те, яким та як є буття. Історично роль онтології виконували в певні часи фізика, натурфілософія, оскільки термін «онтологія» з'явився лише наприкінці XVI ст. У більшості сучасних філософських напрямів онтологія постає найпершою складовою будь-якої філософії, проте історичний розвиток онтології не був простим: після її всезагального визнання в епохи Середньовіччя, Відродження та Нового часу поширюється негативне до неї ставлення на тій підставі, що буття як таке не піддається реальним фіксаціям та

вивченню. Реабілітація онтології відбувається у ХХ ст., коли вона подається як неодмінний горизонт усякого суцього та те останнє, про що можна запитувати. [115, с. 149-150].

Пізнавати буття – найприродніша дія нашого пізнання. Розум є властивістю буття, його виявом, логічним і розумовим опануванням. Отже, усі філософи справедливо стверджують, що головна ідея, яку формує наш розум, це ідея буття. Це інтуїтивно сприйняте поняття, навіть якщо воно не є ясною і вичерпною інтуїцією, адже нечітким є саме інтуїтивне бачення речі, яку видно здалеку і яку важко з ясністю відрізнити за своєю природою. Воно полягає у спонтанному вияві заплутаного якимсь способом буття у якості або чуттєвих речах, які подаються нашому розуму замаскованими під інші предмети досвіду і водночас вирізнені (диверсифіковані) у кожному з них [100, с. 71].

Таким чином, юрист, перш ніж прийняти конкретне рішення у своїй професійній діяльності, змушений визначити онтологічну причину девіантної поведінки правопорушника, після чого, перемістившись у природно-правовий простір, призначити адекватну міру покарання.

Четвертою природно-правовою концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста в нашій роботі зазначено засаду синергетичності. Розглянемо її розпочинаючи із тлумачення терміна «синергетика».

Синергетика (грец. *sinergeia* – спільна діяльність) – один із провідних напрямків сучасної науки, репрезентує собою природно-науковий вектор розвитку теорії нелінійних динамік у сучасній культурі [34, с. 925].

Синергетика – науковий напрям, який досліджує процеси самоорганізації природних, соціальних і когнітивних систем [139, с. 7].

Із світоглядного погляду синергетику іноді позиціонують як «глобальний еволюціонізм» або «універсальну теорію еволюції», що дає єдину основу для опису механізмів виникнення будь-яких новацій подібно до того, як колись кібернетика визначалася як «універсальна теорія управління», однаково придатна для опису будь-яких операцій регулювання та оптимізації: у природі, в техніці, в суспільстві і т. п., і т. д. [27].

Отже, для інтуїтивного сприйняття, основне завдання синергетики – це визначення структури, що виникає в результаті багатоваріантної і неоднозначної можливості поведінки, або багатофакторності середовища, яке не деградує до стандартного для замкнених систем всередині, а розвивається внаслідок відкритості, припливу енергії ззовні, нелінійності внутрішніх процесів, тощо. Цей феномен трактується синергетикою як загальний механізм, що спостерігається в природі як напрям еволюції: від елементарного та примітивного – до складеного і більш вдосконаленого.

Наступною природно-правовою концептуальною засадою інтуїтивної культури юриста, якій ми хочемо приділити увагу, є засада підсвідомості. Для початку з'ясуємо дефініцію підсвідомого.

Підсвідоме – психічні процеси (елементи психіки), які утворилися за участю свідомості, проте перейшли в прихований, автоматичний режим виконання; людина їх не усвідомлює, однак вони впливають на хід і характер процесів усвідомленого мислення [115, с. 155].

На нашу думку, характеризувати підсвідоме необхідно в порівнянні із свідомим так само, як надприродне з природним.

Свідомість нормальної людини в основному спрямована на моделювання необхідної поведінки в суспільстві. Її багатоманітність забезпечує розвиток особистості у всіх сферах суспільного життя.

Підсвідомість, своєю чергою, є вищим видом свідомості. Тобто все те, що ми не можемо пояснити, охарактеризувати за допомогою «здорового глузду», що впливає не зі сталого порядку речей, – і є результатом підсвідомої діяльності людини, до прикладу, прийняття інтуїтивного рішення.

Креативність – як концептуальна засада інтуїтивної культури юриста є не менш важливою у структурі нашого дисертаційного дослідження.

А отже, креативність (від англ. *create* – створювати, англ. *creative* – творчий) – творчі здібності індивіда, що характеризуються готовністю до створення принципово нових ідей, які відхиляються від традиційних або прийнятих схем мислення і входять в структуру обдарованості як незалежний

фактор, а також здатність вирішувати проблеми, що виникають всередині статичних систем. На думку Еліса Пола Торренса, креативність включає в себе підвищену чутливість до проблем, до дефіциту або суперечливості знань, дії за визначенням цих проблем, з пошуку їх рішень на основі висування гіпотез, з перевірки і зміни гіпотез, з формулювання результату рішення [186].

Виходячи з описаного можемо зазначити, що креативність напряду впливає на інтуїтивне рішення правника, адже саме завдяки креативності проявляється кмітливість – здатність досягати мети, знаходити вихід із здавалося б безвихідної ситуації використовуючи обстановку, предмети й обставини незвичайним чином. Знаходити нестандартне і дотепне рішення проблеми. Причому, як правило, мізерними і неспеціалізованими інструментами, ресурсами, не прикладаючи надзвичайних зусиль [89, с. 124].

Щоби розкрити зміст адекватного моделювання ситуації – як природно-правової концептуальної засади інтуїтивної культури юриста, слід спершу розглянути такі поняття, як «модель» та «моделювання».

Модель – аналог якоїсь речі або процесу, що покликаний відтворити ті їх якості, які вивчаються, але внаслідок різних причин не можуть досліджуватись на самих автентичних об'єктах. Моделювання може бути натурним, математичним, функціональним, системним, інформаційним та ін. [115, с. 133].

Моделювання – процес дослідження об'єктів на основі їх моделей. Моделювання починається там, де має місце методологічне мислення, здійснюється організація усвідомлення знання про світ. Методологічне проектування типів моделей і процесів моделювання – завершальний етап відповідної філософсько-правової діяльності [34, с. 649].

Характеризуючи адекватність (рівність, відповідність) як природно-правову концептуальну засаду інтуїтивної культури юриста зазначимо, що моделювання ситуації під час прийняття інтуїтивного рішення юристом відіграє чи не найважливішу роль, адже спонтанність прийняття такого рішення, яке людина переважно пояснити не може, якраз і формується на основі попереднього досвіду вирішення аналогічних завдань, мимовільного

підставлення у підсвідомості необхідних у певній ситуації конкретних знань. У публічному Європейському праві чимось схожим є правовий прецедент – як письмове, або усне рішення судового чи адміністративного органу, що стало взірцем під час вирішення аналогічних справ.

Врешті-решт, ми підійшли до поняття «конваріантна аналогія». Спробуємо дати йому правовий аналіз як концептуальної засади інтуїтивної культури юриста.

Аналіз наукових джерел дав нам змогу визначити, що це поняття є дуже схожим до процесу природного відбору – геніальні механізми формуються як взаємна варіантна зміна структур в аналогічних ситуаціях.

Безперечним є той факт, що в основі всього природно-правового лежить саме природний відбір – і щодо живих організмів, і щодо всього світового порядку речей. Людина ж, як найрозумніша біологічна істота, за своєю суттю, керується зазначеним вище принципом і щодо своєї професійної діяльності в т. ч. Тобто рішення, яке ми витребуємо із власної свідомості, а можливо, й підсвідомості, не задумуючись, – і є ніщо інше як результат природного відбору.

Отже, встановивши поняття концептуальних засад – як основоположної істини, закону, що лежить в основі інших істин, положення, основного правила, установки для будь-якої діяльності, норми поведінки, зрештою імперативу, поділивши їх на природно-правові та позитивно-правові, ми спробували здійснити їх аналіз впливу на формування інтуїтивної культури юриста.

Всебічність досліджуваного нами питання є досить відносною, адже в ідеалі, звичайно, було б бажано знайти таку концептуальну засаду, яка б дійсно містила в собі підставу для всього існуючого, на наш погляд, вона повинна володіти найповнішою внутрішньою єдністю і найбільшою повнотою змісту, та це, на жаль, поки що не вдавалося жодному із філософів права.

На нашу думку, основними психологічними характеристиками інтуїтивної культури юриста є здогад, кмітливість, спонтанність, проникливість, пильність.

Щоб дати визначення функціональної особливості, перш за все необхідно охарактеризувати поняття «функціональний», «особливість», «функція».

Функціональний – пов’язаний з виконанням певної функції, залежний від діяльності, призначення, а не від структури, будови [18, с. 115]. Функція (лат. *function* – звершення, виконання) – 1. Діяльність, обов’язок, робота, зовнішній прояв властивостей певного об’єкта в рамках певної системи відносин, до якої він належить (наприклад, функція органів відчуття, функція грошей). 2. Вид зв’язку між об’єктами, коли зміна одного з них призводить до зміни іншого, при цьому другий об’єкт також називається функцією першого. У різних галузях знання застосовуються, як правило, обидва поняття функції. Так, у соціології можна говорити, з одного боку, про функцію якого-небудь соціального інституту (наприклад, родини, держави) у суспільстві, а з іншого – про деяке соціальне явище як функцію іншого явища (наприклад, про злочинність як функцію економічного становища); у лінгвістиці – призначення, роль (іноді і значення) мовної одиниці або елемента мовної структури, у біології – специфічна діяльність тваринного або рослинного організму [34, с. 1173].

Інтуїтивно функція – це певне «правило», або «перетворення», яке зіставляє унікальне вихідне значення кожному вхідному значенню. Наприклад, в кожної особи є улюблений колір (блакитний, помаранчевий, білий тощо). Улюблений колір є «функцією особи», тобто, скажімо, в одній людини улюбленим є помаранчевий, а в іншій – блакитний. Отже, вхідним значенням тут є особа, вихідним – улюблений колір. Або, наприклад, час, необхідний камінцю, кинутому з певної висоти, щоби досягнути землі, залежить від цієї висоти, яка тут виступає як вхідне значення, а час, протягом якого камінець знаходиться в польоті – в якості вихідного значення. «Правило», яке визначає функцію, може бути задане формулою, певним співвідношенням або просто таблицею, в якій перелічені всі можливі комбінації вхідних та вихідних значень. Найважливішою ознакою звичайної функції є те, що вона завжди продукує однаковий результат на подане вхідне значення. Вхідне значення часто називають аргументом функції, вихідне – значенням функції.

У юридичній науці термін «функція» вживається головним чином для характеристики соціальної ролі держави і права. Оскільки цей термін

багатозначний, то він характеризує будь-яку динамічну структуру, що зумовлюється специфікою пізнавальних завдань тих наук, в яких використовується цей термін. Але так чи інакше в більшості випадків з функцією пов'язується цілеспрямований вплив системи (структури, цілого) на певні сфери зовнішнього середовища. Майже столітній досвід активного дослідження функцій права на сьогодні не дозволяє констатувати єдність поглядів на цю проблему. Якщо синтезувати численні точки зору з цього питання, то під функціями треба розуміти соціальне призначення права або напрями правового впливу на суспільні відносини, або те й інше разом [133, с. 55].

Отже, функціональні особливості – це роль, яка виконується суб'єктом або об'єктом у певній сфері діяльності. Можна сказати, що це функція: тобто, за що відповідає суб'єкт або об'єкт у певному випадку. Зважаючи на відсутність єдності щодо розуміння поняття «функція права» та її характеристики, неможливо навіть приблизно охарактеризувати поняття та види функцій інтуїтивної культури юриста, адже цій проблематиці практично жоден з сучасних науковців не приділяв уваги. Деякі види функцій інтуїтивної культури юриста розглянув професор С. Сливка.

Відповідно до його твердження функціями інтуїтивної культури юриста будуть: формування його інтелектуальної культури; заперечення раціоналістичним підходам у вирішенні правових завдань; недопущення схематичного і стереотипного пізнання правового явища; заперечення методологічного сприйняття природного права; формування природно усвідомленого правового інституту [141, с. 59].

Функціональні особливості, як і концептуальні засади, в науковій літературі класифікують по різному, при чому головним критерієм класифікації також виступає першочерговість її використання. В нашому випадку ми не будемо відходити від класичної схеми характеристики, тому функції інтуїтивної культури юриста розділимо на основні та додаткові.

Окрім функцій, що їх запропонував С. Сливка, – а саме формування інтелектуальної культури юриста; заперечення раціоналістичним підходам у вирішенні правових завдань; недопущення схематичного і стереотипного пізнання правового явища; заперечення методологічного сприйняття природного права, – які ми відносимо до основних функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста, вважаємо за необхідне доповнити їх ще й такими, як комунікативна та пізнавальна.

До додаткових функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста ми віднесли такі: новоутворювальності, індивідуального підходу, оцінювальності та регулятивності.

Спробуємо детальніше охарактеризувати функціональні особливості інтуїтивної культури юриста, при чому будемо відштовхуватися від запропонованих нами її концептуальних засад.

Першою основною функціональною особливістю інтуїтивної культури юриста в нашому дисертаційному дослідженні виступає формування його інтелектуальної культури. Отже, здійснимо її наукове обґрунтування.

В більшості наукових праць філософсько-правового спрямування, спостерігається часте порівняння, а інколи, й ототожнення понять інтелекту та інтуїції.

Як вже зазначалося, що, на нашу думку, ототожнювати їх не можна, адже інтуїція – не просто один із видів інтелектуального пізнання, а його вищий вид.

Як зазначає професор С. Сливка, інтелектуальна культура – це ступінь процесу пізнання правової дійсності, здатність правника приймати законні, справедливі рішення, а також його ставлення до законів Всесвіту [136, с. 180].

Людина як найрозумніша істота у Світі наділена, від природи, на відміну від інших живих організмів, особливим даром – мислити, а вже у яке русло це мислення буде спрямоване – залежить від самої людини. Чи це буде моральний, культурний вибір, відповідно до законів природи, чи це буде здійснення різного роду девіацій (гріхів), в результаті чого і порушується баланс у Всесвіті.

В такому разі завдання інтелекту якраз і полягає у недопущенні порушення нормальної правосвідомості, виступає свого роду фільтром для поганих вчинків.

Таким чином, формування інтелектуальної культури юриста це одна з основних функціональних особливостей не тільки для інтуїтивної культури правника, а й для розвитку особистості в цілому. Вона дає правознавцю змогу підвищувати правову освіту, правову свідомість, а зрештою, і суспільну свідомість в цілому.

Розглянемо другу функціональну особливість інтуїтивної культури юриста із переліку основних, а саме заперечення раціоналістичним підходам у вирішенні правових завдань.

Раціональність – одне із вихідних понять сучасної епістемології. В наш час проводять розмежування класичного та некласичного (або посткласичного) типів раціональності. Раціональність в класичному мисленні перш за все та переважно – це логічно послідовне, неперервне, вивідне на основі лінійної залежності мислення, добре узгоджене на внутрішніх та зовнішніх зв'язках знання, економне мислення, мисленні стандарти або алгоритми, що є зручними для використання та визнаними як обов'язкові. Некласичне та посткласичне мислення відкидає лінійну залежність у розгортанні думки, визнає взаємну доповнюваність відмінних між собою елементів знання або способів мислення, сповідує пізнавальний та методологічний плюралізм [115, с. 173].

Раціональність передусім слід пов'язувати з думками, які наділені розумністю, доцільністю, ясністю, виразністю. Раціоналіст хоче бачити світ відповідно до сталих законів, випереджає всі свої дії, здійснює їх апробацію в розумовому, ідеальному плані. Звідси випливає, що раціональним може бути не будь-яке конструювання ідеальних об'єктів, не будь-яке створення ідеальних світів, але лише те, які відповідає певним параметрам, критеріям, вимогам.

Зазначивши ірраціональність як принцип інтуїтивної культури юриста, ми мали на меті якраз і показати, що будь-яке рішення, котре базується на

трансформації реальної ситуації в ідеальний об'єкт, різного роду експериментах чи аналогіях не є суміжним із інтуїтивним мисленням.

У вирішенні правових завдань раціональність ототожнюється із доцільністю, автентичністю, в той час, коли інтуїція та такі похідні її прояви, як уява, фантазія завжди вважалися ірраціональним осягненням світу.

Наступною основною функціональною особливістю інтуїтивної культури юриста є недопущення схематичного і стереотипного пізнання правового явища. Розглядаючи цю функціональну особливість, вважаємо за необхідне відштовхуватися від синергетики – як основи еволюції.

Швидкоплинний розвиток науки і техніки в теперішній час зумовлює здійснювати пошук новітніх технологій, модернізацію та інтеграцію предметів та явищ, що нас оточують, так би мовити рухатися в ногу з часом.

Саме цими завданнями, на нашу думку, покликана займатися синергетика – наука про самоорганізацію фізичних, біологічних та соціальних систем, про універсальні закони еволюції.

Отже, зважаючи на те, що основним завданням синергетики для інтуїтивного сприйняття є визначення структури, що виникає в результаті багатоваріантної і неоднозначної поведінки або багатофакторності середовища, яке не деградує до стандартного для замкнених систем всередині, а розвивається внаслідок відкритості, припливу енергії ззовні, природно припустити, що в єдиній Природі повинні дотримуватися єдині закони еволюції. Синергетика покликана сформулювати ці закони, не допустити схематичного і стереотипного пізнання правового явища.

Заперечення методологічного сприйняття природного права – як наступну із переліку основних функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста – можна охарактеризувати лише пригадавши поняття природного права.

Природне (натуральне, позадержавне) право, його зміст, онтологія, гносеологія, аксіологія та логіка дії у правовому просторі – об'єкт дослідження філософії права. Учення про природне право пов'язують з тим, що людина має

усвідомлювати сенс життя, сприймати ідеї про душу, дбати про правомірну поведінку [137, с. 3].

Заперечення методологічного сприйняття природного права як головного, вищого правила поведінки інтуїтивна культура юриста, на нашу думку, здійснює за допомогою метафізики. Адже саме метафізика, відповідно до Аристотелівського твердження, досліджуючи дійсність, якість, досконалість, субстанції, сутності, які не зустрічаються або не пов'язані із фізичним світом і перевершують його, не потребує методологічного аналізу.

П'ятою основною функціональною особливістю інтуїтивної культури юриста в нашій роботі зазначена комунікативність. Спробуємо її охарактеризувати.

Місце особи в суспільстві визначається певними чинниками, такими як інтелектуальний розвиток, соціальний статус тощо.

В той же час, усім відомо, що людина без спілкування приречена на самотність. За допомогою спілкування люди обмінюються певною інформацією, а явище, яке відповідає за цей процес, називається комунікацією.

Комунікація – ключове поняття теорії та практики правління, насамперед це одна із форм взаємодії людей у процесі спілкування (дехто з теоретиків навіть ототожнює комунікацію і спілкування, але комунікація – інформаційний аспект спілкування). Загалом, це процес передачі емоційного та інтелектуального змісту. Необхідно також враховувати, що комунікація можлива тільки тоді, коли комуніканти розуміють один одного, тобто в них є спільний соціальний досвід, коли вони розмовляють однією мовою тощо [10, с. 56].

Одним із яскравих прикладів прояву комунікативної функціональної особливості інтуїтивної культури юриста є т. зв. метод мозкової атаки.

Підсумовуючи зазначимо, що юрист у своїй професійній діяльності чи не найбільше потребує комунікації, в т. ч. і під час прийняття певного рішення шляхом інтуїтивного умовиведення. Відомості, які закладені у підсвідомості, що формувалися там протягом певного періоду із фрагментальних частин, за

допомогою принципу доповнювальності в кінцевому результаті дають нам повну, необхідну в конкретній ситуації інформацію.

Останньою основною функціональною особливістю інтуїтивної культури юриста ми наводимо пізнання.

Також вважаємо, що ця функціональна особливість породжується завдяки діяльності таких двох концептуальних засад інтуїтивної культури юриста, які ми розглядали раніше, як наглядність та спостережливність.

Пізнання – фундаментальна особливість людського відношення до дійсності, здатність людини, зумовлена тим, що між людиною та світом не існує злиття: вона живе і діє як людина не стільки на основі вроджених інстинктів, скільки на основі своєї здібності за допомогою інтелекту (свідомості) виділяти певні явища із світової цілісності та переводити їх в елементи своєї життєдіяльності, – ця здібність і є пізнанням. В загальних рисах це специфічно людський спосіб взаємин із світом, що базується на здатності людської свідомості вибудовувати інтелектуальні аналоги й подоби дійсності та підпорядковувати їм в подальшому свої дії і наміри. Пізнання включає у свій зміст три невід’ємні складові: 1) образи, уявлення, знання, інформацію (умовно відповідає на питання «Що?»); 2) активність та дії, спрямовані на отримання знань («Як?»); 3) кінцеві смислові орієнтири щодо спрямованості та можливостей пізнання («Задля чого?»). Підкреслюючи провідну роль свідомості у здійсненні пізнання, не слід його повністю розчиняти у свідомих актах: пізнання постає синтезом людських чуттєвих вражень із бажаннями і вольовими діями, з емоціями та інтуїтивним схопленням реальності, з особистими людськими особливостями та рисами характеру. Тому в більш широкому плані пізнання постає специфічно людським, індивідуалізованим способом опанування дійсністю, що розгортається у діапазоні побудови високоабстрактних конструювань та чуттєво-емоційного входження в інтимні зв’язки з дійсністю [115, с. 155-156].

Підводячи підсумок, можемо стверджувати, що за допомогою пізнання ми не тільки насичуємо свій мозок різного роду інформацією, яка потім слугує

прийняттю інтуїтивного рішення, ми й вивчаємо навколишній світ в цілому, а це вже не що інше, як прояви онтології.

Перейдемо до характеристики додаткових функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста.

Першою додатковою функціональною особливістю інтуїтивної культури юриста в нашому дисертаційному дослідженні ми зазначаємо функціональну особливість новоутворювальності. Спробуємо дати їй науково-обґрунтований аналіз.

На перший погляд, інтуїтивне рішення є певною мірою взірцевим для вирішення у майбутньому подібних ситуацій. Проте, це не так, адже кожна життєва ситуація, якою би вона не була схожою, все одно не буде ідентичною попередній.

Підсумовуючи зазначимо, що видозмінність життєвої ситуації залежить від багатьох чинників (пори доби, місця перебігу подій, оточуючих людей та ін.), своєю чергою на прийняття рішення впливає стан здоров'я, настроїв, стан освіченості людини тощо. Саме тому новоутворювальність як функціональна особливість інтуїтивної культури юриста напряму пов'язана із креативністю (одна із запропонованих нами природно-правових концептуальних засад інтуїтивної культури юриста), тобто нестандартністю, непередбачуваністю прийняття кожного окремого рішення.

Наступною функціональною особливістю інтуїтивної культури юриста, на нашу думку, буде функціональна особливість індивідуального підходу. Проте, якщо новоутворювальність впливає більше на результат мислинневої діяльності в цілому, тобто на кінцеве рішення, то своєю чергою індивідуальний підхід більшою мірою стосується власне процесу знаходження такого рішення, у цьому випадку юрист використовує адекватне моделювання та проектування ситуації – його ми теж визначаємо як одну із концептуальних засад інтуїтивної культури юриста.

Що стосується оцінювальної функціональної особливості інтуїтивної культури юриста, маємо на меті зазначити, що всі процеси мислення, навчання,

порівняння, систематизації і т.ін. зводяться в кінцевому результаті до підставлення накопичених знань під певну оцінку. Підсвідомість людини, оцінюючи конкретну інформацію, або поглинає її, якщо вона цінна, або відкидає, фільтрує, якщо вона не становить жодного інтересу. Уся ж цінна закарбована інформація в сукупності, комбінуючись і формує на перший погляд несподіване, миттєве, і ймовірно, правильне вирішення задачі, яке в кінцевому результаті ми і називаємо інтуїтивним.

І нарешті, функціональна особливість регулятивності – як остання із переліку додаткових, – здається притаманна всім наукам, предметам і явищам. Ми вважаємо, що не буде виключенням й інтуїтивна культура юриста. Виконуючи свої службові повноваження, правник, безперечно, регулює певні суспільні відносини, приймає відповідні рішення, і нерідко, інтуїтивно. Та регулятивність не слід розглядати лише як зовнішній прояв діяльності юриста в повсякденному житті. Цінність регулятивності є не менш важливою у підсвідомій діяльності особистості, що за правильного сортування знань та навичок і призводить до інтуїтивного рішення.

Таким чином, перелік функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста, наведений вище, не є вичерпним. Проведення паралельного зв'язку із концептуальними засадами дав нам змогу здійснити їх характеристику у природно-правовому просторі, розкрити основні і загальні закономірності функціонування та розвитку як інтуїтивної культури юриста, так і філософії права в цілому.

Отже, концептуальні засади інтуїтивної культури юриста поділяються на позитивістсько-правові та природно-правові. До позитивістсько-правових концептуальних засад слід віднести: інтелектуальність, доповнюваність, системність, свободу, простоту, наочність (символізм), гуманізм, спостережливість, справедливість, відповідальність. Своєю чергою, природно-правовими концептуальними засадами інтуїтивної культури юриста є: метафізичність, ірраціональність, онтологічність, синергетичність підсвідомості, креативність адекватного моделювання ситуації, конваріантної аналогії.

Функціональні особливості інтуїтивної культури юриста діляться на основні та додаткові. До основних функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста належать комунікативна та пізнавальна. До додаткових функціональних особливостей інтуїтивної культури юриста відносяться: новоутворювальна, індивідуальний підхід, оцінювальна та регулятивна.

Висновки до другого розділу

Інтуїція виступає і як абстрактна категорія (феномен), яку неможливо матеріалізувати, і як інтелектуальна діяльність у підсвідомій зоні головного мозку людини – діяльність свідомої, дієздатної людини, що базується на розумі; у природно-правовому просторі – тобто у просторі рівності усіх людей та гармонії людини з природою, при встановленні швидкого, і ймовірно, правильного рішення у конкретній життєвій ситуації – ймовірність правильного рішення здебільшого не впливає на швидкість його прийняття, і навпаки, а залежить лише від правильності застосування інтуїтивного мислення; перебування з надприродним правом можна трактувати як можливість віднесення інтуїції до надприродно-правового простору.

До факторів формування інтуїтивної культури юриста відносяться: гени індивідуума; родинне виховання; сімейний мікроклімат; навколишнє оточення; школа та дошкільні навчальні заклади; навчальні заклади II-IV рівнів акредитації; професійна діяльність; самоосвіта, розум (інтелект) та ін. Зокрема:

– У родинному вихованні здійснюється процес прищеплення любові (як правило, в дитячому віці) – до основоположних, природно-правових чинників життєдіяльності в цілому та конкретно за напрямом родової діяльності батьків, що в подальшому відіграє вирішальну роль у розвитку інтуїції. У сімейному мікрокліматі формуються відносини між членами сім'ї, у якому всі члени сім'ї інтуїтивно взаємовпливають один на одного. У процесі життєдіяльності

психофізіологічні дані кожного з них уподібнюються, в результаті чого часто їхнє спілкування вже не потребує вербального забарвлення.

– Провідними цінностями шкільного та дошкільного виховання повинні стати не засвоєння норм поведінки і вмінь (позитивістсько-правові вимоги суспільства), а гуманність взаємовідносин, свобода прояву власного Я, культивування індивідуальності, усвідомлена правова культура поведінки, творче самовираження – головні природно-правові засади у формуванні інтуїтивної культури правника. Знання, які людина отримує не «силоміць», а за власним бажанням, цікавістю, набагато краще закарбовуються у свідомості, є більш затребуваними, і в результаті, якісніше вплинуть на інтуїтивні можливості особи правника.

– Розум, на відміну від інтелекту, який ми можемо розвивати, більшою мірою відноситься до свідомої діяльності людини. Інтелект більше характеризує підсвідомість, без якої не відбувається вирішення проблеми, тому він найбільше характеризує ступінь інтуїтивної культури.

Інтуїтивна культура юриста ділиться на два основних види: внутрішню (природні задатки) та зовнішню (професійна соціалізація). Зовнішні, своєю чергою, можна поділити на пасивні (вплив середовища на особу правника) та активні (процес навчання юриста).

Концептуальні засади – це першооснови інтуїтивної культури юриста, першопочатки у системі, відповідно до яких необхідно діяти в тій чи іншій ситуації, тобто це не що інше, як принципи, тільки у більш широкому значенні. Вони поділяються на позитивно-правові та природно-правові.

До позитивістсько-правових концептуальних засад інтуїтивної культури юриста відносять: інтелектуальність; доповнюваність; системність; свободу; простоту; наочність; гуманізм; спостережливість; справедливість; відповідальність.

Природно-правовими концептуальними засадами інтуїтивної культури юриста є: метафізичність; ірраціональність; онтологічність; синергетичність;

підсвідомість; креативність; адекватне моделювання ситуації; конваріантна аналогія.

Функціональні особливості інтуїтивної культури юриста – роль, функція, яку виконує інтуїція юриста. Вони діляться на основні (комунікативні та пізнавальні) та додаткові (новоутворювальні, індивідуального підходу, оцінювальні та регулятивні).

РОЗДІЛ 3

ІНТУЇТИВНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ПРОЕКЦІЇ

3.1. Прояви імперативу моралі в інтуїтивній культурі юриста

Будучи істотою суспільною, людина не може не підкорятися певним правилам. Це – необхідна умова виживання людського роду, цілісності суспільства, стійкості його розвитку. Водночас встановлені правила або норми покликані захистити інтереси і гідність кожної окремої людини. Найважливішими є норми моралі. Мораль – це система норм, правил, що регулюють спілкування і поведінку людей, що забезпечують єдність суспільних і особистих інтересів. Крім прямих норм поведінки, мораль також включає ідеали, цінності, категорії [15, с. 320-321].

Ідеал – це досконалість, вища мета людського прагнення, уявлення про вищі моральні вимоги, про найбільш піднесене в людині. Ці уявлення про краще, цінне і величне деякі вчені називають «моделюванням бажаного майбутнього», яке відповідає інтересам і потребам людини. Цінності – це те, що найдорожче, святе як для однієї людини, так і для всього людства. Коли мова йде про негативне ставлення людей до тих чи інших явищ, про те, що ними відкидається, нерідко використовуються терміни «антицінності» або «негативні цінності». Цінності відображають ставлення людини до дійсності, до інших людей, до самого себе. Відносини ці можуть бути різними в різних культурах і у різних народів або соціальних груп [15, с. 325].

На основі цінностей, які люди приймають і сповідують, будуються людські відносини, визначаються пріоритети, висуваються цілі діяльності. Цінності можуть бути правовими, політичними, релігійними, художніми, професійними, моральними. Найважливіші моральні цінності становлять

систему ціннісно-моральної орієнтації людини, нерозривно пов'язану з категоріями моралі. Моральні категорії носять біполярний характер, наприклад, добро і зло [183, с. 253].

Категорія «добро», своєю чергою, також служить системоутворюючим початком моральних понять. Етична традиція свідчить: «Все, що вважається моральним, морально належним, є добром». У понятті «зло» сконцентровано збірне значення аморального, що протистоїть морально-цінному. Поряд з поняттям «добро» згадується і поняття «добродесність», що служить узагальненою характеристикою позитивних моральних якостей особистості. Добродесна людина – це активно діюча, моральна особистість. Протилежним поняттю «чеснота» є поняття «порок» [183, с. 254].

Також однією з найважливіших моральних категорій є совість. На нашу думку, совість – це здатність особистості пізнавати етичні цінності і керуватися ними у всіх життєвих ситуаціях, самостійно формулювати свої моральні обов'язки, здійснювати моральний самоконтроль, усвідомлювати свій обов'язок перед іншими людьми. Зрештою, моральні основи не закладені в людині від народження, а формуються в сім'ї, в процесі спілкування з іншими людьми, в період навчання і виховання в школі, під час сприйняття пам'яток світової культури, які дозволяють як долучитися до вже досягнутого рівня моральної свідомості, так і сформувати у себе на основі самовиховання власні моральні цінності. Не останнє місце при цьому займає і самовиховання особистості. Здатність відчувати, розуміти, творити добро, розпізнавати зло, бути стійким і непримиреним до нього – особливі моральні якості особистості, які людина не може отримати готовими від оточуючих, а повинна виробити самостійно.

На думку М. Юрія, самовиховання у сфері моральності – це перш за все самоконтроль, пред'явлення високих вимог до самого себе з усіх видів своєї діяльності. Утвердженню моральності у свідомості, діяльності кожної людини сприяє багаторазова реалізація позитивних моральних норм кожною особистістю, або, інакше кажучи, досвід творення добрих справ. Якщо така багаторазовість відсутня, то, як показують дослідження, «псується» й «іржавіє»

механізм морального розвитку, підривається така необхідна для діяльності здатність особистості приймати самостійні моральні рішення, її здатність покладатися на себе і відповідати за себе [183, с. 257]. Фактично, мораль виглядає як сукупність деяких правил поведінки по відношенню до інших людей, до суспільства, до самого себе. У будь-якому випадку, вони формулюються у наказовому способі – «будь таким» або «не роби того», вказуючи не на те, що є, а не на те, що має бути і яким має бути. Властивість моралі «вимагати» певної поведінки називається імперативністю. Тому мораль прямує від найпростіших правил до узагальнених (роби по відношенню до інших так, як хотів би, щоб вони поступали по відношенню до тебе) і абстрактних вимог (роби добро). Кожна людина повинна з'ясувати для себе, що таке добро і як його потрібно чинити. Якщо ж шукати в моральних нормах рецепти на всі випадки життя, то легко потрапити в халепу. Тому більшість приписів моралі носять узагальнений, світоглядний характер, що відрізняє її від звичаїв та традицій, які регламентують всі деталі поведінки та від права, положення якого сформульовані чітко і конкретно [183, с. 258].

На нашу думку, для підтримання певного морального рівня спеціальні соціальні установи не передбачені – цю функцію бере на себе громадська думка, яка формується в сім'ї, засобами масової інформації. Крім того, в моралі важливі не тільки вчинки, але й їхні мотиви, визначення яких «зі сторони» досить проблематично – особистість повинна сама регулювати свій внутрішній світ, захищати свою моральну автономію від зайвих зазіхань ззовні. Морально розвинена людина робить не будь-що, але щось правильне, гідне, причому загальне правило є водночас її особистим переконанням. Як же це відбувається? Що б це зрозуміти, потрібно перейти від безумовних ознак моралі до її внутрішніх протиріч. Моралі одночасно властиві протилежні якості, які дивним чином поєднуються у її функціонуванні.

Право також пов'язане із звичаєвою традицією і має спільні риси, які є схожими з традиційними. Вони представляють собою сукупність об'єктивних норм, які силою зовнішнього авторитету – веління державної влади або

громадської думки – діють на нашу зовнішню поведінку. Вони створюють у суспільстві зовнішній порядок: вимагають, щоб члени суспільства здійснювали визначені дії, визнані корисними, і утримувалися від інших – шкідливих або небезпечних. Але примусовими приписами хіба що можна впливати на зовнішню поведінку членів суспільства. Цього, однак, недостатньо для суспільного добробуту. Ідеал суспільного розвитку і полягає в тому, щоб члени суспільства вели себе у відповідності до етичних вимог не з примусу, а в силу внутрішньої схильності, щоб вони спонтанно робили добро, а не зло. Ця мета досягається вже не примусовими веліннями, а іншими засобами: вихованням і самовихованням. Так ми вступаємо в область моралі або моральності. Мораль відрізняється від права і моральності тим, що вона діє не шляхом наказів, що виходять від зовнішнього авторитету, а переконанням. Її завдання полягає не в запровадженні у суспільстві суто зовнішнього порядку, а у вихованні внутрішнього настрою членів суспільства. Вона прагне зробити людей добродішними. При цьому під чеснотою ми розуміємо, звичайно, не просте знання, як учив Сократ, бо одного знання недостатньо, щоб спонукати нас до дій, але волю, спрямовану на добро. Добродішність зумовлена розвиненим почуттям обов'язку, яке полягає у прагненні підпорядкувати свої дії етичному ідеалу; можливий, звичайно, такий стан волі, коли вона добродішна без найменшої боротьби з поганими потягами, так що борг виконується не як щось неприємне і обтяжливе, а як щось само собою зрозуміле. І такий стан ми визнаємо ідеальним. Внутрішньої нагородою за виконаний борг є відчуття внутрішнього світу, те, що називається спокійною совістю. Під ім'ям совісті ми розуміємо розвинену в нашій свідомості здатність і схильність оцінювати наші вчинки з точки зору відповідності їх етичному ідеалу. Голос совісті проявляється у почутті схвалення або несхвалення. Звичайно, совість не у всіх однаково розвинена – все залежить від ступеня етичного розвитку індивіда. Злом в етичному сенсі ми називаємо ухилення від етичного ідеалу [142, с. 382-383].

Право і звичаї, з одного боку, мораль або моральність – з іншого, мають, таким чином, загальну мету впровадження у суспільстві найбільш

справедливого порядку, їх загальний ідеал – торжество справедливості. Але до цієї мети вони йдуть різними шляхами і за допомогою різних засобів: право і звичаї шляхом зовнішніх велінь впливають на нашу зовнішню поведінку, а мораль – шляхом переконання, виховання і самовиховання може впливати на наш внутрішній стан. «Якщо в одному слові висловити ті імперативи, які всі три області соціальних норм звертають до людини, то імператив права говорить «роби і утримуйся», імператив пристойності – «утримуйся», імператив моралі – «будь» [142, с. 385]. З огляду на це, й оцінка нашої поведінки отримує різний характер, а іноді, дає різні результати, залежно від того, з якого погляду вона здійснюється. Для права головне значення мають наші зовнішні вчинки. Тому юридична оцінка звичайно зупиняється на поверхні: приймаються до уваги певні дії та вчинки людини, а її внутрішній настрій, її думки і наміри мають порівняно другорядне значення. Хоча кримінальне право, яке має своїм завданням боротьбу саме зі злочинною волею, піклується про виявлення внутрішніх мотивів злочинця і надає їм значення. Але в області цивільного права значення помилок або прихованих мотивів волі порівняно дуже невелике. Звичайно, що внутрішній стан тут не має значення, так як відносини осіб у цивільному обороті ґрунтуються на тому, що вони один від одного чують і що вони бачать. Аналіз моральний йде набагато далі – з погляду моральності головне значення мають внутрішні мотиви. [170, с. 5-148].

Отже, можемо припустити, що мораль індивідуалізує кожен вчинок, вона не пов'язана твердими нормами і проводить оцінку кожного конкретного положення із загального погляду етичного ідеалу. Ось чому можливі конфлікти між правом і мораллю. Іноді те, що заборонено загальною нормою права, виявляється дозволеним мораллю на основі особливостей конкретного випадку, ще частіше право, обмежуючись мінімумом відносин у своєму нормуванні, не забороняє й залишає дозволеним те, що забороняє мораль. Такі конфлікти – неминучі. Вони не суперечать тому становищу, що право і мораль – союзники, що йдуть до спільної мети. Конфлікти народжуються відмінністю засобів. Але ця різниця коштів, своєю чергою, і є для нас вагомою: поділ права і моралі є

дуже цінним продуктом культурного розвитку. Це – свого роду поділ праці, в якому ці області норм взаємно поповнюють і підтримують одна одного. Є сфери, куди право не повинно втручатися і які воно повинно надати моралі.

На нашу думку, співвідношення моралі і права – один із важливих аспектів вивчення різних соціальних явищ, що представляє особливий інтерес для юристів. Мораль і право – необхідні, взаємопов'язані і взаємопроникні системи регуляції суспільного життя. Вони виникають у силу потреби забезпечити функціонування суспільства шляхом узгодження різних інтересів, підпорядкування людей певним правилам. Мораль і право виконують єдину соціальну функцію – регулювання поведінки людей у суспільстві. Вони представляють складні системи, що включають суспільну свідомість, суспільні відносини, а саме: моральні і правові, суспільно значиму діяльність, нормативні сфери. Нормативність – це властивість моралі і права, що дозволяє регулювати поведінку людей. При цьому об'єкти їх регулювання багато в чому збігаються. Але регулювання їх здійснюється специфічними для кожного з регуляторів засобами. Єдність суспільних відносин за необхідністю визначає спільність правової та моральної систем.

Як зауважують деякі російські дослідники, мораль і досі залишається однією з найдавніших форм суспільної свідомості і її реалізації на практиці, яка стверджує суспільно необхідний тип поведінки людей. На відміну від правових норм, дотримання яких підтримується і контролюється державними органами, норми моралі спираються на громадську думку, на переконання, традиції і звички. Мораль знаходить відображення у вчинках людини по відношенню до суспільства, владних структур, колективу, сім'ї тощо. Цінності моралі змінюються із плином часу і є різними в різних народів і верств населення. Основними проблемами для моралі є питання про те, що таке «гарний звичай, поведінка, діяльність», що «пристойно, порядно, гідно». До пануючої моралі, крім соціальних цінностей і оцінок, належать також і ті, які розцінюються релігією як «добра поведінка». Мораль – це складова частина індивідуального світогляду, вона багато в чому визначає для особистості картину соціально-

політичного світу [62, с. 27-28]. Фактично, «мораль утримує людину від крайніх форм поведінки, сприяє вирішенню протиріч між індивідом і всієї спільністю. В давнину первісні людські колективи багато в чому регулювали взаємодію людей за допомогою звичаїв, традицій, табу, а також таких інститутів соціального контролю, як сім'я і громада. З виникненням складних спільнот і ослабленням традиційних форм соціального контролю зросла роль політичних інститутів, які стали здійснювати основні владно-регуляційні функції у розвитку суспільства, а мораль – регулювати моральні норми поведінки» [62, с. 29].

На думку дослідників, чимало імперативів моралі носять характер ідеалів, з якими слід погоджувати свої дії: вони оцінюють суб'єктивне, внутрішнє переживання вчинків. Політика ж більш «приземлена» і цілеспрямована, тобто орієнтована на досягнення певних цілей, результатів. Важливою особливістю політики є її опора на силу, використання примусових санкцій за невиконання вимог. Мораль же спирається головним чином на «санкції» совісті. Тому мораль у значній частині своїх норм виступає як свого роду антитеза насильству. Далі, добре відомо, що кримінально-правові норми виникають, існують і реалізуються як формалізована єдність правових поглядів і моральних установок суспільства. Вельми показовий тут інститут необхідної оборони [62, с. 32].

Нарешті, існує і «корпоративна» мораль – є моральні норми, прийняті в певних національних, регіональних та інших структурах суспільства, що можуть виправдати застосування насильства в конкретних екстраординарних обставинах. Тут вводиться поняття «моральний імператив», який є сукупністю загальнолюдських моральних принципів, що безумовно обмежують поведінку і дію людей всієї планети з метою забезпечення подальшого існування та розвитку людства» [184, с. 241].

З моральним імперативом тісно пов'язаний введений американським філософом К. Уілбером термін «базова моральна інтуїція». За К. Уілбером, кожному базовому рівню свідомості корелює своя базова моральна інтуїція, яка спрямована на те, щоб зберігати і просувати найбільшу глибину при

найбільшому схопленні. Під глибиною розуміється глибина свідомості, що частково емпірично заміряється психометричними тестами на визначення рівнів розвитку в різних лініях розвитку, під охопленням розуміється залучення всієї популяції, незалежно від того, яка в них глибина [158, с. 18].

На нашу думку, інтуїція виступає однією з форм теоретичного осмислення моралі. Інтуїтивне знання не ірраціональне, а надраціональне в тому що, як правило, завершує гносеологічний процес виникаючи на вершині творчої думки. Але воно ж може бути і надчуттєвим, коли, наприклад, у релігійному почутті єднає нас з абсолютним початком. І саме в силу надчуттєвості і надраціональності інтуїції звернення до неї дозволяє сподіватися на більш пильний, а також більш відповідальний аналіз моральності. Більше того, сучасна епоха з очевидністю вимагає переоцінки багатьох цінностей, зокрема, ідеалу «людини розумної», раціонально керованої самодостатньої людини. Етичний раціоналізм має багату історію у філософії. В його основі лежить уявлення про людину як розумну істоту, де розум вважається вищим критерієм людяності. В етиці раціоналізм виражається у спробі створити єдину систему моральності, знайти універсальний моральний принцип, з якого можна було б логічно вивести всі конкретні вимоги моралі стосовно різних ситуацій.

Основний недолік раціоналізму в етиці – це перенесення раціональної методології у сферу моралі і тотальне її панування у вирішенні будь-яких моральних проблем. Розум, безумовно, необхідний у моралі, але його недостатньо для розв'язання етичних проблем. Тому прагнення все пояснити раціональними причинами в людському житті і все підпорядкувати розуму породжувало протилежну тенденцію – усунути панування раціо через його заперечення. Ця лінія простежується у концепціях ірраціоналізму [47, с. 342].

На думку О. Данильяна та В. Тараненко, ірраціоналізм, як методологічний принцип тлумачення моральних проблем, виходить з того, що моральні питання в принципі не можуть бути вирішені в теоретичній, узагальненій формі. На перший план в етиці висувається «алогічне», що знаходиться ближче до розуміння сенсу людського існування, ніж будь-яка форма раціонального

мислення. Стверджуючи, що кожна життєва ситуація вимагає від людини унікальної, неповторної дії, ірраціоналісти роблять висновок, що мораль варіативна в ціннісному та смисловому аспектах, тим самим заперечуючи загальне в моралі та й саму мораль. Фактично, мораль має свою пізнавальну особливість, відмінну від гносеологічної. У моралі пізнавальний досвід розширений. Для його позначення в історії філософії пропонувалися такі поняття, як «розум серця», «цілісний дух» тощо. Безпосередність такого досвіду відіграє для морального життя зовсім іншу, більш значну роль, ніж для суто пізнавального процесу [47, с. 345-346].

На нашу думку, доцільно в цьому випадку для опису такого роду досвіду використовувати термін «інтуїція», який має гносеологічне походження і являє різновид безпосереднього знання, що одержується цілісно, миттєво, без опосередкованих роздумів. Про існування такого способу сприйняття філософи сперечались протягом усієї історії філософії. Проблема безпосереднього знання обговорювалася у зв'язку з інтерпретацією цих питань про природу ідей загальності, необхідності, абсолютності. Інтуїтивні підстави багатьох наукових відкриттів також свідчать про наявність безпосередніх можливостей отримання знань. Проте, для науки важливий кінцевий результат – раціонально репрезентоване знання. Інтуїція не є тут провідним самодостатнім способом пізнання. Те, що відкрито інтуїтивним шляхом, може бути представлено без спотворень дискурсивним способом. У такому разі, можемо припустити, що інтуїтивність є невід'ємною якістю морального почуття, являє собою одночасне знання-переживання, завдяки якому і здійснюється живий характер моральності. Розуміння моралі як духовно-інтуїтивного почуття вищих цінностей дозволяє побачити, що моральні поняття блага, добра, справедливості, співчуття не є тільки гранично загальними абстрактними поняттями, що узагальнюють різні аспекти морального життя людей. Ці поняття працюють у моралі як чуттєві структури. Через них людина інтуїтивно відчуває-осягає моральний зміст, і не несвідомо, а усвідомлено, оскільки моральне почуття є відчуттями знання. На наше глибоке переконання, саме духовно-інтуїтивний і моральний досвід є

сполучною ланкою між трансцендентним початком та іманентним, абсолютним і відносним, вічним і тимчасовим. Совість, навіть не володіючи точним знанням, підказує саме правильний напрямок діяльності і, не вміючи розмовляти, підводить до вироблення єдино правильного рішення. У результаті, життя по совісті збігається з життям по правді, яка набагато вище абстрактної гносеологічної істини і психологічного почуття. Отже, якщо емпірична етика обмежується перетворенням зовнішніх умов буття і тому всі її категорії можуть бути науково пояснені лише виходячи з більш важливих для неї економічних, політичних або психологічних факторів, то трансцендентна етика виходить із можливості не вникати в емпіричну дійсність цінностей і розуміння будь-якої її категорії як потреби особливого духовно-інтуїтивного переживання, яке надраціональне і надчуттєве.

До прикладу, А. Белкін стверджує, що інтуїція є необхідною умовою будь-якої професійної діяльності. Професійна інтуїція займає, на його думку, міцні позиції у будь-якому творчому процесі, має певне значення у пізнавальній діяльності. З психологічної точки зору, інтуїцією називають неусвідомлене творче вирішення завдання, засноване на тривалому творчому досвіді суб'єкта. З огляду на це, «слідчу інтуїцію можна охарактеризувати як засновану на досвіді та знаннях здатність безпосереднього вирішення слідчих завдань за обмеженості вихідних даних». В цьому контексті інтуїтивні уявлення близькі до припущення. Різниця між ними полягає не в ступені доказовості, що носить імовірний характер, а в тому, що припущення є результатом логічної діяльності, продуктом свідомих розумових побудов, а інтуїція – неусвідомлене розуміння окремих положень, яке не виведено логічним шляхом. Отже, як припускає дослідник, інтуїція не є засобом пізнання, тому й слідча інтуїція не є самостійним засобом розслідування. Тому «Немає потреби говорити про перевагу розуму над враженнями слідчого». Інтуїція відіграє у розслідуванні лише допоміжну роль і не має ніякого процесуального значення. Слідчий повинен перетворити знання інтуїтивне в логічно і фактично обґрунтоване шляхом перевірки його об'єктивними доказами при безумовному дотриманні законності [21, с. 460-467].

Інтуїція відіграє певну роль і під час попередньої оцінки слідчим доказів, спонукаючи його до більш поглибленого дослідження обставин справи. Завдання полягає в тому, щоб слідчий осмислив свої інтуїтивні враження, усвідомив ті ознаки, за якими доказ переконує або вселяє сумнів, і, відшукавши нові докази, встановив правильність або помилковість того, що підказала інтуїція. «Якщо інтуїція не має процесуального значення, – зауважує А. Белкін, – то і не слід процесуальну діяльність ускладнювати, затемнювати тим, що процесуального значення не має але що здатне внести до виконання слідчим, прокурором, судьями своїх завдань елемент невизначеності, беззвітності, генералізувати неусвідомлені спонуки та враження», бо нічого, крім збільшення, множення судових помилок, з цього не вийде, про що свідчить безліч прикладів» [21, с. 462].

Багатьма філософами інтуїція поділяється на чуттєву й інтелектуальну, але цей поділ часто проводиться недостатньо чітко. До прикладу, А. Налчаджян, кажучи про інтелектуальну інтуїцію як про більш високу форму пізнання, ніж чуттєва інтуїція, ототожнює чуттєву інтуїцію зі сприйняттям, яке в його визначенні є складним пізнавальним процесом. «Якщо підійти до цього різновиду безпосереднього осягнення предметного світу науково, то воно є ніщо інше, як сприйняття» [101, с. 48].

Але що дає таке ототожнення крім того, що інтелектуальна інтуїція розуміється тепер вже як більш висока форма сприйняття? Сприйняття, яке, до речі, є не самодостатнім пізнавальним процесом, а лише перший ступінь пізнавального процесу, має з інтуїцією зв'язок лише в тому сенсі, що сприйняття, як чуттєвий процес відображення дійсності, в міру накопичення людських знань направляється цими знаннями, багато з яких були відкриті в результаті інтуїтивного «осягання». Як зауважує Б. Ананьєв, повноцінним пізнавальним процесом сприйняття стає у сукупності з поданням, що є вже перетвореним досвідом і знаннями людини суб'єктивним образом дійсності. За характером запам'ятовування інформація, отримана людиною у результаті сприйняття, фіксується у короткостроковій пам'яті, уявлення ж утворюються

унаслідок складного процесу перетворення інформації, після чого інформація залишається у довготривалій пам'яті. На думку дослідника, вже на стадії сприйняття сигнали, що характеризують стан зовнішнього світу, проходять своєрідний «фільтр». Інформація, отримана за допомогою сприйняття, переходить у виставу за участю додаткового, часто неусвідомлюваного самою людиною розумового процесу, в якому відкидаються несуттєві деталі й ознаки сприйманого об'єкта. «Процес діяльності, як показують досліди, закріплює якості, що несуть смислові риси такої діяльності. Не самі по собі форма, величина, колір матеріалу і засобів діяльності, а їх значення для певної діяльності і рішення практичного завдання визначають їх збереження в уявленнях, так само як уже в цих дослідах ми стикаємося з поєднанням образу і значення як структури вистави» [4, с. 164]. У сприйнятті образ предмета є ще його подобою, у поданні ж образ збагачується значенням, тобто смисловою необхідністю для тієї чи іншої діяльності, для того чи іншого розуміння. Якості праобразу не мають значення для людини і надалі відтворюються у пам'яті з великими труднощами.

На нашу думку, найпростіший вид інтуїції – чуттєва інтуїція, яка проявляється найчастіше в діяльності, менше пов'язаній з понятійним мисленням, в умовах нестачі часу для роздумів – тобто в аварійній обстановці, незвичайній і досить складній ситуації, постановці діагнозу лікарем, в екстрених випадках. Вона може мати і суто понятійний характер, наприклад, як необхідність блискавично знайти в гострій емоційно напруженій дискусії дотепну і точну відповідь. Хоча, необхідно визнати, що в деяких випадках за достатньої новизни ситуації зайва її деталізація і аналіз або ускладнюють пошук рішення, або спрямовують процес пошуку невірним шляхом. Вирішення таких проблем супроводжується емоційною напругою, а в деяких випадках переходить у стрес. Період інкубації або неявно виражений, або відсутній взагалі. Зрозуміло, напружений емоційний стан людини в таких ситуаціях передбачає відсутність або значне ослаблення почуття страху, скутості, невпевненості в собі – у протилежному випадку інтуїція «не працює». Практично, в цей період

процес мислення різко скорочується в часі не тільки за рахунок збільшення інтенсивності розумової роботи, але, очевидно, і за рахунок того, що процес мислення набуває інтерактивного характеру: після неглибокої попередньої оцінки ситуації приймається попереднє рішення, а вже потім шукаються аргументи, які спростовують це рішення. Якщо аргументи знайдені, то приймається нове рішення – і так до остаточного варіанту. Інтерактивність процесу мислення додає ще більшої емоційної напруги ситуації і викликає додатковий підйом творчих сил. Сильне емоційне напруження часто сприяє тому, що в пам'яті можуть відтворюватися необхідні відомості, які в звичайному стані людина могла б і не згадати.

До прикладу, на думку Б. Кулика, під час оцінки ситуації величезне значення має минулий досвід людини і її знання, але навряд чи процес мислення в таких умовах зводиться до простого перегляду варіантів і до простого їх зіставлення. Невдачі, як правило, зазнають у тих випадках, коли в процесі мислення людина розгубилась, піддалася почуттю страху і невпевненості, і, якщо вона не відмовляється від прийняття рішення, їй залишається сподіватися тільки на випадковість. Таким чином, інтелектуальна інтуїція, на відміну від чуттєвої, як вже було сказано, має більш яскраво виражений період інкубації, більше пов'язана з понятійним мисленням і тому має безпосереднє відношення до наукових відкриттів [82].

Отже, розвиток професійних якостей у системі органів внутрішніх справ, досягнення їх співробітниками вершин професійного розвитку пов'язані з виділенням ряду акмеологічних критеріїв – професійної компетентності, самореалізації і професійної інтуїції, за якими можна визначити їх професіоналізм.

Отже, простежити прояви імперативу моралі в інтуїтивній культурі юриста можливо, тому що, фактично, жоден вчинок людини не здійснюється поза мораллю, оскільки немає нічого, що не можна було б оцінити з морального погляду. Попри це, для моралі важливими є не лише самі вчинки, а, передовсім, їхні мотиви, визначення яких «зі сторони» досить проблематичне – людина

повинна сама регулювати свій внутрішній світ, захищати свою моральну автономію від зайвих зазіхань ззовні тощо. В такому випадку, необхідно відзначити, що є моральні норми, прийняті в певних національних, регіональних та інших структурах суспільства, котрі можуть виправдати застосування насильства в конкретних екстраординарних обставинах. Тому тут доцільно використовувати термін «моральний імператив», який є сукупністю загальнолюдських моральних принципів, що, безумовно, обмежують поведінку і дію людей всієї планети з метою забезпечення подальшого існування та розвитку людства. Беручи до уваги те, що кожному базовому рівню свідомості корелює власна базова моральна інтуїція, яка спрямована на те, щоб зберігати і просувати найбільшу глибину того чи іншого вчинку за найбільшого його усвідомлення, то інтуїцію слід сприймати як одну з форм теоретичного осмислення моралі. Отже, якщо інтуїція є необхідною умовою будь-якої професійної діяльності, то й культура юриста не може бути належно сформованою поза достатнім розвитком особистої інтуїції на основі морального імперативу.

3.2. Інтуїція як спосіб самовираження юриста

Головний аргумент супротивників інтуїції у кримінальному процесі полягає в тому, що знання, які є її результатом, не може бути визнано достовірними, так як інтуїція не піддається логічному поясненню, за будь-яких обставин, наявними у слідчого і суду засобами і в межах часу, відведеного законом на провадження у справі. Але прихильники інтуїції і не стверджують зворотного, хоча це їм інколи приписують. Так, І. Кудрявцев і А. Ратінова відзначають: «Інтуїція не має жодних переваг перед звичайними припущеннями і підлягає рівнозначно з ними перевірці». І далі: «В процесі доведення знання інтуїтивне має бути перетворено в логічно і фактично обґрунтоване, достовірне знання», «інтуїція не виключає, а передбачає свідоме дискурсивне мислення,

здатне розгорнути здогадку в систему доказів, виявити її фактичні підстави, пояснити процес її формування і, нарешті, встановити її правильність або помилковість» [80, с. 89].

Про це зауважують і Д. Котов і Г. Шіханцев, вказуючи, що процес доведення не завершується, а, по суті, лише починається інтуїтивною здогадкою, так як за нею «необхідно повинні слідувати обґрунтування і перевірка достовірності отриманого інтуїтивного знання, що неможливо без використання логічних засобів» [182, с. 126-130].

Таким чином, у процесі розслідування інтуїція перевіряється практикою і лише у разі свого підтвердження розглядається як достовірне знання. Тут немає нічого принципово відмінного від звичайного процесу перевірки версій, висунутих на основі строго послідовного, логічного пояснення фактів. Та таких відмінностей і не може бути, бо інтуїтивне знання до його перевірки є також припущенням, версією, а не доказом.

В. Зінченко зазначає, що інтелектуальним умінням, навичкам, розумовим діям, прийомам вирішення завдань і навіть принципам вирішення певних класів задач успішно навчають, але це ще не увесь інтелект, не все мислення. «У намаганнях дослідити та визначити реальний інтелект необхідно повернутися до його вихідного смислового образу, тобто включення у його визначення того, що отримало назву «ірраціональне», «інтуїтивне» і описується у таких термінах, як «осаяння», «інсайт», а нерідко, і як «одкровення» [57, с. 8]. Визначаючи інтуїцію як процес безпосереднього отримання знань за допомогою цілісного усвідомлення проблемної ситуації без дискурсивного його виведення і доведення, С. Гончаренко вказує, що передумовами її розвитку є тривалі творчі пошуки та багатий соціальний досвід людини [41, с. 149].

Інтуїція є здатністю осягати істину шляхом прямого її спостереження і без обґрунтування з допомогою доказів. Джерело і сутність інтуїції в різних філософських концепціях розглядається по-різному: наприклад, у А. Бергсона – інтуїція як результат божественного одкровення чи інстинкт, що безпосередньо визначає без попереднього навчання форми поведінки індивіда; або як

приховане несвідоме причетне творчості З. Фрейда. Однак, навіть за різних тлумачень інтуїції різними філософськими концепціями і школами, практично всіма підкреслено момент безпосередності в процесі інтуїтивного пізнання, на відміну від опосередкованого фіксованого характеру логічного мислення.

Як безпосередній момент пізнання інтуїція об'єднує чуттєве і раціональне. Інтуїція не здійснюється в логічно розгорнутому і доказовому вигляді: суб'єкт пізнання, здавалося б, миттєво охоплює думкою складну ситуацію і відбувається «освянення». Значення інтуїції особливо велике там, де необхідний вихід за межі прийомів пізнання для проникнення у невідоме. Інтуїція – надзвичайно швидке, майже миттєве розуміння складної ситуації та знаходження правильного рішення. Вона можлива, однак не інакше, як в результаті тривалої, складної, клопіткої підготовчої роботи. Іншими словами, інтуїція – це швидке вирішення, що вимагає тривалої підготовки.

Досліджуваний феномен можна характеризувати в площині особистісних і діяльнісних, процесуальних і результативних аспектів. Так, інтуїція як особистісна якість людини полягає у знаходженні вдалого вирішення життєвих або професійних завдань певного класу без тривалих роздумів, усвідомлення шляхів та умов власного рішення. Ця якість часто розглядається як прояв таланту, високої майстерності, та вона ні в якому разі не є успадкованою. Вона формується у результаті тривалого попереднього досвіду діяльності в певній галузі, зокрема: минулих міркувань, обговорень, логічних дій. Раптове рішення можливе лише тому, що логічні дії автоматизувалися, стають розумовими навичками, які протікають непомітно як для самої людини, так і для інших [72, с. 131-132].

Справді, у філософії інтуїції почасти відводилася належна роль. Згадаймо, що картезіанське «*Cogito ergo sum*» тлумачилося саме як інтелектуальна інтуїція. Та й взагалі, важливість інтуїції відкидається тільки позитивізмом. Тоді аналітичність дискурсивного мислення цілком слушно доповнюється синтетичним інтуїтивним судженням і вказує не на поступові шаблі сходження – коли стояти на попередньому можна тоді, коли ти впевнився

у його міцності. Натомість, синтетичне судження передбачає урахування одразу багатьох обставин. Якщо нам заманеться логічно пояснити, чому дещо ми називаємо прекрасним, то винайти синтетичний висновок на базі логіки, вірогідно, не вдасться. Більше того, навіть такий прихильник панлогізму, як Г. Гегель, зазначав, що для різноманітних видів буття повинен існувати свій тип доведення.

Для того, щоб пояснити сутність інтуїтивного пізнання, потрібно звернутися до поняття «емоційного мислення», яке виявляється необхідним, тому що гадана поки нелогічність шуканої системи для нього незрозуміла або не існує і не заважає йому і тому що воно добре використовує схожі деталі, добре враховує досвід і широко використовує порівняння та аналогії. Таким чином, і при вирішенні наукових і технічних проблем іноді доцільно застосовувати емоційне мислення людей, що мають великий досвід роботи в тій області, до якої відноситься певне питання або проблема. Це не дає гарантії успіху і не страхує від помилок, але значно підвищує ймовірність вирішення завдань.

Здебільшого, у буденному розумінні, під інтуїцією розуміється те, що дозволяє вирішувати дуже складні проблеми деяким незрозумілим з погляду розумного мислення чином. Інтуїція застосовується тоді, коли розумне або наукове мислення не може вирішити проблему. Зазвичай вважається, що для інтуїції необхідний великий досвід роботи в тій області, до якої належить розв'язувана проблема. Дослідники феномена інтуїції відзначають, що інтуїтивним шляхом часто виходять помилкові рішення і що дієвість інтуїції залежить від натхнення і психічного стану людини. Зазвичай, люди використовують інтуїцію тільки в скрутних випадках і одержані за її допомогою рішення проблем та завдань вважають сумнівними, поки ці рішення не будуть перевірені і підтвержені науковим чи розумовим мисленням. Такі властивості інтуїції говорять на користь того, що вона являє собою застосування емоційного мислення для вирішення наукових і технічних завдань, що вирішуються шляхом розумного чи наукового мислення. А. Ейнштейн зазначає: «Справжньою цінністю є по суті лише інтуїція. Що тільки не називають інтуїцією! Це і вищий,

навіть – надприродний, дар, єдино здатний пролити світло істини на глибинні таємниці буття, недоступні ні почуттям, блукаючим поверхнею речей, ні розуму, скутому дисциплінарним статутом логіки. Це і дивовижна сила, яка легко і просто переносить нас через прірву, що розгорнулася між умовою задачі та її рішенням. Це і щаслива здатність миттєво знайти ідею, яка лише заднім числом, у поті і муках буде обґрунтована міркуванням і досвідом. Але водночас це і ненадійний, несистематизований шлях, який може завести в глухий кут, безплідна надія ледарів, які не бажають доводити свій мозок до знемоги, вбрані розумовими зусиллями, наївне дитя пізнання, чия проста мова позбавлена ясного сенсу і лише після незліченних поправок може розглядатися в якості інформаційного повідомлення» [52, с. 26].

Зрештою, у такому способі висловлювання думки, як судження не треба вбачати суто раціональний бік справи, бо він належить до ширшої смислової царини. А з іншого боку, коли ми розглядаємо сукупність переживань, сприйнятів чи відчуттів, котрі створюють одну із граней нашого «упорядкування» фізичної реальності, ми не доконечно зобов'язані у нашому оперуванні ними послуговуватися строгою логікою. Інакше як, до прикладу, бути з задоволенням, яке дістає позитивіст у процесі того, як він угледів зв'язок поміж відчуттями та їхньою логічною кореляцією? Чи потрібно включати і цей «психологічний акт» у систему почувань, щоб надалі знайти йому логічний відповідник?

Можливо, тому можна говорити про деякі позалогічні судження, через їх неодмінну наявність у наукових дослідженнях. Так, А. Ейнштейну судилося показати, що зв'язки між чуттєвим і логічним, так само як сполучення між аксіоматично-інтуїтивним та логічно-дедуктивним, не становлять лінійної залежності, включаючи численні обернені з'єднання.

Нічого дивного немає й у тому, що ще І. Кант дійшов у дослідженні придатності розуму стосовно інтуїції до виокремлення естетичного судження. І це незважаючи на те, що інтуїція та дискурсивний метод є досить різними у своїй переконливості. Якщо перше пов'язується частково з суб'єктивністю, то у

випадку другого майже ніколи не знайдеться того, хто б це оскаржив. Тому у гуманітарних науках доводиться долати довший шлях, проте навіть після тривалого зіставлення різних положень з фактами можуть відшукатися противники.

Як же бути тоді з проблемою доведення? Адже у цих справах неможливо просто поклястися, навіть якщо маєш справу з доволі близькою людиною. Так, у кожному випадку ми помічаємо деяку несумісність: досвідне обґрунтування у природничих науках не є тим самим, що в етиці, естетиці чи у суспільствознавстві. Більше того, коли йдеться про суспільну практику, орієнтуватися виключно на логіку не можна, бо це може бути навіть небезпечним. Сама поведінка людини часто запалюється нелогічними чинниками. Тому тут неможливі уніфікації. І практика не може бути достатньою підставою для істинності.

Отже, доказ не може обійтися без участі деяких нерациональних моментів. Справжньою силою творчого процесу, наприклад, у математиці, є інтуїція як особлива здатність до «згорнутих» висновків, які потім на основі логіки необхідно ще «розгорнути». Зрозуміло, «розгорнути» можна тільки висновок, а не саму інтуїтивну діяльність. Відтак неможливо алгоритмізувати інтуїцію, але без її участі не існує практично жодного математичного відкриття. Математик спершу формулює на основі результатів роботи інтуїції деякий висновок, а вже потім його обґрунтовує мовою математичної теорії. На противагу, аналітичному інтуїтивне мислення характеризується відсутністю чітких етапів, утім, обидва ці типи доповнюють одне одного. Якщо інтуїція допомагає побачити приховані аналогії, то аналітика потім вже користується аксіоматикою математичної індукції.

Далі можна вести розмову і про момент певного внутрішнього переконання, хоча це одразу ж робить будь-які положення хиткими. Недарма І. Кант говорить про всезагальне як про досвід спільного переживання. Тут немає місця для особистого зацікавлення чи корисності. Та приклад

тоталітарних державних формувань дає нам змогу говорити про прогалини в уявленнях стосовно такої одностайності.

Це означає, що у питаннях інтуїції треба керуватися усім різнобічним охопленням світу – і чуттєвими, і мисленнєвими характеристиками, котрі розбудовують зв'язки між явищами. Щоправда, подібні процеси відбуваються миттєво, тобто є недосяжними для свідомості [165, с. 135-150].

За допомогою інтуїції вчені намагаються також знайти істину. Узагальнюючи досвід попередніх дослідників, серед безлічі визначень істини можемо виокремити наступні загальні положення: безпосередність інтуїтивного пізнання, відсутність попереднього міркування; незалежність від умовиводу і доказів; впевненість у правильності результату, причому вона заснована на певних неусвідомлених психічних даних; важливість попереднього досвіду накопичених знань.

Інтуїтивне пізнання як безпосереднє відрізняється від розумового, що спирається на логічний апарат визначень, силогізмів і доказів. Зрештою, переваги інтуїтивного пізнання перед розумовим ми можемо представити наступним чином: можливість подолати обмеженість відомих підходів до вирішення завдання і вийти за рамки звичних, схвалюваних логікою і здоровим глуздом уявлень, побачити завдання у цілому; інтуїтивне знання дає пізнаваний предмет цілком, одразу «всю нескінченну змістовність предмета», дозволяє «вхопити найбільшу повноту можливостей». При цьому різні сторони предмета пізнаються на основі цілого і з цілого, тоді як розумове знання має справу тільки з частинами (сторонами) предмета і з них намагається скласти ціле, будувати нескінченний ряд із загальних понять, що приєднуються один до одного, але в силу того, що такий ряд нездійснений, розумове знання залишається завжди неповним. Інтуїтивне знання має абсолютний характер, бо споглядає річ у її суті, розумове – має відносний характер, оскільки складається тільки з символів. Інтуїції притаманна творча мінливість, плинність дійсності, тоді як у загальних поняттях абстрактного знання мисляться лише нерухомі, загальні положення речей. Інтуїтивне знання – вищий прояв єдності знання інтелектуального, бо в

акті інтуїції розум одночасно і мислить, і споглядає. Більш того, це не є лише чуттєве пізнання одиничного, але інтелектуальне споглядання загальних і необхідних зв'язків предмета. Тому, як вважали раціоналісти XVII ст., інтуїція – не просто один з видів інтелектуального пізнання, але його вищий вид, найбільш досконалий.

Володіючи всіма цими перевагами перед розумовим знанням, інтуїція, однак, має і вразливі місця, основними з яких, на нашу думку, є такі, як: не проявлені причини, що призвели до отриманого результату; відсутність понять, що опосередковують процес інтуїції, відсутність символів; підтвердження правильності отриманого результату.

І хоча безпосереднє розуміння зв'язків предмета чи явища може виявитися достатнім для отримання істини, але зовсім не достатнім для того, щоб переконати в цьому інших: для цього потрібні докази. Кожна інтуїтивна здогадка потребує перевірки, а така перевірка найчастіше здійснюється шляхом логічних висновків і порівняння їх з наявними фактами.

На сьогоднішній день все ще немає загальноприйнятої концепції, яка давала б можливість розглядати і аналізувати механізм дії інтуїції, але можна виділити окремі підходи [165, с. 142-143].

Сфера інтуїції – це «надсвідомість людини», що досягається «проривом» крізь ментальну оболонку в інші шари. Для пояснення природи надсвідомості використовується поняття енграм, тобто слідів у пам'яті суб'єкта, трансформація і рекомбінація яких складає нейрофізіологічну основу надсвідомості. Оперуючи енграмами, рекомбінуючи їх, мозок породжує небувалі комбінації колишніх вражень. Фонд енграм – а це зовнішній світ, перекинутий в організм людини – забезпечує відносну автономію і свободу останнього, однак, неможливість вийти за межі енграм ставить межу цієї свободи.

Пояснення механізму інтуїції шукають у «світі підсвідомості», в якому накопичується вся історія і передісторія процесів, що практично не виявляють себе, і відбір різних варіантів рішень направляється підсвідомими установками.

У силу того, що на стадії відбору грають роль інтуїція, спонтанність, вільний рух розуму, можлива присутність непередбачуваних і випадкових елементів. Ефективність рішення посилюється особливою мотивацією, більше того, коли вичерпані нерезультативні прийоми розв'язання задач і чим менше автоматизований спосіб дії, а пошукова домінанта ще не згасла, тим більше шансів вирішити завдання. Інтуїцію розуміють і як прояв субдомінантного рівня організації дії, не прив'язуючи її жорстко до неусвідомлюваного рівня.

З погляду синергетики, механізм інтуїції можна уявити як механізм самоорганізації, самопобудови візуальних і уявних образів, ідей, уявлень, думок.

Слід також зазначити, що Ж. Піаже розглядав інтуїцію як образне предметне мислення, що характеризує головним чином дологічну стадію розвитку, вважаючи, як і К. Юнг, що з віком роль інтуїції дещо зменшується і вона поступається місцем більш соціальним типам мислення – логічним. К. Юнг називав інтуїцію тим материнським ґрунтом, з якої виростають мислення і почуття як раціональні функції.

Мислення та інтуїція – дві ділянки на шкалі усвідомленості, властиві процесу здійснення умовиводів. Таким чином, інтуїція уподібнюється мисленню: це неусвідомлений умовивід, це процес генерування рішень, що протікає неусвідомлено. Людина може не усвідомлювати або якусь частину процесу, або увесь процес.

Ймовірно, у проблемі інтуїції необхідно теж здійснювати процес розширення сфери її впровадження. Варто вести мову і про критерій практики, і про момент якоїсь внутрішньої згоди, хоч у різних проблемах вони мають різне значення.

Отже, загальним у тлумаченнях інтуїції є виділення моменту безпосередності в процесі пізнання, на відміну від опосередкованого дискусійного характеру логічного мислення, впевненість у правильності, достовірності, безсумнівності результату, що може не виправдовуватись логічними умовиводами, важливість попередніх знань та досвіду. Я. Пономарьов пише, що «... творчість не зводиться до інтуїції, інтуїція є лише одним із

моментів творчої діяльності людини» [119, с. 172]. На його думку, психологічним механізмом творчості є синтез логічного та інтуїтивного.

Вчений виділяє чотири етапи творчого процесу.

I етап (логічний аналіз) – особливий діяльнісний стан, який є передумовою для інтуїтивного пошуку нової ідеї. Гіпотези, що спрямовують відповідний потік спроб, щоразу спростовуються, однак пошукова домінанта, як одна з форм мотивації, посилюється. Тип поведінки особистості на цій фазі визначається домінуванням високої усвідомленості результатів і процесів дій, їх систем, логічного контролю.

II етап (інтуїтивне рішення) – несвідома робота над проблемою, інкубація провідної ідеї. Важлива роль у вирішенні проблеми належить побічному продукту, який не усвідомлюється, адже на початку не усвідомлюється і спосіб рішення. Рішення виникає як осяяння, інсайт, тому тип поведінки характеризується домінуванням неусвідомленого.

III етап (вербалізація інтуїтивного рішення) – перехід несвідомого у свідомість. У результаті підсвідомої роботи в сфері свідомості формується спосіб рішення, який здатен до вербалізації. Домінуючий тип поведінки пов'язаний з поглибленням усвідомленості рішення завдань.

IV етап (формалізація вербалізованого рішення) – розвиток ідеї, перевірка та надання їй логічно завершеної форми. Необхідність цієї фази виявляється у тому, що знайдене рішення може бути засобом для вирішення іншого, перспективного завдання.

Тип поведінки визначається домінуванням глибокого усвідомлення результатів та процесів дій [119, с. 306-307]. Отже, творчий процес – це взаємодія та взаємовплив усвідомленого та неусвідомленого, тобто логічного та інтуїтивного.

Аналізуючи інтелектуальну діяльність видатних учених та результати рішення творчих завдань звичайними людьми ми прийшли до висновку, що нові ідеї та рішення виникають у результаті взаємного функціонування логіки та інтуїції. На нашу думку, ключовими факторами виникнення нових ідей є

ймовірна логіка як частковий прояв логічних аспектів та інтенціональний досвід, як прояв інтуїтивних аспектів творчої діяльності.

Іntenціональний досвід дає змогу зрозуміти, що для інтуїції характерна не відсутність посилянь, а їх наявність у формі особистісних переконань, переваг та вірувань, умонастроїв та схильностей. Отже, інтуїцію вчений пояснює беручи за основу теорію ментального досвіду як психологічну основу інтелекту, основні принципи якої розроблені М. Холодною [171, с. 267-268]. Отже, одним із джерел чи елементів інтуїції є сукупність інтенціональних уявлень людини.

Іntenціональний досвід суб'єкта не вичерпує увесь зміст поняття інтуїції, але є однією з важливих складових інтуїтивних механізмів творчої діяльності.

Як стверджують В. Чайка, Н. Петрова, інтуїцію необхідно характеризувати насамперед у динамічному аспекті, як швидкий рух дидактико-технологічних знань і вмінь, набутого досвіду, ставлень особистості, що забезпечують самопізнання та вдосконалення об'єктів педагогічної діяльності. Тому досліджувати систему інтелектуальної діяльності необхідно на основі структурно-функціонального підходу, синтезу логічного та інтуїтивного компонентів [175].

Ураховуючи ці положення, можна стверджувати, що в процесі професійної підготовки майбутніх юристів професійні завдання повинні спрямовуватися як на формування у них логічних операцій мислення, так і на розвиток інтуїції. Інтуїція вдосконалюється на основі необхідних знань та досвіду, а її наявність обумовлює здатність майбутнього юриста до творчої імпровізації. Отже, єдність та складні взаємозв'язки логічних та інтуїтивних компонентів під час вирішення професійних завдань зумовлюють активність особистості, формування інтуїтивної культури юриста, його компетентності, професіоналізму, адже усвідомлення підсвідомого – це шлях до самовдосконалення та самопізнання.

Таким чином, інтерес до галузі дослідження інтуїції і її ролі в людській діяльності, на практиці існує. Досліджень в області прийняття соціально значущих рішень та використання інтуїції у цьому процесі не виявлено.

Виходячи з такого положення, визначається доцільність для подальшого дослідження окресленої теми в аспекті місця інтуїції у процесі прийняття соціально-значущих рішень.

Розглядаючи питання про компоненти інтуїції і беручи до уваги, що людські здібності можуть бути віднесені як до області чуттєвого, так і раціонального, можна визначити, що інтуїція не зводиться ні до чуттєвого, ні до абстрактно-логічного пізнання. У ній є і ті, й інші форми пізнання, але є і щось, що виходить за ці рамки і не дозволяє редукувати її ні до тієї, ні до іншої форми: вона дає нове знання, недосяжне ніякими іншими засобами. Тому саме інтуїцію вважають основним джерелом отримання нових знань і відкриттів.

Можна зробити припущення або висунути гіпотезу, що для прояву інтуїції та застосування її в процесі прийняття соціально-значущих рішень різного рівня необхідна наявність інформаційного поля пошуку перебування більш ефективного і нетипового рішення, що має позитивну перспективу в людській діяльності, на практиці. Водночас, розширення інформаційного поля, що включає раціональний, логічний початок, є однією з умов появи більш адекватного інтуїтивного знання.

Управлінське рішення встановлює перехід від того, що є, до того, що має бути виконано за певний період. У процесі підготовки рішення виявляються проблеми, уточнюються цілі, ведеться варіантне опрацювання рішень, вибір кращого варіанта і завершується його затвердженням. Щоб знайти правильні шляхи вирішення проблеми, людина, що приймає рішення, не повинна прагнути до негайного її вирішення, та це практично і неможливо, а має вжити відповідних заходів щодо вивчення причин виникнення проблеми на основі наявної внутрішньої і зовнішньої інформації, тобто опрацювати інформаційне поле для подальшого застосування інтуїтивного знання. Адже ще Платон стверджував, що споглядання ідей, праобразів речей чуттєвого світу є видом безпосереднього знання, яке приходить як раптове осяяння, що припускає тривалу підготовку розуму.

Процес прийняття рішень має певні компоненти, які достатньо вивчені і складають алгоритм прийняття будь-якого рішення. Однак, ще одним важливим компонентом у цьому алгоритмі є процес постановки мети. Саме наявність поставленої мети в процесі прийняття рішень є вихідним критерієм для подальшого прояву інтуїтивного знання у певному ракурсі, саме постановка певної задачі або постановка мети для прояву інтуїції в процесі рішення дасть у кінцевому результаті певну відповідь або рішення.

В умовах інформаційної недостатності, характерної в багатьох випадках для стадії підготовки тактичного рішення, інтуїція – важливий засіб вибору мети, особливо в тих випадках, коли рішення носить евристичний характер. Характеризуючи значення здогадки – а інтуїція завжди виступає в такій якості – Д. Пойя вказував, що з неї завжди починається наше орієнтування при зустрічі з новою ситуацією, навіть коли мова йде про таку доказову науку, як математика. «Результат творчої роботи математика, – писав, він, – доказове міркування, але докази відкриваються за допомогою правдоподібних міркувань, а також за допомогою здогадки ... Нам слід навчати і доводити, і здогадуватися» [117, с. 27]. Інтуїція не замінює розгорнутого логічного аналізу при виборі мети, але може відкрити цю мету шляхом, недоступним для такого аналізу за відсутності необхідної для нього інформації.

Сучасний стан питання тактичного рішення характеризується лише розрізненими висловлюваннями супутнього плану під час розгляду головним чином судово-психологічних аспектів окремих моментів розслідування. Вони належать переважно до тактики дій слідчого в умовах конфліктної ситуації, перспективи використання в цих умовах теорії рефлексії, а також правомірності використання інтуїції як підстави для прийняття рішення. Інтуїція як пряме осягнення істини, не виведеної логічним доведенням з інших істин, не впливає безпосередньо з наших чуттєвих сприйнять, а є безумовною реальністю, яка існує у сфері пізнання.

Професійна інтуїція займає значне місце в будь-якому творчому процесі, має певне значення у пізнавальній діяльності.

Отже, з-поміж способів самовираження юриста за допомогою інтуїції можна виділити наступні: по-перше, в процесі розслідування інтуїція перевіряється практикою і лише у разі свого підтвердження розглядається як достовірне знання (немає нічого принципово відмінного від звичайного процесу перевірки версій, висунутих на основі строго послідовного, логічного пояснення фактів); по-друге, визначаючи інтуїцію як процес безпосереднього отримання знань за допомогою цілісного усвідомлення проблемної ситуації без дискурсивного його виведення і доведення, передбачуваними в якості передумов стають тривалі творчі пошуки та багатий соціальний досвід людини; по-третє, інтуїція є здатністю осягати істину шляхом прямого її спостереження; по-четверте, у безпосередньому рівні пізнання інтуїція об'єднує чуттєве та раціональне; по-п'яте, інтуїція формується у результаті тривалого попереднього досвіду діяльності в певній галузі, зокрема минулих міркувань, обговорень, логічних дій. Раптове рішення можливе лише тому, що логічні дії автоматизувалися, стають розумовими навичками, які протікають непомітно як для самої людини, так і для інших.

Таким чином, можемо відзначити, що інтуїція застосовується тоді, коли розумове або наукове мислення не може вирішити ту чи іншу, а в нашому випадку, правову проблему (більшою мірою вважається, що для інтуїції необхідний великий досвід роботи в тій сфері, до якої належить розв'язувана проблема, тобто необхідним стає юридичне знання).

3.3. Процес прийняття юристом інтуїтивного рішення

Філософсько-методологічне та, зокрема, онтологічне і гносеологічне значення проблематики інтуїції не може бути розкрито лише шляхом оцінки окремих висловлювань представників тієї чи іншої течії. Ряд позитивних ідей і принципів онтологічного та гносеологічного характеру можна отримати шляхом

експлікації, розвитку та реконструкції буттєвих і пізнавальних установок, присутніх у змістовній частині інтуїціоніської концепції.

У поглядах на творче мислення, які належать досліднику Я. Пономарьову, що дістали назву структурно-рівневої моделі, здійснена спроба розкриття психічних механізмів центральної ланки творчого процесу. Ця модель базується на припущенні, що фази творчого процесу відображають структурно-рівневу природу психічного механізму творчості.

Верхньому і нижньому рівням структурно-рівневої схеми Я. Пономарьова відповідають полярні прояви мислення: логіка та інтуїція. Проміжні рівні в цій схемі відповідають онтогенезу мислення людини: його розвитку від предметно-чуттєвого до образно-емоційного, до вербального й понятійного мислення [118, с. 18-19].

У результаті численних експериментів Д. Бурлака виявив, що мислення при спробі вирішення проблемної ситуації йде наступними етапами. У типовій ситуації рішення знаходиться на понятійному рівні. За неможливості вирішити завдання у поняттях відбувається перехід на інший рівень – вербальний: у суб'єкта в цей момент виявляється підвищена комунікативна активність, він промовляє ситуацію, формуючи її образ. Суб'єкт відчуває пізнавальне ускладнення, яке супроводжується емоційним переживанням невизначеності у формі подиву та здивування. Зазвичай на цьому етапі з'являється велика емоційна напруженість, емоційний вибух, який, з одного боку, обумовлений труднощами подолання психологічної інерції, стереотипів, а з іншого – дає енергію для запуску наступного процесу пошуку вирішення. Тоді рішення шукається шляхом маніпулювання образами, як більш пластичним, багатим і менш узагальненим матеріалом, – працює уява. І про провідну роль уяви в процесі творчості зауважує більшість дослідників творчості. Наступний перехід здійснюється на предметно-чуттєвий рівень для роботи з тим матеріалом, на основі якого побудований рівень образів [32, с. 436-440].

Таким чином, процес йде від цілком свідомого до підсвідомого, тобто інтуїтивного рівня, а на кожному рівні використовується свій метод уявлення

ситуації. У результаті рішення виникає на інтуїтивному рівні, а суб'єкти творчості не можуть відрефлексувати сам момент знаходження рішення – він поза сферою свідомості. Потім отримане рішення послідовно виводиться у сферу свідомості – воно повинно бути вербалізованим і усвідомленим, тобто процес проходження рівнів повторюється, але у зворотному порядку. Суб'єктивно це виявляється у тому, що творець не може зрозуміти, чому він так, а не інакше розв'язав задачу, і намагається знайти вже до готового рішенням логічні пояснення, тобто творчість передбачає перехід на більш низький структурний рівень мислення. Значить, критерієм прояву творчості може бути отримання рішення на нижніх структурних рівнях – тобто на рівні інтуїції. З твердженням, що основним критерієм творчості є домінування підсвідомості над свідомістю, при паралельному протіканні процесів як в підсвідомості, так і у свідомості, погоджується і В. Дружинін [49, с. 7-154].

Це підтверджується і в теорії семантичної багаторівневості психіки сучасної людини І. Лебедева, включаючи рівні «примітивного мислення», «імперативного мислення» і «системного мислення», що відображають функціонування психіки на свідомому і несвідомому рівнях [84, с. 18-23].

Головна відмінна риса «імперативного мислення», порівняно з «примітивним», полягає в його логічності. Перехід людини до «імперативного мислення» означав досягнення нею вміння логічно, в знаковій формі відображати і розуміти навколишній світ і свої дії. Це дозволило людям здійснювати накопичення позитивного досвіду, що своєю чергою змінило знаряддя і умови праці. З іншого боку, це ще не науковий тип мислення, що відображає закономірності навколишнього світу. «Імперативне мислення» прямує шляхом накопичення позитивного досвіду і передачі його наступному поколінню. За порушення постулатів «імперативного мислення» вже не загрожувало жорстке покарання, бо контроль перемістився із зовнішнього середовища у внутрішнє – людина сама змогла регулювати свою поведінку. Це більш складний тип організації орієнтовно-дослідницької діяльності. Якщо «примітивне мислення» виражалось у формі містики, міфів, забобонів, то

«імперативне» накопичувалося у прислів'ях, приказках, байках, фразеологізмах тощо. Воно завжди давало пораду, як ставитися до інших людей, до роботи, до світу, до бога, до життя, до смерті, нарешті, до самого себе. Характерною рисою внутрішнього мовлення є те, що воно починає ставати тільки предикативною промовою. Кожна людина, яка намагається включити свою внутрішню мову в процес вирішення завдання, твердо знає, що мова йде про те, яке завдання стоїть перед нею. Внутрішня мова за своєю семантикою ніколи не позначає предмет, ніколи не носить суворо номінативний характер – вона вказує, що саме потрібно виконати, в яку сторону потрібно направити дію, залишаючись згорнутою і аморфною за своєю будовою, вона завжди зберігає свою предикативну функцію [84, с. 24].

На нашу думку, нічим іншим, як згорнутою формою людського досвіду, і не є прислів'я, приказки, фразеологізми та інші форми вираження «імперативного мислення». Для оволодіння «імперативним мисленням» немає необхідності в спеціально організованому процесі навчання. «Імперативне мислення» значною мірою визначає конкретну, практичну поведінку сучасної людини в стандартних і важких ситуаціях – управління такою поведінкою здійснюється автоматично, несвідомо. Часто ми не надаємо значення, наприклад, тому, що є внутрішнім рушієм нашої поведінки у нестандартній, важкій ситуації, або тому, як ми намагаємося розв'язати певну задачу. «Імперативне мислення» становить основу оперативного мислення людини, ставлячись до нього, як зміст до форми. «Імперативне мислення» «освоюючись» у психіці людини, хоча і відсунуло на задній план більш давнього «господаря» психіки – «примітивне мислення», але, попри те, співіснує з ним, хоча і виконує роль ведучого. Поява третього рівня організації орієнтовної діяльності людини – «системне» мислення, пов'язане внутрішньо із зародженням наук, інакше кажучи, зі спробою виявити в навколишньому світі певні стійкі, повторювані зв'язки, явища, відносини. Адаже науки займалися не тільки збором фактів, але і їх систематизацією. Це неминуче призводило до вироблення певного типу

мислення – «системного», а точніше, третього психосемантичного рівня свідомості.

Таким чином, як зауважує, І. Лебедев, усі три типи мислення співіснують також у свідомості сучасної людини, і найбільш «тісна» їх взаємодія настає в ситуації невизначеності. Такі стадії розвитку свідомість сучасної людини проходить і в онтогенезі. Ці три стадії водночас існують в психіці сучасної нормальної людини, тому були названі як «рівні». При цьому, як правило, верхній рівень свідомості є домінуючим по відношенню до нижчих рівнів [84, с. 26].

У такому контексті механізми мислення в ситуації невизначеності можна розглядати як постійну взаємодію різнорівневих несвідомих і свідомих компонентів психіки, що виявляються у вигляді «примітивного», «імперативного» і «системного мислення».

На думку Л. Брушлінського, мислення – це не тільки діяльність, адже всередині неї формується безперервний психічний процес аналізу, синтезу і узагальнення, постійно змінюються обставини життя конкретного суб'єкта. Однак, якщо мислення як діяльність, як система операцій здійснюється в основному усвідомлено, то мислення, як процес всередині неї протікає в основному несвідомо, хоча і під непрямим контролем з боку цілей, усвідомлених мотивів суб'єкта. Тільки в результаті активного аналізу суб'єктом існуючої проблеми, в опануванні засобами психічної діяльності можливе перетворення і виділення аспектів, необхідних для її вирішення [30, с. 78].

А. Кармін, вказуючи на полілінійність творчого мислення, відзначає, що в такій системі одночасно співіснують і взаємодіють різні розумові процеси, частина яких відбувається несвідомо, інші усвідомлюються, при цьому виділяються операції, контрольовані свідомістю і здійснювані без неї [66, с. 253].

Фактично, в дослідженнях Л. Брушлінського, А. Матюшкіна ефективним прийомом, який використовується у активному мисленні, є «аналіз через синтез» [30; 98]. На основі такого аналізу, певна властивість об'єкта виявляється під час

включення його в ту систему зв'язків і відносин, де він найбільш яскраво виявляє таку властивість. Тут має місце раптове осягнення шляху вирішення – інсайт, «ага-переживання», що найчастіше виникає тоді, коли людина не зайнята вирішенням проблеми. Але насправді рішення було підготовлено минулим досвідом, при цьому велике значення мала попередня аналітико-синтетична діяльність.

Розглядаючи такі специфічні прояви продуктивного мислення, як «інсайт», «інтуїція», «ага-переживання» А. Савенков вказує, що такі явища часто виникають тоді, коли людина не зайнята безпосередньо вирішенням проблеми. Однак, на думку автора, здатність до такої розумової дії передусім залежить від індивідуальних здібностей людини, наявності у неї таких характеристик мислення, як гнучкість, швидкість, оригінальність. Проаналізувавши різні погляди на ці явища, дослідник вважає, що найбільш характерною особливістю продуктивного мислення є його неусвідомлювані компоненти – інсайт та інтуїція [128, с. 44].

О. Тихомиров у своїх працях зазначав, що інтуїтивне мислення характеризується швидкістю протікання, відсутністю чітко виражених етапів, є мінімально усвідомленим [153, с. 214]. Про це ж писав і Б. Теплов, який вважав, що «інтуїтивний умовивід – це завжди скорочений умовивід, але скорочений не стільки за рахунок повного випадання тих чи інших ланок, скільки за рахунок того, що ці ланки проносяться більш-менш несвідомо» [151, с. 78].

Багато закордонних авторів не тільки не заперечують, але й підкреслюють важливу роль інтуїтивного, підсвідомого у вирішенні творчого завдання.

За креативність мислення відповідають підсвідомі процеси, бо лише підсвідомість володіє необхідною здатністю для творчого мислення – гнучкістю, при цьому підсвідомість протистоїть пасивному несвідомому. До прикладу, Г. Уоллес вважав, що сам творчий процес має чотири етапи, й одним із них є інтуїція як особливий метод схоплення істини: підготовка – формулювання завдань та початкові спроби їх вирішення; інкубація – відволікання від завдання

і переключання на інший предмет; просвітлення – інтуїтивне проникнення у суть задачі; перевірка – випробування або реалізація рішення [159, с. 362].

Не дивлячись на безліч різноманітних підходів до вивчення інтуїції як важливої складової творчого мислення, можна говорити про недостатню вивченість цього процесу.

Попри те, зазначимо, що проблема творчого мислення є актуальною в умовах сучасного суспільства. Науково-технічний прогрес вимагає розвитку творчого підходу і до простих повсякденних речей, і до постійно змінюваних навколишніх умов. Саме нестандартний підхід до проблеми, уміння поглянути на ситуацію по-новому, побачити нові, приховані від спостереження сторони є джерелом прогресу, руху вперед як окремої особистості, так і всього суспільства. Серед найважливіших факторів розвитку творчого мислення особистості можемо виділити найближче соціальне оточення і систему освіти. Більше того, необхідно підкреслити, що стадію поглибленого розуміння інтуїтивного феномена представляють собою погляди, запропоновані сучасною фізикою. Якщо, наприклад, у біології «інтуїтивний розум» розглядається як продукт процесу хімічних взаємозв'язків частинок живої матерії, то фізика, навпаки, природу інтуїтивних здібностей людської свідомості виявляє у загальних, універсальних механізмах Всесвіту тощо.

До прикладу, А. Бергсон створив концепцію, що отримала назву «творча еволюція», де, на відміну від інших представників філософії життя, він спирався на природознавство [23, с. 38]. На основі концепції «життя» він прагнув побудувати картину світу, яка по-новому б пояснила еволюцію природи і розвиток людини, обґрунтувала їх єдність. Центральне поняття філософського вчення А. Бергсона – життєвий порив, в котрому життя – це безперервне творче становлення, а матерія – відсталий початок буття, що хоча і чинить опір, але все таки підкоряється життю. Завдяки цьому еволюція світу природи стає творчою еволюцією. У результаті, світ, у теорії А. Бергсона, з'являється як єдиний цілісний, який безперервно і безповоротно розвивається, є спонтанним і непередбачуваним. Народжуючи усе нові й нові форми, він знаходиться у стані

безперервного становлення. А. Бергсон вважав, що людина досить успішно пристосувалася до світу матерії за допомогою інтелекту. Інтелект, на думку А. Берсона, – це розумне і розсудливе пізнання, що досягло вищих форм у методах фізико-математичних наук. Інтелект розкладає цілісність світу на тіла, тіла на елементи і т. д., а потім конструює з них штучні єдині картини світу. А. Бергсон не заперечує пізнавальних можливостей інтелекту, проте інтелект зовсім не створений для того, щоб осмислювати еволюцію та безперервність змін [23, с. 33-38]. Інтелекту притаманний принципово недоступний «життєвий порив». Його пізнання можливе тільки на підставі інтуїції. Інтуїцією, за А. Бергсоном, називається рід інтелектуального співпереживання, за допомогою якого людина переноситься всередину предмета, щоб злитися з тим, що в нім єдине. Інтуїція дозволяє проникнути в саму суть речей. А. Бергсон характеризує інтуїцію як основу Духу, у відомому сенсі – як саме життя. Завдання філософії, на його думку, полягає в тому, щоб допомогти людині опанувати інтуїцію [22, с. 44-48].

У науковому пізнанні всі ці процедури знаходяться під постійним контролем вчених, які активно впливають на дослідження через вибір методології, експеримент та інші процедури. Все сказане означає, що процес пізнання не є одномоментним – він опосередкований безліччю необхідних ступенів, етапів, ланок, які є необхідними для досягнення пізнавальних цілей.

Попри те, зазначимо, що з давніх часів існує переконання в можливості безпосереднього знання, тобто такого, яке здобувається не через чуттєві сприйняття і не шляхом роздумів, а являє собою пряме переживання дійсності, що розвивається всередині людини. Прикладами такого знання вважаються релігійне одкровення, осягнене на основі релігійних норм віруючими людьми, містичне осяяння, яке відчувають люди під час різних культових дій, художня інтуїція, яка виявляється в особливій сприйнятливості художньо обдарованих натур, що дозволяє їм бачити і переживати те, що недоступно простим смертним. Отже, інтуїція в цих випадках являє неусвідомлену людиною роботу думки, яка вбирає в себе увесь масив знань і досвіду, яким володіє ця людина.

Але як би високо не оцінювалася інтуїція в науковому пізнанні, її в будь-якому разі недостатньо для того, щоб переконати наукову спільноту в істинності отриманих за допомогою неї результатів. Для цього необхідний теоретичний доказ і перевірка практикою. Проте слід розуміти, що інтуїція – це не щось протилежне інтелекту. Вони – взаємопов'язані сторони єдиного, цілісного пізнавального процесу. Не може бути суто інтуїтивного або суто інтелектуального пізнання – воно завжди є єдністю того й іншого. Інтелект у «знятому» вигляді містить інтуїцію, яка, своєю чергою, можлива лише в тому випадку, якщо їй передує і за нею слідує інтелект. Інтуїція відіграє важливу роль у передбаченні. У зв'язку з цим слід розрізняти передчуття і передбачення. Передчуття базується на чуттєвій інтуїції, передбачення – на інтелектуальній. Чим тонша психофізіологічна організація особистості, тим стійкіші її інтереси, більший досвід і ширші знання, тим актуальнішими є завдання, які необхідно їй вирішувати, тим адекватнішими є передчуття та інтуїтивне передбачення такої особистості.

У реальному житті юристи стикаються зі швидко змінними ситуаціями. Тому поряд з рішеннями, заснованими на загальноприйнятих нормах поведінки, їм доводиться приймати нестандартні рішення. Такий процес, звичайно, і називається творчістю. Більше того, юридична діяльність людей має доцільний характер. Для досягнення визначеної мети доводиться вирішувати ряд завдань і підзадач. Одні з них можуть бути вирішені за допомогою типових раціональних прийомів. Для вирішення інших потрібне створення або винахід нестандартних, нових правил і прийомів. Це відбувається, коли ми стикаємося з принципово новими ситуаціями, що не мають точних аналогів у минулому. Тут необхідна творчість. Це являє собою механізм пристосування людини у нескінченно різноманітному і мінливому світі, механізм, що забезпечує його виживання та розвиток. При цьому мова йде не тільки про зовнішній, об'єктивний, але і про внутрішній, суб'єктивний світ людини, в нескінченному розмаїтті його переживань, психічних станів, настроїв, емоцій, фантазій, вольових актів. Ця сторона справи не може бути охоплена раціональністю, що включає до свого

складу гігантське, але все ж кінцеве число правил, норм, стандартів і еталонів. Тому творчість не протилежна раціональності, а є її природним і необхідним доповненням. Одне без іншого просто не могло б існувати [161, с. 278-279].

Будь-яка людина певною мірою володіє творчими здібностями, тобто здібностями щодо вироблення нових прийомів діяльності, оволодіння новими знаннями, формулювання проблем, пізнання невідомого. Кожна дитина, пізнаючи новий для неї навколишній світ, опановуючи мову, норми і культуру, по суті, займається творчістю. Але, з погляду дорослих, вона опановує вже відоме, навчається вже відкритого, перевіреного. Тому нове для індивіда не завжди є новим для суспільства. Справжня ж творчість у культурі, політиці, науці і виробництві визначається принциповою новизною одержаних результатів в масштабах їх історичної значимості.

Таким чином, на думку В. Миронова, найважливішою із таких механізмів творчості є інтуїція. «Давні мислителі, – пише дослідник, – наприклад, Демокрит, і особливо, Платон, розглядали її як внутрішній зір, особливу вищу здатність розуму. На відміну від звичайного чуттєвого зору, що дає інформацію про минулі явища, які не становлять великої цінності, висновок, за Платоном, дозволяє піднятися до досягнення незмінних і вічних ідей, що існують поза і незалежно від людини. Р. Декарт вважав, що інтуїція дозволяє виразно і ясно вбачати ідеї, укладені в нашій душі. Але як саме «влаштована» інтуїція, ніхто з них не пояснював. Незважаючи на те, що подальші покоління європейських філософів по-різному тлумачили інтуїцію. Л. Фейєрбах, наприклад, вважав, що вона корениться не в абстрактності вищих ідей, а в самій чуттєвості людини, і ми дотепер дуже мало просунулися в розумінні її природи і механізмів. Саме тому інтуїція і пов'язана з нею творчість не можуть бути в задовільній формі описані системою правил. Проте сучасна психологія творчості і нейрофізіологія дозволяють з упевненістю стверджувати, що інтуїція включає в себе ряд певних етапів. До них відносяться: накопичення і несвідомий розподіл образів і абстракцій в системі пам'яті; неусвідомлене комбінування і переробка накопичених абстракцій, образів і правил в цілях вирішення певної задачі; чітке

усвідомлення завдання; несподіване для певної людини знаходження рішення (доказ теореми, створення художнього образу, знаходження конструкторського або військового рішення), що відповідає сформульованій задачі. Нерідко таке рішення приходить в найнесподіваніший час, коли свідома діяльність мозку орієнтована на вирішення інших завдань» [99, с. 356-359].

Однак, нічого таємничого в творчій діяльності немає, і вона підлягає науковому вивченню. Ця діяльність здійснюється мозком, але вона неідентична набору, що виконуваних ним операцій. Вчені виявили т. зв. право-ліву асиметрію мозку. Цілісний процес пізнання здійснюється в результаті взаємодії операцій і знань, що виконуються цими півкулями. Якщо в результаті хвороби, травми або хірургічного втручання зв'язок між ними порушується, то процес пізнання стає неповним, неефективним або взагалі неможливим. Однак, право-ліва асиметрія виникає не на нейрофізіологічній, а на соціально-психологічній основі в процесі виховання і навчання. Вона пов'язана також з характером предметно-практичної діяльності. У дітей вона чітко фіксується лише у віці чотирьох-п'яти років, а у лівшів функції півкуль розподілені протилежним чином: ліва півкуля виконує функції чуттєвого, а права – абстрактного раціонального пізнання. Це дає підстави стверджувати, що в процесі інтуїції скоюються складні функціональні переходи, в яких на якомусь етапі розрізнена діяльність з оперування абстрактними і чуттєвими знаннями, відповідно здійснювана лівою і правою півкулями, раптово об'єднується, приводячи до отримання шуканого результату, до осяяння, до якогось творчого запалювання, яке сприймається як відкриття, як висвітлення того, що раніше знаходилося у темряві несвідомої діяльності [161, с. 279].

Теорія пізнання розрізняє такі пояснення: структурні – відповідають на запитання, як улаштований об'єкт, наприклад, який склад і взаємозв'язок елементарних частинок в атомі; функціональні – відповідають на запитання, як діє і функціонує об'єкт, наприклад, тварина, індивідуальна людина або певний виробничий колектив; причинні – відповідають на запитання, чому виникло певне явище, чому саме такий набір факторів призвів до такого-то або іншого

наслідку. При цьому в процесі пояснення ми використовуємо вже наявні знання для пояснення інших. Перехід від більш загальних знань до більш конкретних і емпіричних й складає процедуру пояснення. Причому одне і те ж явище може пояснюватися іноді по-різному, залежно від того, які закони, концепції та теоретичні погляди покладені в основу пояснення. Філософське ж завдання полягає у дослідженні структури пояснення та умов, за яких воно дає правильні знання про явища. Це підводить нас до питання про істинність знань. Знання, які служать підставою для пояснення, обґрунтування називаються пояснювальними. У формі пояснення можуть виступати не тільки закони, але й окремі факти [161, с. 283].

Беручи до уваги вищезазначене, можемо припустити, що для розуміння певного явища, його слід пояснити. Але точно так само говорять, що те чи інше пояснення буває зрозумілим або незрозумілим, що пояснити можна лише те, що є зрозумілим. Щоб уникнути цієї плутанини, слід усвідомити, що на всіх етапах нашої пізнавальної діяльності нам постійно доводиться стикатися з чимось невідомим, знання про що у нас відсутнє. У цих випадках ми і говоримо, що таке явище незрозуміле, що ми про нього нічого або майже нічого не знаємо. Ми можемо, наприклад, не розуміти ті чи інші стародавні тексти, тому що невідомою для нас є їхня мова або незрозумілими окремі висловлювання, тому що неясно, який зміст вкладав у них автор. Нарешті, ми можемо не розуміти тих чи інших особливостей міркування або аргументації, тому що нам недостатньо відома культура, особливості епохи, історичні деталі часу, коли створювався цікавий для нас текст. Автор і читач можуть бути розділені багатьма століттями, належати до різних мовних і культурних груп. Все це створює труднощі для розуміння. Саме з необхідності вирішувати такі проблеми і виникла особлива наука про розуміння – герменевтика. Її найвизначніші представники Ф. Шлейєрмахер, В. Дільтей, Г. Гадамер, П. Рікер та ін. сформулювали основні труднощі процесу розуміння. Щоб зрозуміти письмовий або усний текст, треба зрозуміти зміст і значення кожного слова, кожного поняття, кожної пропозиції або текстового уривка, які їм надавали автори. Але, з іншого боку, щоб

зрозуміти ці деталі і частини, необхідно розуміти зміст і значення їхнього контексту, так як сенс і значення частин залежать від змісту і значення цілого. Ця складна залежність отримала назву «герменевтичне коло». З такою ситуацією ми зустрічаємося не тільки під час вивчення тексту, але і в усному спілкуванні.

До прикладу, як зазначають окремі дослідники, інтуїція у такому випадку постає як форма діалектичного стрибка у розвитку процесу. Вона виникає як результат великої підготовчої роботи, що розвиває уяву суб'єкта творчості, його здатність до аналогій. Інтуїція вченого і дослідника – результат і складова їх наукової кваліфікації та досвіду. Інтуїція виявляється як підсвідомий перебіг окремих ланок творчого процесу, внаслідок чого результат постає нібито раптово, а вся підготовча робота прихована від самостереження суб'єкта. Особливого значення інтуїція набуває у діях за екстремальних умов, з гострим дефіцитом часу [161, с. 284].

На нашу думку, для того щоб знання, отримані в процесі пізнання, були корисними, допомагали орієнтуватися у навколишній дійсності і перетворювати її відповідно до намічених цілей, вони повинні перебувати з нею в певній відповідності. Проблема відповідності знань об'єктивної реальності відома у філософії як проблема істини. Питання про те, що таке істина – по суті, питання про те, в якому відношенні знаходиться знання до зовнішнього світу, як встановлюється і перевіряється відповідність знань і об'єктивної реальності. Більше того, щоб встановити відповідність довжини двох відрізків, досить прикласти їх один до одного. Щоб встановити відповідність фотографії і оригіналу, необхідно, щоб вони викликали у нас подібні зорові відчуття. Але як встановити відповідність знань, які висловлюються у символічній знаковій формі, фізичним процесам, історичним подіям, процесам, що відбуваються у свідомості інших людей, у світі їх внутрішніх переживань? Окрім того, акцентуємо, що в структурі знання ми можемо виділити два пласти. Один з них залежить від специфіки біологічної та соціальної організації людини, особливостей її нервової системи, органів сприйняття, мозку, способу переробки інформації, своєрідності певної культури, історичної епохи та мови. Інший

залежить від об'єктивної реальності, від специфіки явищ і процесів, що відображаються пізнанням. Ці два прошарки перебувають у певному відношенні один до одного. Головним у сукупності питань, що виникають у цьому світі, є питання, чи можемо ми виділити в наших знаннях зміст, який не залежить ні від індивідуальних рис людини, ні від людства в цілому, і якщо можемо, то як у такому випадку визначити міру відповідності цього змісту об'єктивній реальності? Це питання є основним у проблемі істинності знання.

Яким же способом можна відокремити в наших знаннях те, що не залежить від людини і людства, від того, що залежить? Зазначимо, що в історії філософії відзначалася наявність двох таких способів. До першого належать логічний аналіз знань, до якого веде процес мислення. До другого способу відносяться пошук абстрактних знань, наприклад, математичних істин, а це тим більше не може служити засобом їх перевірки, критерієм їх відповідності дійсності. До того ж чуттєві образи суто суб'єктивні. Вони залежать від сприйняття індивіда, стану його нервової системи, умов спостереження, ступеня підготовки, соціально-культурних факторів. Відсутність єдності в розумінні істини та її критеріїв як раз і змусила І. Канта сказати, що виявлення об'єктивного критерію істинності знання становить центральне завдання філософії.

Таким чином, в одержанні нового знання велику роль відіграють логічне мислення, способи і прийоми утворення нових понять, закони логіки. Але досвід пізнавальної діяльності свідчить, що звичайна логіка в багатьох випадках виявляється недостатньою для вирішення наукових проблем. Процес виробництва нової інформації не може бути зведений ні до індуктивно, ні до дедуктивно розгортуваного мислення. Важливе місце в цьому процесі займає інтуїція, що дає пізнанню новий імпульс і напрям руху. Інтуїція як специфічний пізнавальний процес, безпосередньо продукує нове знання, виступає так само у формі загальної, властивої всім людям здатності, як і почуття, і абстрактне мислення. Поширеність, загальність інтуїції підтверджують численні спостереження за людьми: у звичайних, повсякденних умовах часто

трапляються випадки, коли в нестандартній ситуації, що вимагає швидкого рішення в умовах обмеженої інформації, суб'єкт робить вибір своїх дій ніби «передчуваючи», що потрібно вчинити саме так, а не інакше.

Отже, з-поміж факторів конструювання культурологічних елементів інтуїції юриста необхідно виділити наступні: по-перше, процес пізнання слідує від цілком свідомого до підсвідомого, тобто інтуїтивного рівня, а на кожному рівні використовується свій метод уявлення ситуації; по-друге, як наслідок, рішення виникає на інтуїтивному рівні, а суб'єкти творчості не можуть відрефлексувати сам момент знаходження рішення, оскільки він перебуває поза сферою свідомості; по-третє, отримане рішення послідовно виводиться на план свідомості – воно повинно бути вербалізованим і усвідомленим, тобто процес проходження рівнів повторюється, але у зворотному порядку. Врешті-решт, суб'єктивно це виявляється у тому, що юрист не може до кінця зрозуміти, чому він так, а не інакше прийняв рішення, і намагається знайти відповідь у готовому рішенні – логічних поясненнях, тобто творчість передбачає перехід на більш низький структурний рівень мислення. Своєю чергою, це означає, що критерієм прояву творчості може бути отримання рішення на нижніх структурних рівнях – тобто на рівні інтуїції.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи третій розділ, можемо відзначити декілька положень стосовно філософсько-правової ретроспективи інтуїтивної культури юриста, з-поміж яких найголовнішими є наступні:

Юристи в повсякденній діяльності зустрічаються із швидкозмінними ситуаціями, тому поряд з рішеннями, базованими на загальноприйнятих нормах поведінки, їм доводиться приймати нестандартні рішення – спонтанні, неочікувані та, деколи, несвідомі. Такий процес, звичайно, і називається творчістю. Більше того, юридична діяльність має доцільний характер. Для

досягнення визначеної мети доводиться вирішувати ряд завдань і підзавдань. Одні з них можуть бути вирішені за допомогою типових раціональних прийомів. Для вирішення інших потрібне створення або винахід нестандартних, нових правил і прийомів. Це відбувається, коли ми стикаємося з принципово новими ситуаціями, що не мають точних аналогів у минулому.

Інтуїція виступає однією з форм теоретичного осмислення моралі. Інтуїтивне знання не ірраціональне, а надраціональне в тому що, як правило, завершує гносеологічний процес, виникаючи на вершині творчої думки. Але воно ж може бути і надчуттєвим, коли, наприклад, у релігійному почутті єднає нас з абсолютним початком. І саме в силу надчуттєвості і надраціональності інтуїції, звернення до неї дозволяє сподіватися на більш пильний, а також більш відповідальний аналіз моральності.

Інтуїтивність є невід'ємною якістю морального почуття, являє собою одночасне знання-переживання, завдяки якому і здійснюється живий характер моральності. Розуміння моралі як духовно-інтуїтивного почуття вищих цінностей дозволяє побачити, що моральні поняття блага, добра, справедливості, співчуття не є тільки гранично загальними абстрактними поняттями, що узагальнюють різні аспекти морального життя людей. Ці поняття працюють в моралі як чуттєві структури. Через них людина інтуїтивно відчуває – осягає моральний зміст, і не несвідомо, а усвідомлено, оскільки моральне почуття є відчуттями знання.

Процес мислення є не лише сукупністю розгорнутих умовиводів, оскільки поряд із повними логічними формами людина користується такими судженнями, які приймаються у скороченому вигляді, а інші зовсім випадають, опускаються, як давно відомі, перевірені досвідом, доведені практикою або встановлені будь-якої галуззю знань. У результаті отриманий висновок здається відірваним, ізольованим і представляється суто як нічим не обумовлена здогадка.

У процесі професійної підготовки юриста найпершим з-поміж завдань є, без сумніву, спрямування як на формування у юриста логічних операцій мислення, так і на розвиток інтуїції. Інтуїція вдосконалюється на основі

необхідних знань та досвіду (в нашому випадку – юридична освіта, правове виховання, правова культура тощо), а її наявність обумовлює здатність юриста до правової імпровізації. Тобто єдність та складні взаємозв'язки логічних та інтуїтивних компонентів, під час вирішення юридично-професійних завдань зумовлюють активність особистості, формування інтелектуальної та інтуїтивної культури юриста, його компетентності, професіоналізму, адже усвідомлення підсвідомого – це шлях до самовдосконалення та самопізнання.

ВИСНОВКИ

1. Попри потужний арсенал юридичної техніки і правознавчих прийомів, правник за допомогою цілісності, повноти, використання альтернативних варіантів має прийняти найефективніше рішення, опираючись на професійну і людську інтуїцію.

Крізь призму цієї думки Д. Локк, Г. Гегель, А. Бергсон, Е. Гуссерль, Л. Петражицький та інші висловлювали критичні судження щодо впливу вроджених ідей на формування інтуїтивного сприйняття предмета чи явища, що, вочевидь, не дозволяє повною мірою усвідомити усі грані та можливості власне правової інтуїції. Абсолютна раціональна філософська система мислення виводить прямий зв'язок інтуїтивного рішення із логічним мисленням. В основі інтуїтивного мислення лежить здоровий глузд, а не філософські роздуми, які домінували у наукових теоріях правового інтуїтивізму того часу. Протиставляючи інтуїцію інтелекту зазначають, що філософствувати – означає повернути у протилежний бік звичайний порядок думки. Таким чином, інтуїція, у такому розумінні, є вищим видом пізнання, що дозволяє безпосередньо усвідомлювати загальне, яке знаходиться у самому пізнанні, незалежно від того, чи відповідає сутність чого-небудь реальності, і впливає із правового інтуїтивізму – як філософсько-правової течії.

Правовий інтуїтивізм, своєю чергою, впливає із природного права. Учення про природне право пройшло доволі великий період еволюції, перебувало під впливом різних тенденцій, течій, унаслідок цього виникли неоднозначні, часто навіть суперечливі, визначення й тлумачення природного права, що спонукає дослідників до відповідного аналізу поняття інтуїції.

2. Методологічні засади формування інтуїтивної культури юриста полягають у єдності самої інтуїції і логіки як філософської науки. Інтуїція представлена як данина минулому свідомому і підсвідомому досвіду. Підсвідоме порівняння з цим минулим досвідом і призводить до осяяння, до несподіваного

рішення. Цей взаємозв'язок, здебільшого, залишається прихованим для свідомості. Якщо сприймати багатоаспектність інтуїтивного процесу як кульмінаційний елемент пізнання юридичної діяльності, то формування інтуїтивної культури юриста проходить низку етапів, з-поміж яких: усвідомлення юристом змісту прийнятого рішення, навіть якщо це рішення прийнялося немов би спонтанно та несподівано; переконаність у правильності такого роду рішення, оскільки, здебільшого, інтуїтивно прийняті рішення оригінальні, витончені та гармонійні за своєю структурою. Такий хід подій неодмінно вказує на те, що підтвердженням сформованої інтуїтивної культури юриста виступає обставина, в контексті якої інтуїтивно прийняте рішення (на філософсько-правовому рівні) дозволяє простежити й засоби реалізації такого рішення і, за бажання і певних навичок, його можна логічно проаналізувати та аргументовано доказати.

3. Абстрактне поняття інтуїції не має матеріального підтвердження: інтелектуальна діяльність у підсвідомій зоні головного мозку людини – це діяльність свідомої, дієздатної людини, що базується на умовиводах розуму; у природно-правовому просторі (тобто у просторі рівності усіх людей та гармонії людини з природою – під час прийняття швидкого, і ймовірно, правильного рішення у конкретній життєвій ситуації) імовірність правильного рішення здебільшого не впливає на швидкість його прийняття, і навпаки, а залежить лише від правильності застосування інтуїтивного мислення; межування з надприродним правом можна трактувати як можливість віднесення інтуїції до надприродно-правового простору.

Поступ пізнавального досвіду засвідчує, що лише логічного мислення, застосування способів і прийомів для утворення нових понять, базування виключно на законах логіки, без врахування емпіричного досвіду – недостатньо для формування інтуїтивної культури юриста. Адже процес продукування нової інформації не може бути схематично зведений ні до індуктивно, ні до дедуктивно розгорнутого мислення. Незамінною у цьому процесі залишається інтуїція, що дає пізнанню новий імпульс і напрям руху.

4. Аналізуючи раціональне та природне зумовлення інтуїції виокремлено ряд чинників, що формують інтуїтивну культуру юриста. До них відносяться: гени індивідуума; родинне виховання; сімейний мікроклімат; навколишнє оточення; школа та дошкільні навчальні заклади; навчальні заклади II-IV рівнів акредитації; професійна діяльність; самоосвіта, розум (інтелект) та інші.

У процесі спільної життєдіяльності психофізіологічні дані кожного члена сім'ї уподібнюються, як результат, їхнє спілкування часто не потребує вербального забарвлення. У сімейному мікрокліматі формуються відносини між членами сім'ї: кожен інтуїтивно взаємовпливає один на одного. Крім того, завдяки родинному вихованню здійснюється процес прищеплення любові (як правило, в дитячому віці) до основоположних, природно-правових чинників життєдіяльності в цілому та конкретно за напрямом родової діяльності батьків, що в подальшому відіграватиме вирішальну роль у розвитку інтуїції.

Колосальний вплив на інтуїтивні можливості людини, в т. ч. майбутнього правника, здійснюють, передусім, заклади освіти – від дошкільних до вищих навчальних закладів. Провідними цінностями такого виховання повинні стати не засвоєння норм поведінки і вмінь (позитивістсько-правові вимоги суспільства), а гуманність взаємовідносин, свобода прояву власного Я, культивування індивідуальності, усвідомлена правова культура поведінки, творче самовираження – головні природно-правові засадами у формуванні інтуїтивної культури правника.

5. Інтуїтивна культура юриста – це ступінь природно-правового, ірраціонального осмислення правового явища на основі отриманих знань та практичних навиків юриста, з метою прийняття раціонального, логічного рішення.

6. Розрізняються внутрішні (природні задатки) та зовнішні (професійна соціалізація) види детермінантів, що впливають на формування інтуїтивної культури юриста. Зовнішня, своєю чергою, може бути пасивною (вплив середовища на особу правника) та активною (процес навчання юриста).

7. Щодо концептуальних засад інтуїтивної культури юриста – то це принципи, згідно з якими потрібно діяти у певній ситуації. Вони поділяються на позитивістсько-правові та природно-правові.

До позитивістсько-правових концептуальних засад інтуїтивної культури юриста відносяться: інтелектуальність; доповнюваність; системність; свобода; простота; наочність; гуманізм; спостережливість; справедливість; відповідальність.

Природно-правовими концептуальними засадами інтуїтивної культури юриста є: метафізичність; ірраціональність; онтологічність; синергетичність; підсвідомість; креативність; адекватне моделювання ситуації; конваріантна аналогія.

Функціональні особливості інтуїтивної культури юриста можуть бути основними (комунікативні та пізнавальні) та додатковими (новоутворювальні, індивідуального підходу, оцінювальні та регулятивні).

8. Місце і роль імперативу моралі в інтуїтивній культурі юриста проявляється передусім у певних мотивах. До таких мотивів можна віднести: совість, внутрішній голос, особисте переконання. Визначити вказані мотиви «зі сторони» досить проблематично – саме тому людина повинна сама регулювати свій внутрішній світ, захищати свою моральну автономію від зайвих зазіхань ззовні, вибудовувати моральні чесноти, що сприятимуть ефективнішому формуванню та прояву інтуїтивної культури тощо. В такому випадку, необхідно відзначити, що існують моральні норми, прийняті в певних національних, регіональних та інших структурах суспільства, що обмежує поведінку і дію людей. Беручи до уваги те, що кожному базовому рівню свідомості корелює власна базова моральна інтуїція, яка спрямована на те, щоб зберігати і просувати найбільшу глибину певного вчинку при найбільшому його усвідомленні, то інтуїцію слід сприймати як одну із форм теоретичного осмислення моралі. Отже, якщо інтуїція є необхідною умовою будь-якої професійної діяльності, то й інтуїтивна культура юриста не може бути достатньо сформованою поза загальним розвитком особистої інтуїції на основі морального імперативу.

9. З-поміж способів самовираження юриста за допомогою інтуїції можна виділити наступні: по-перше, в процесі розслідування інтуїція перевіряється практикою і лише у разі свого підтвердження розглядається як достовірне знання (немає нічого принципово відмінного від звичайного процесу перевірки версій, висунутих на основі строго послідовного, логічного пояснення фактів); по-друге, інтуїція є здатністю осягати істину шляхом прямого її спостереження; по-третє, у безпосередньому рівні пізнання інтуїція об'єднує чуттєве та раціональне; по-четверте, інтуїція формується у результаті тривалого попереднього досвіду діяльності в певній галузі, зокрема минулих міркувань, обговорень, логічних дій. Раптове рішення можливе лише тому, що логічні дії автоматизуються, стають розумовими навичками, які протікають непомітно як для самої людини, так і для інших.

10. Передусім спрямування на формування у юриста логічних операцій мислення – одна з головних цілей під час його професійної підготовки. Проте, розвиток професійної інтуїції відіграє не менш важливу роль у вдосконаленні юридичної майстерності. Інтуїція виробляється на основі необхідних знань та досвіду (в нашому випадку – юридична освіта, правове виховання, правова культура тощо), а її наявність обумовлює здатність юриста до правової імпровізації. Таким чином, складні взаємозв'язки та єдність логічних й інтуїтивних компонентів під час вирішення юридично-професійних завдань зумовлюють активність особистості, формування інтелектуальної та інтуїтивної культури юриста, його компетентності, професіоналізму.

Зіткнення зі швидкозмінними ситуаціями, що мають різну правову природу, вимагає від юристів поряд із рішеннями, базованими на загальноприйнятих нормах поведінки, прийняття хоча й правомірних, проте нестандартних рішень. Перед тим, як юридична діяльність набирає доцільного характеру, має місце деяка спонтанність, інтуїтивна професійна творчість, і лише згодом юридична діяльність набирає доцільного характеру. Тому для прийняття правильного правового рішення правнику доводиться вирішувати ряд інтуїтивних завдань. Деякі з них можуть бути вирішені за допомогою типових

раціональних прийомів. Для вирішення інших потрібне створення або винахід нестандартних правил і прийомів. Це, зазвичай, відбувається, коли у своїй діяльності юрист стикається з принципово новими ситуаціями, що не мають точних аналогів у правозастосуванні. Саме тоді так необхідними стають творчість, досвід, певні напрацювання, тобто яскраво проявляється правовий аспект інтуїтивної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічна юридична думка / укладачі І.Б. Усенко, Т.І. Боднарук; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-Юре, 1998. – 503 с.
2. Акимов А.Е. Анализ проблемы торсионных источников энергии / А.Е. Акимов, Р.Н. Кузьмин // Прикладная физика. – № 1. – 1996. – С. 96-101.
3. Алексеев П.В. Познавательные способности человека / П.В. Алексеев, А.В. Панин // Философия. – М. : Проспект, 2004. – 608 с.
4. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г. Ананьев. – С-Пб. : Питер, 2001. – 272 с.
5. Антология мировой философии : Античность. – Мн. : Харвест, 2001. – 960 с.
6. Архипова Н.И. Управление в чрезвычайных ситуациях / Н.И. Архипова, В.В. Кульба. – М. : РГГУ, 1998. – 315 с.
7. Асмус В.Ф. Проблема интуиции в философии и математике / В.Ф. Асмус. – М. : Едиториал УРСС, 2011. – 320 с.
8. Багнюк А.В. Філософія : Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія / А.В. Багнюк, В.І. Стародубець. – Тернопіль, 2005. – 412 с.
9. Багнюк А.В. Філософія : навчальний посібник : у 2 ч. / А. Багнюк. – Ч. 1. – Рівне, 1997. – 475 с.
10. Балинська О.М. Філософія права (вербально-біхевіористський підхід) : словник (категорії, поняття, терміни) / О.М. Балинська. – Львів : ПАІС, 2008. – 164 с.
11. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини в праві : монографія / О.О. Бандура. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2000 р. – 200 с.

12. Бардін О.М. Діалектична взаємообумовленість насильства та тероризму / О.М. Бардін // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грани» № 6 (32) лист.-груд., 2003. – С. 67-75.
13. Баумейстер А. Філософія права : навчальний посібник / А. Баумейстер. – Вінниця : О. Власнюк, 2007. – 224 с.
14. Бачинін В.А. Філософія права : словник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К. : Ін-Юре, 2003. – 408 с.
15. Бачинін В.А. Філософія права : підручник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 472 с.
16. Бачинін В.А. Філософія права / В.А. Бачинін, М.І. Панов. – К. : Ін-Юре, 2002. – 472 с.
17. Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – С-Пб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 1096 с.
18. Бачинин В.А. Культурология : Энциклопедический словарь / В.А. Бачинин. – С-Пб. : Изд-во Михайлова В.А., 2005. – 288 с.
19. Бачинин В.А. Морально-правовая философия / В.А. Бачинин. – Х. : Консум, 2000. – 208 с.
20. Бедь В.В. Юридична психологія : навчальний посібник / В.В. Бедь. – К. : МАУП, 2004. – 436 с.
21. Белкин А.Р. Курс криминалистики : учебник / А.Р. Белкин, В.М. Богданов, Э.И. Бодилова [и др.]. – М. : Юристъ, 2001. – 784 с.
22. Бергсон А. Непосредственные данные сознания. Время и свобода воли / Анри Бергсон. – Л. : ЛКИ, 2012. – 226 с.
23. Бергсон А. Творческая эволюция / Анри Бергсон. – М. : Кучково поле, 2006. – 384 с.
24. Битяк Ю.П. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / За ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.

25. Біленчук П.Д. Філософія права : навчальний посібник / П.Д. Біленчук, В.Д. Гвоздецький, С.С. Сливка // За ред. П.Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1999. – 208 с.
26. Большой юридический словарь / Под ред. А.В. Малько. – М. : Проспект, 2009. – 704 с.
27. Бородкин Л.И. Порядок из хаоса : концепции синергетики в методологии исторических исследований / Л.И. Бородкин // Новая и новейшая история, 2003. – № 2 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hist.msu.ru/Labs/HisLab/html/chaos.htm>
28. Босс В. Интуиция и математика / В. Босс. – Ленинград : ЛКИ, 2008. – 216 с.
29. Бризгалов І.В. Юридична деонтологія : короткий курс лекцій / І.В. Бризгалов. – К.: МАУП, 2003. – 48 с.
30. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование / А.В. Брушлинский. – М. : Мысль, 1979. – 230 с.
31. Бунге М. Интуиция и наука / М. Бунге. – Изд-во «Прогресс». – М., 1967. – 181 с.
32. Бурлака Д.К. Мышление и откровение / Д.К. Бурлака. – С-Пб. : Изд-во Русской Христианской гуманитарной академии, 2011. – 446 с.
33. Виндельбанд В. Философия культуры : избранное / В. Виндельбанд. – РАН, Ин-т науч. информации по общественным наукам. – М., 1994. – 350 с.
34. Всемирная энциклопедия : Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. : АСТ, 2001. – 1312 с.
35. Газнюк Л.М. Філософські етюди екзистенційно-соматичного буття : монографія / Л.М. Газнюк. – К. : ПАРАПАН, 2008. – 368 с.
36. Гарнцев М.А. Проблема самосознания в западноевропейской философии (от Аристотеля до Декарта) / М.А. Гарнцев. – М. : МГУ, 1987. – 215 с.
37. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа / Г.В.Ф. Гегель. – С-Пб. : Академический Проект, 2008. – 768 с.

38. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Литература, 2009. – 464 с.
39. Герт Б. Рациональное и иррациональное в поведении человека / Б. Герт : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.fidel-kastro.ru/filosofy/analitica/rational_and_irrational.htm
40. Головатий С.П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. / С.П. Головатий. – К. : Фенікс, 2006. – 1747 с.
41. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
42. Горчаков Г.С. О смысле жизни и назначении человека : курс лекций / Г.С. Горчаков. – Томск : Твердыня, 2006. – 765 с.
43. Грановская Р.М. Интуиция и искусственный интеллект / Р.М. Грановская, И.Я. Березная. – Л. : ЛГУ, 1991. – 272 с.
44. Грищук О.В. Людська гідність у праві : філософські проблеми : монографія / О.В. Грищук. – К. : АТКА, 2007. – 432 с.
45. Гусарев С.Д. Юридична деонтологія : навчальний посібник / С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.
46. Гуссерль Э. Философия как строгая наука / Эдмунд Гуссерль. – М. : Сагуна, 1994. – 358 с.
47. Данильян О.Г. Философия / О.Г. Данильян, В.М. Тараненко. – М. : Эксмо, 2005. – 512 с.
48. Декарт Р. Сочинения : авторский сборник / Рене Декарт. – М. : Наука, 2006. – 656 с.
49. Дружинин В.Н. Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии / В.Н. Дружинин. – С-Пб. : Питер, 2010. – 160 с.
50. Эйнштейн А. О религии / Альберт Эйнштейн. – М. : Альпина нон-фикшн, 2010. – 144 с.
51. Эйнштейн А. Физика и реальность / Альберт Эйнштейн. – М. : Наука, 1965. – 360 с.

52. Эйнштейн А. Физика, философия и научный прогресс // Эволюция физики : авторский сборник / Альберт Эйнштейн. – М. : Наука, 2006. – 264 с.
53. Егоров С.Н. Аксиоматические основы теории права / С.Н. Егоров. – С-Пб. : Лексикон, 2001. – 272 с.
54. Жалинский А.Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность : учебное пособие для вузов / А.Э. Жалинский. – М. : Изд-во БЕК, 1997. – 330 с.
55. Завальна Ж.В. Професійні навички юриста : навчально-методичний посібник / Ж.В. Завальна, М.В. Старшинський. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 160 с.
56. Замалев А. Интуиции русского ума : авторский сборник / Александр Замалеев. – С-Пб. : Университетская книга, 2011. – 216 с.
57. Зинченко В.П. Наука о мышлении / В.П. Зинченко // Психологическая наука и образование. – № 2. – 2002. – С. 5-20.
58. Зорин Г.А. Теоретические основы криминалистики / Г.А. Зорин. – М. : Амалфея, 2000. – 416 с.
59. Іова В.Ю. Формування правової культури особистості на засадах духовності : навчально-методичний посібник / В.Ю. Іова. – Кам'янець-Подільський : Абетка. – 2001. – 168 с.
60. Ильин И.А. Собрание сочинений : в 10 томах / И.А. Ильин. – Т. 2. – Кн. I. – М. : Русская книга, 1993. – 496 с.
61. Ирина В.Р. В мире научной интуиции / В.Р. Ирина, А.А. Новиков. – М. : Наука, 1978. – 192 с.
62. Ирхин Ю.В. Политология : учебник / Ю.В. Ирхин, В.Д. Зотов, Л.В. Зотова. – М. : Юристъ, 2002. – 511 с.
63. Кадикало А. Значення принципу доповнюваності для переходу від пізнання до споглядання / А. Кадикало, І. Карівець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Філософські науки. – № 607. – Львів : Львівська політехніка, 2008. – С. 104-111.

64. Кант И. Величие здравого смысла. Человек эпохи Просвещения / Иммануил Кант. – М. : Правда, 1992. – 744 с.
65. Кант И. Критика чистого разума / Иммануил Кант. – М. : Наука, 2008. – 608 с.
66. Кармин А. Культурология : учебник / Анатолий Кармин. – С-Пб. : Лань, 2011. – 928 с.
67. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2008. – 446 с.
68. Кельман М.С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження : монографія / М.С. Кельман. – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», 2011. – 348 с.
69. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – С-Пб. : СГУ, 2011. – 528 с.
70. Кістяковський Б.А. Вибране / Б.А. Кістяковський. – К. : Абрис, 1996. – 512 с.
71. Кистяковский Б.А. Философия и социология права : Авторский сборник / Б.А. Кистяковский. – С-Пб. : Издательство Русского Христианского Гуманитарного Института, 1998. – 800 с.
72. Климов Е.А. Психология: воспитание, обучение : учебное пособие / Е.А. Климов. – М. : Юнити-Дана, 2000. – 367 с.
73. Колеснікова О.В. Естетична культура у професійному становленні юриста : конспект лекцій / О.В. Колеснікова. – Харків : УкрЮЛ, 1994. – 20 с.
74. Копнин П.В. Проблемы диалектики как логики и теории познания / П.В. Копнин. – М. : Наука, 1981. – 368 с.
75. Коробкина О.А. Принцип равенства сторон / О.А. Коробкина // Материалы X научно-практической конференции Гуманитарного университета (г. Екатеринбург) 5-6 апреля 2007. – Т. 2. – С. 128-133.
76. Костенко О.М. Культура і закон – у протидії злу / О.М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.

77. Костицький М.В. Філософія права : навчальний посібник / М.В. Костицький, Б.В. Чміль. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
78. Криміналістика : навчальний посібник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.
79. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К. : Парапан, 2003. – 240 с.
80. Кудрявцев И.А. Криминальная агрессия / И.А. Кудрявцев, Н.А. Ратинова. – М. : МГУ, 2000. – 192 с.
81. Кузнецова Т.В. Психологія культури : курс лекцій / Т.В. Кузнецова. – К. : МАУП, 2006. – 152 с.
82. Кулик Б.А. Феномен нового знания : постижение истины или сотворение мифа? / Б.А. Кулик : [Электронный ресурс] // Вычислительная логика. – Режим доступа : <http://logic-cor.narod.ru/fenom0.htm>
83. Ларіонова В.К. Етичні теорії російського інтуїтивізму (М.О. Лоського, С.Л. Франка) : монографія / В.К. Ларіонова. – К. : Віпол, 1997. – 172 с.
84. Лебедев И.Б. Психика. Сознание. Бессознательное : монография / И.Б. Лебедев. – М. : МА МВД РФ. – 2002. – 112 с.
85. Левчук Л.Г. Основи естетики : навчальний посібник / Л.Г. Левчук, О.І. Оніщенко. – К. : Вища школа, 2000. – 271с.
86. Лейбниц Г.В. О словах / Г.В. Лейбниц. – С-Пб. : Либроком, 2010. – 96 с.
87. Лейбниц Г.В. Труды по философии науки / Г.В. Лейбниц. – С-Пб. : Либроком, 2010. –178 с.
88. Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / О.Э. Лейст. – М. : Зерцало, 2008. – 352 с.
89. Литвиненко С. Креативність як загальна здібність до творчості: сучасні підходи // Збірник наукових праць полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Педагогічні науки». – Вип. 3 (50). – Полтава, 2006. – С. 215-219.

90. Лозовой В.О. Професійна етика юриста / В.О. Лозовой, О.В. Петришин. – Харків : Право, 2004. – 176 с.
91. Лосский Н.О. Учение о перевоплощении : интуитивизм / Н.О. Лосский. – Е. : Издательская группа «Прогресс», VIA, 1992. – 208 с.
92. Майерс Д. Интуиция. Возможности и опасности / Дэвид Майерс. – С-Пб. : Питер, 2010. – 272 с.
93. Малахов В.П. Концепция философии права / В.П. Малахов. – М. : Юнити-Дана, 2007. – 752 с.
94. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. Теоретико-информационный аспект : монография / А.В. Малько. – Саратов: Изд-во СГУ, 1994. – 184 с.
95. Мальцев Г.В. Нравственные основания права / Г.В. Мальцев. – М. : СГУ, 2008. – 552 с.
96. Мамардашвили М.К. Стрела познания : набросок естественноисторической гносеологии / М.К. Мамардашвили. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 303 с.
97. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» / Н.И. Матузов // Правоведение. – № 2. – 1994. – С. 3-15.
98. Матюшкин А.М. Психология мышления. Мышление как разрешение проблемных ситуаций / А.М. Матюшкин. – М. : Университет, 2009. – 190 с.
99. Миронов В. Философия и метаморфозы культуры / Владимир Миронов. – М. : Современные тетради, 2005. – 424 с.
100. Мондін Баттіста. Підручники систематичної філософії : Том 3. Онтологія і метафізика / Пер. з італ. Б. Завідняка. – Жовкля : Місіонер, 2010. – 284 с.
101. Налчаджян А.А. Некоторые психологические и философские проблемы интуитивного познания (интуиция в процессе научного творчества) / А.А. Налчаджян. – М. : Мысль, 1972. – 272 с.
102. Нерсисянц В.С. Право и культура : монография / В.С. Нерсисянц, Г.И. Муромцев, Г.И. Мальцев [и др.]. – М. : РУДН, 2002. – 423 с.

103. Нор В.Т. Судові та правоохоронні органи України : підручник / В.Т. Нор, Н.П. Анікіна, Н.Р. Бобечко. – К. : Ін Юре, 2010. – 234 с.
104. Овчинников А.И. Правовое мышление : теоретико-методологический анализ : монография / А.И. Овчинников. – Ростов н/Д : Изд-во Рост, ун-та, 2003. – 429 с.
105. Оганян К.М. Социальная синергетика / К.М. Оганян, В.П. Бранский, А.К. Астафьев. – М. : Петрополис, 2010. – 192 с.
106. Ойзерман Т.И. Амбивалентность философии / Т.И. Ойзерман. – М. : Канон+, 2011. – 400 с.
107. Ойзерман Т.И. Проблемы историко-философской науки / Т.И. Ойзерман. – М. : Мысль, 1982. – 320 с.
108. Ойзерман Т.И. Рациональное и иррациональное / Т.И. Ойзерман // Вопросы философии. – № 2. – 1977. – С. 82-95.
109. Ортинський В.Л. Філософські проблеми правового виховання курсантів у вищих навчальних закладах МВС України : монографія / В.Л. Ортинський, В.С. Бліхар, М.Й. Штангрет. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 288 с.
110. Осипов А.И. Путь разума в поисках истины / А.И. Осипов. – С-Пб. : 2007. – 352 с.
111. Особенности использования в криминалистике методов философского и общенаучного уровня // Криминалистика / Под ред. проф. Н.П. Яблокова. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
112. Паустовский К. Золотая роза / К. Паустовский. – М. : 2008. – 336 с.
113. Пермяков Ю.Е. Лекции по философии права : учебное пособие / Ю.Е. Пермяков. – Самара : Самарский университет, 1995. – 120 с.
114. Петражицкий Л.И. Теория и политика права. Избранные труды / Л.И. Петражицкий. – С-Пб. : Юридическая книга, 2011. – 1031 с.
115. Петрушенко В.Л. Філософський словник : терміни, персоналії, сентенції / В.Л. Петрушенко. – Львів: «Магнолія 2006», 2011. – 352 с.

116. Плеснер Х. Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию / Пер. с нем. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 368 с. (Серия «Книга света»).
117. Пойа Д. Математика и правдоподобные рассуждения / Дьёрдь Пойа // Индукция и аналогия в математике. – Т. 1. – С-Пб. : Либроком, 2010. – 464 с.
118. Пономарев Я.А. Психика и интуиция. Неопубликованные материалы, стихи, рисунки и фотографии / Я.А. Пономарев. – М. : Арис, 2010. – 292 с.
119. Пономарев Я.А. Психология творения / Я.А. Пономарев. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1999. – 480 с.
120. Потапова В.Д. Функціональна система психологічних механізмів інтуїтивно-почуттєвого відображення : монографія / В.Д. Потапова. – Донецьк : Юго-Восток, Лтл, 2005. – 336 с.
121. Правоведение : учебник / под ред. В.А. Козбаненко. – М. : Дашков и К°, 2006. – 1072 с.
122. Профессионализация в условиях современной системы инновационного образования : антология // ред. В. Делия. – М. : Де-По, 2011. – 292 с.
123. Пушкин В.Н. Эвристика – наука о творческом мышлении / В.Н. Пушкин. – М. : Издательство политической литературы, 1967. – 272 с.
124. Пушкин В.Н. Психология целеполагания и проблемы интеллектуальной активности / В.Н. Пушкин // Вопросы психологии. – № 5. – 1977. – С. 74-87.
125. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник / П.М. Рабінович. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
126. Рабінович С.П. Взаємозв'язки природного та позитивного права : методологічні засади дослідження / С.П. Рабінович // Проблеми філософії права. – Том VI-VII. – 2008-2009. – С. 64-72.
127. Рузавин Г.И. Методология научного исследования : [учебное пособие] / Г.И. Рузавин. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 316 с.

128. Савенков А.И. Педагогическая психология : в 2 т. / А.И. Савенков. – Т. 1. – С-Пб. : 2009. – 416 с.
129. Савенков А.И. Педагогическая психология : в 2 т. / А.И. Савенков. – Т. 2. – С-Пб. : 2009. – 240 с.
130. Семенов В.В. Утраченная интуиция : Диалектика. Интуиция. Эмпиризм / В.В. Семенов. – Пушино : 2005. – 70 с.
131. Сербин Р.А. Стратегічний потенціал правової культури / Р.А. Сербин // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 3. – 2002. – С. 167-174.
132. Сеченов И.М. Избранные произведения : авторский сборник / И.М. Сеченов. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР, 1958. – 416 с.
133. Ситар І.М. Онтологічні функції права : монографія / І.М. Ситар. – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 240 с.
134. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология : учебник / О.Ф. Скакун, Н.И. Овчаренко. – Х. : Основа, 1999. – 304 с.
135. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология: учебник / О.Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2006. – 384 с.
136. Сливка С.С. Правнича деонтологія : підручник / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 1999. – 336 с.
137. Сливка С.С. Природне та надприродне право : у 3 ч. / С.С. Сливка. – Ч. 1. – К. : Атіка, 2005. – 224 с.
138. Сливка С.С. Філософія права : навчальний посібник/ С.С. Сливка. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 136 с.
139. Сливка С.С. Філософія права : підручник / С.С. Сливка. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 264 с.
140. Сливка С.С. Філософія права : посібник / С.С. Сливка. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 254 с.
141. Сливка С.С. Юридична деонтологія : підручник / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2003. – 320 с.

142. Соловьев В. Оправдание добра / Владимир Соловьев. – С-Пб. : Академический Проект, 2010. – 672 с.
143. Спиноза Б. Сочинения : в 2 т. / Бенедикт Спиноза. – Т. 1. – М. : Наука, 2006. – 632 с.
144. Спиркин А.Г. Философия : учебник / А.Г. Спиркин. – М. : Юрайт, 2011. – 832 с.
145. Степаносова О.В. Современные представления об интуиции / О.В. Степаносова // Вопросы психологии. – № 4. – 2003. – С. 133-143.
146. Столяренко А.М. Прикладная юридическая психология : учебное пособие / А.М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2001. – 639 с.
147. Султанова Л.Б. Взаимосвязь эвристической интуиции и неявного знания / Л.Б. Султанова // Вестник МГУ : Серия Философия. – № 3. – М. : МГУ, 1995. – С. 30-36.
148. Сучасний тлумачний словник української мови : 60000 слів / За заг. ред. проф. В.В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2007. – 832 с.
149. Талько Т. Людина. Культура. Віра / Т. Талько. – К. : Стилос, 2000. – 48 с.
150. Теорія держави і права : Конспект лекцій : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://readbookz.com/books/176.html>
151. Теплов Б.М. Психология и психофизиология индивидуальных различий. Избранные психологические труды : авторский сборник / Б.М. Теплов. – М. : МОДЭК, 1998. – 544 с.
152. Теплов Б.М. Психология и психофизиология индивидуальных различий : авторский сборник / Б.М. Теплов. – М. : МОДЭК, 2004. – 640 с.
153. Тихомиров О.К. Психология мышления / О.К. Тихомиров. – С-Пб. : Академия, 2008. – 288 с.
154. Тихонравов Ю.В. Основы философии права : учебное пособие / Ю.В. Тихонравов. – М. : Вестник, 1997. – 608 с.
155. Токарська А.С. Комунікація у праві та правоохоронній діяльності / А.С. Токарська. – Львів : Світ, 2005. – 284 с.

156. Трубецкой Е.Н. Труды по философии права : авторский сборник / Е.Н. Трубецкой. – С-Пб. : Изд-во Русского Христианского Гуманитарного Института, 2001. – 544 с.
157. Тюріна Т.Г. Феномен інтуїції. Книга для педагогів, психологів, філософів / Т.Г. Тюріна. – Львів : СПОЛОМ, 2005. – 120 с.
158. Уилбер К. Интегральное видение. Краткое введение в революционный интегральный подход к жизни, Богу, вселенной и всему остальному / Кен Уилбер. – М. : Открытый Мир, 2009. – 232 с.
159. Уоллес Э. Сочинения : в 3 т. / Эдгар Уоллес. – Т. 3. – М. : Терра, 1995. – 688 с.
160. Фейнберг Е.Л. Две культуры (Интуиция и логика в искусстве и науке) / Е.Л. Фейнберг. – М. – 1992.
161. Філософія : підручник / О.П. Сидоренко, С.С. Корлюк, М.С. Філяпіт та ін. – К. : Знання, 2010. – 414 с.
162. Філософія права : навч. посібник / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін.; за заг. ред. В.М. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
163. Філософський енциклопедичний словник : НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди / В.І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
164. Философия науки : краткий энциклопедический словарь / В.А. Канке. – М. : Омега-Л, 2009. – 328 с.
165. Философия о предмете и субъекте научного познания / Под ред. Э.Ф. Караваева, Д.Н. Разеева. – С-Пб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. – 208 с.
166. Философия права : курс лекций : в 2-х т. / ред. М.Н. Марченко. – Т. 1. – М. : Проспект, 2011. – 560 с.
167. Философия права : хрестоматія : учебное пособие / Под ред. Н.И. Панова; сост. Н.И. Панов, В.А. Бачинин, А.Д. Святоцкий. – К. : Ин-Юре, 2002. – 692 с.

168. Фрейд З. Психоанализ : авторский сборник / Зигмунд Фрейд. – М. : Астрель, 2011. – 960 с.
169. Фейнберг Е.Л. Две культуры. Интуиция и логика в искусстве и науке / Е.Л. Фейнберг. – М. : Век 2, 2004. – 288 с.
170. Хвостов В.М. Общая теория права / В.М. Хвостов. – М. : Либроком, 2011. – 152 с.
171. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – С-Пб.: Питер, 2002. – 272 с.
172. Ценности гражданского общества и личность : антология / Сост. А. Михайлова. – М. : Гардарики, 2001. – 240 с.
173. Цивілізація: структура і динаміка : монографія / за заг. ред. І.В. Бойченка; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. – К. : Купріянова О.О., 2003. – 448 с.
174. Цимбалюк М.М. Онтологія правосвідомості : теорія та реальність : монографія / М.М. Цимбалюк. – К. : Атіка, 2008. – 288 с.
175. Чайка В. Синтез логічного та інтуїтивного у структурі інтелектуальної діяльності майбутнього вчителя / В. Чайка, Н. Петрова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuuv/Ped/2008_15/chajka2.pdf.
176. Черній А.М. Онтологія духовності : антропологічна цілісність у релігієзнавчому вимірі / А.М. Черній. – К. : Наукове видання, 1996. – 228 с.
177. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности / Ю.В. Чуфаровский. – М. : Проспект, 2006. – 208 с.
178. Шопенгауэр А. Собрание сочинений : в 6 т. / Артур Шопенгауэр. – Т. 1. – М. : Республика, 2011. – 496 с.
179. Шопенгауэр А. Собрание сочинений : в 6 т. / Артур Шопенгауэр. – Т. 2. – М. : Республика, 2011. – 560 с.
180. Шопенгауэр А. Собрание сочинений : в 6 т. / Артур Шопенгауэр. – Т.4. – М. : Республика, 2011. – 400 с.

181. Юдин Б.Г. Многомерный образ человека : на пути к созданию единой науки о человеке / Б.Г. Юдин. – М. : Прогресс-Традиция, 2007. – 368 с.
182. Юридическая психология : хрестоматия // Сост. В.В. Романов. – М. : Юрайт, 2010. – 480 с.
183. Юрій М.Ф. Людина і світ / М.Ф. Юрій. – К. : Дакор, 2006. – 460 с.
184. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – С-Пб. : Лань, 1999. – 528 с.
185. Necka E. Przyczynek do teorii intuicji // Studia filozoficzne – 1983, № 4. – S. 92-108.
186. Torrance, E.P. Torrance Tests of Creative Thinking – Scholastic Testing Service, Inc., 1974.